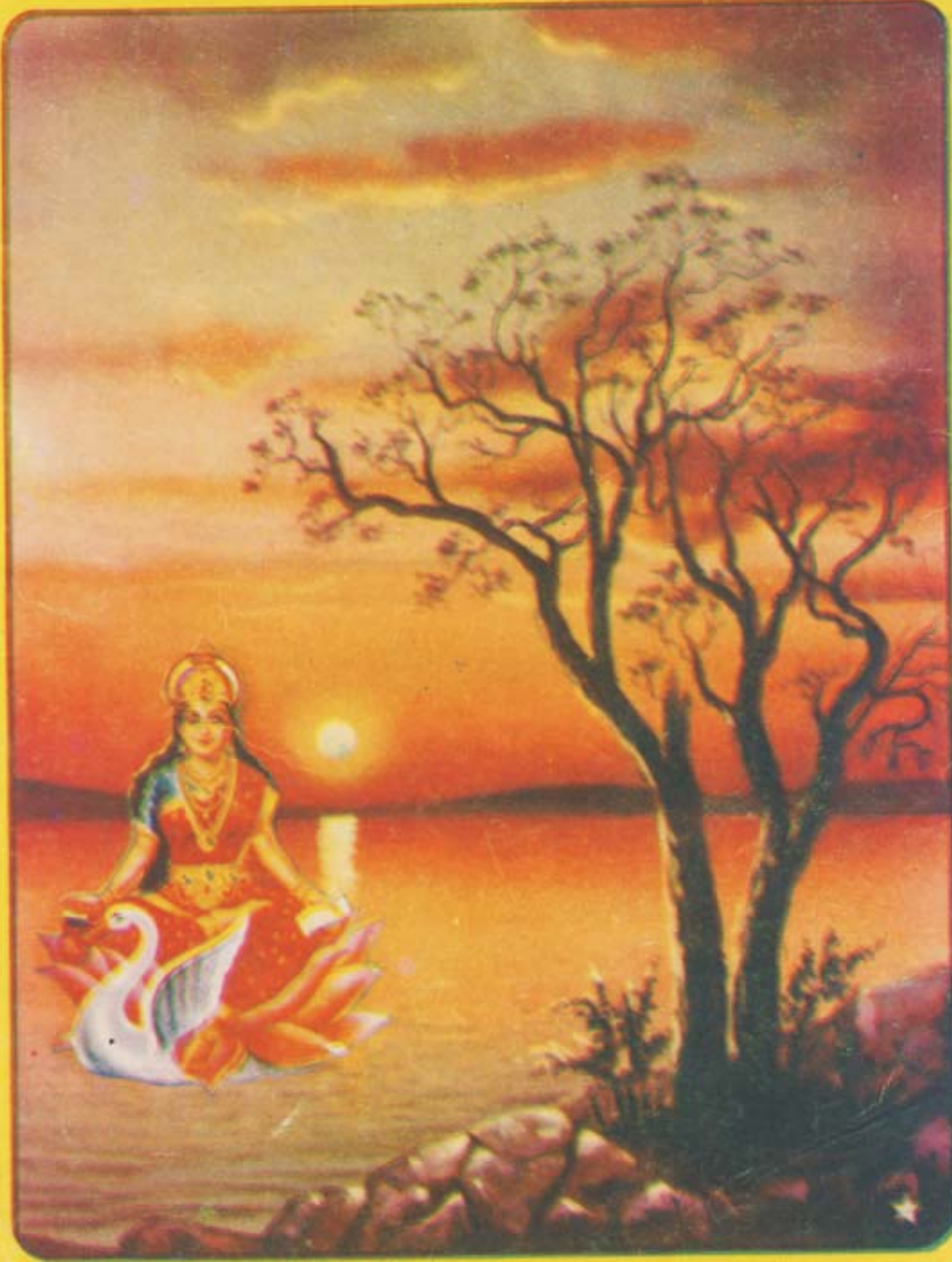

युग शक्ति गायत्री

जन्युआरी १९९७

ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગોદેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।

યુગ શક્તિ ગાયત્રી

સંસ્થાપક/સંરક્ષક :

વેદમૂર્તિ તપોનિષ્ઠ યુગદેષ્ટા
પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય
અને

માતા ભગવતી દેવી શર્મા
પરામર્શ દાતા :

પં. લીલાપત શર્મા
સંપાદક :

ડૉ. પ્રણવ પંડ્યા
કાર્યાલય :

ગાયત્રી તપોભૂમિ,
મથુરા-૨૮૧ ૦૦૩
ટેલિફોન :

(૦૫૬૫)૪૦૪૦૦૦, ૪૦૪૦૧૫

વાર્ષિક લવાજમ : ૪૫ રૂપિયા

આજીવન લવાજમ : ૫૦૦ રૂપિયા

વિદેશનું લવાજમ

વાર્ષિક : ૧૦ પાઉન્ડ/૧૫ ડોલર/
૪૦૦ રૂપિયા

આજીવન : ૧૦૦ પાઉન્ડ/
૧૫૦ ડોલર/ ૪૫૦૦ રૂપિયા

વર્ષ - ૨૭ અંક-૧

જાન્યુઆરી - ૧૯૯૭

ધર્મનો પવિત્ર પ્રવાહ

ધર્મ તો ગંગાની જેમ પવિત્ર પ્રવાહ છે. જેનો સ્પર્શ થવાથી અંતઃકરણમાં નિર્મળતાનો શીતળ અનુભવ થાય છે. જેનો સ્પર્શ અન્યને નિર્મળ કરે છે તે ધર્મ સ્વયં મલિન કેમ હોઈ શકે છે ? તે ભલા ભ્રષ્ટ કેવી રીતે થઈ શકે છે? ધાર્મિક સ્થળ, પવિત્ર સ્થળ, ધર્મ વગેરેને વિધર્મીઓ દ્વારા ભ્રષ્ટ કરવાની વાતો બાળકોની બાલિશતા જ તો છે. આને સાંભળીને સમજમાં આવતું નથી કે હસીએ કે રડીએ. હકીકતમાં આવી વાતોથી ધર્મને કંઈ થતું નથી. હા, આપણો અહમ્ અને સ્વાર્થી ભાવનાઓ જરૂર ધવાય છે.

સ્વધર્મ અને વિધર્મ-એ સંભવ જ નથી. ધર્મમાં વિધર્મ જેવું કંઈ પણ હોતું નથી. આ દુનિયામાં સૂર્ય એક છે, પૃથ્વી એક છે, તો ભલા ધર્મ બે, ત્રણ કે પાંચ કેવી રીતે હોઈ શકે છે ? વાસ્તવમાં અજ્ઞાન અને અધર્મને માટે સંખ્યાની કોઈ સીમા જ નથી. જેટલા ઇચ્છો, જેટલા પ્રકારના ઇચ્છો તેટલા ગણી લો.

સમગ્ર વિશ્વમાં શું કોઈપણ મનુષ્ય છે, જે શ્વાસમાં કાર્બનડાયોક્સાઈડ લેતો હોય, કાનથી જોતો હોય અને આંખથી સાંભળતો હોય? વાસ્તવમાં આવી મનુષ્ય હોવો સંભવ નથી. ડાબા હાથથી લખનારો, જમણા હાથથી લખનારો, ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા રાખનારો અને ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા નહીં રાખનારો મનુષ્ય મળશે, પરંતુ શ્વાસમાં પ્રાણવાયુ ન લેનારો જીવિત મનુષ્ય ક્યાંય મળશે નહીં. શાકાહારી, માંસાહારી, કાળા, ગોરા, પીળા મનુષ્યો બધાએ જોયા હશે, પરંતુ તે બધા જ શ્વાસમાં પ્રાણવાયુ લેતા હોય છે. તેમાં શોધવા છતાં પણ વિવિધતા જોવા મળશે નહીં. ધર્મ પણ પ્રાણવાયુ છે. એમાં જે ભેદ દેખાય છે, તે તેને ગ્રહણ કરનારાઓના ચહેરા-દેખાવમાં છે અથવા પોતાના અજ્ઞાનથી ઉપજેલા અધર્મને લીધે છે.

શુદ્ધ પ્રાણવાયુની જેમ જ શુદ્ધ ધર્મને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શુદ્ધ હવા પ્રાપ્ત કરવા આપણે શું કરીએ છીએ ? તેને અશુદ્ધ કરનારી વસ્તુઓને હટાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. બરાબર આ જ રીતે ધર્મને અશુદ્ધ કરનારા તત્ત્વોને હટાવી દેવામાં આવે, તો શુદ્ધ ધર્મ જ સરળતા અને સ્વાભાવિકતાથી આપણી પાસે આવી જશે.

ધર્મને અશુદ્ધ કોણ કરે છે ? બીજું કોઈ નહીં, પરંતુ આપણો ખોટો વ્યવહાર અને ખોટી માન્યતાઓ જ અશુદ્ધ કરે છે. આ ખોટા વ્યવહારો અને ખોટી માન્યતાઓને કેવી રીતે ઓળખી શકાય ? એની ઓળખનો રસ્તો ઘણો સરળ છે. માનવી-માનવી વચ્ચે જે ભેદ જન્માવે, પરસ્પર દ્વેષ પેદા કરે, તે બધું જ મિથ્યા-ખોટું છે. જરા વિચારો કે આપણી વચ્ચે પરસ્પર ભેદ કોણ પેદા કરી રહ્યું છે અને વેરઝેરના બીજ વાવી રહ્યું છે ? જો 'ઈશ્વર' છે, તો તે શંકાસ્પદ છે. જો તે 'ધર્મ' છે, તો અધર્મ છે. જો તે 'શાસ્ત્ર' છે તો બકવાસ છે.

ધર્મ આપણા વિવેકને અને અંતરાત્માને જાગૃત કરે છે. તે મનુષ્યની આત્મશ્રદ્ધાને વિકસાવે છે. ધર્મનો પવિત્ર પ્રવાહ કોઈપણ ભેદભાવ વિના મનુષ્ય માત્રની અંદર પ્રેમનો પાક પેદા કરે છે. જે એનાથી વિપરિત કરે છે, તે અવશ્ય અધર્મ છે. એને દરેક રીતે છોડીને ધર્મના નિર્મળ પ્રવાહનો સ્પર્શ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો તે જ મનુષ્ય માત્રનું કર્તવ્ય છે.

શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિત્વનું નામ સદ્વિચાર

અવિચારી વ્યક્તિ ગમે તેટલું સુંદર આવરણ કે આડંબરમાં કેમ છુપાયેલો ન રહે, તેની અવિચારતા તેના વ્યક્તિત્વમાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે.

સામાન્ય જીવનના આવા અનુભવો દરરોજ સાક્ષી પૂરે છે. ઘણીવાર આપણે એવા મનુષ્યોના સંપર્કમાં આવીએ છીએ જેઓ સુંદર વેશભૂષાની સાથોસાથ દેખાવમાં પણ આકર્ષક દેખાતા હોય છે, છતાં પણ તેમને જોઈને હૃદય પર અનુકૂળ પ્રતિક્રિયા પેદા થતી નથી. જો આપણે સમજીએ કે આપણે ખરાબ મનુષ્ય નથી અને આ પ્રતિક્રિયાની પાછળ આપણી વિરોધી ભાવના અથવા પક્ષપાતી દષ્ટિકોણ સક્રિય નથી, તો માનવું પડશે કે તેઓ સારા વિચારવાળા નથી. તેમના બાહ્ય પરિવેશની માફક હૃદય પણ સ્વચ્છ હોતું નથી. આનાથી વિપરિત કોઈ કોઈ એવા મનુષ્યો સંપર્કમાં આવે છે કે જેમનો બાહ્ય પરિવેશ અને વ્યક્તિત્વ પણ સુંદર હોતું નથી. છતાં પણ આપણું હૃદય તેમને મળીને પ્રસન્ન થઈ જાય છે, તેમનાથી આત્મીયતાનો અનુભવ થાય છે. એનો અર્થ એ જ છે કે તે આકર્ષણ બાહ્ય નહીં અંતરનું છે, જેમાં સદ્ભાવનાઓ તથા સદ્વિચારોના ફૂલ ખીલેલાં હોય છે.

આ વિચારના પ્રભાવને આ રીતે પણ સમજી શકાય છે કે જ્યારે એક સામાન્ય મુસાફર અનેક હરણો ઉછળકૂદ કરતાં હોય અને સુંદર પક્ષીઓ કલરવ કરી રહ્યા હોય તે માર્ગ પરથી પસાર થઈ રહ્યો છે, ત્યારે તેઓ મુસાફરને જોઈને ભલે સજાગ બની જાય અને તે અજાણ્યાને આશ્ચર્ય જેવા લાગે, પરંતુ તેઓ કદાપિ ભયભીત થતા નથી. પરંતુ જો તેના બદલે જ્યારે કોઈ શિકારી અથવા શિયાળ આવે છે ત્યારે તે જીવો ભયથી ડરીને દોડવા અને ચીસો પાડવા લાગે છે. તે બંને ઉપરથી જોવામાં એક સરખા મનુષ્યો જ હોય છે, પરંતુ વિચાર

મુજબ તેમના વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ અલગ અલગ હોય છે.

મનુષ્ય જેવું વિચારે છે તેઓ તે બની જાય છે. આ બાબતમાં એક ઉદાહરણ ઘણું જ પ્રસિદ્ધ છે. ભૂંગી પતંગિયુ એક તમરાને એક વખત પકડી લાવે છે અને ઘણા સમય સુધી તેની સામે રહીને ગુંજારવ કરતું રહે છે અને તેથી તે જોતજોતામાં બેહોશ બની જાય છે. તે બેહોશીની દશામાં તમરાની વિચાર પ્રક્રિયા નિરંતર તે ભૂંગીનાં જેવી બની જાય છે તથા તેના ગુંજારવથી ઘેરાયેલ રહે છે, જેના ફળસ્વરૂપ તે તમરુ પણ નિરંતર ભૂંગી જેવું જ બની જાય છે. આ ભૂંગી તથા જંતુના આધાર પર આદિ કવિ વાલ્મીકિએ સીતા અને રામના પ્રેમનું વર્ણન કરતાં એક ઘણું સુંદર સૂક્ત પોતાના મહાકાવ્યમાં રજૂ કર્યું છે.

તેમણે લખ્યું છે કે સીતાએ અશોક વાટિકાની સખી વિભીષણની પત્ની સરમાને એક વખત કહ્યું, “સરમે ! હું મારા પ્રભુ રામનું નિરંતર ધ્યાન કરતી રહું છું. તેમનું સ્વરૂપ પ્રત્યેક ક્ષણે મારા વિચાર વિસ્તારમાં સમાયેલું રહે છે. ક્યાંય એવું ન બને કે ભૂંગી અને તમરાની માફક આ વિચાર તન્યતાને કારણે હું રામમય બની જાઉં અને તેથી અમારા દાંપત્ય જીવનમાં મોટો વિચ્છેદ પડી જશે. સીતાની ચિંતા સાંભળીને સરમાએ હસીને કહ્યું, “દેવી ! તમે ચિંતા કેમ કરો છો ? આપતા દાંપત્ય જીવનમાં સહેજ પણ વિચ્છેદ પડશે નહીં. જે રીતે તમે ભગવાન રામનું સ્વરૂપ વિચારતાં રહો છો તે જ રીતે રામ પણ તમારા રૂપનું ચિંતન કરતાં રહે છે. આ રીતે જો તમે રામ બની જશો તો રામ સીતા બની જશે. એનાથી દાંપત્ય જીવનમાં શું વિચ્છેદ પડી શકે છે ? પરિવર્તન માત્ર એટલું થશે કે પતિ પત્ની અને પત્ની પતિ બની જશે.” આ ઉદાહરણમાં કેટલું સત્ય છે તે કહી શકાતું નથી, પરંતુ આ હકીકત મનોવૈજ્ઞાનિક આધાર પર સંપૂર્ણ

પણે સત્ય છે કે મનુષ્ય જેવા વિચારો કહે છે તેને અનુરૂપ જ તે બની જાય છે. આ સંદર્ભમાં એક ગુરુએ પોતાના એક અવિશ્વાસી શિષ્યની શંકા દૂર કરવા માટે તેને પ્રાયોગિક પ્રમાણ આપ્યું. તેમણે તે શિષ્યને મોટા મોટા શીંગડાવાળી એક ભેંસ બતાવીને કહ્યું કે એનું સ્વરૂપ પોતાના મન પર અંકિત કરીને અને એ ઝૂંપડીમાં બેસીને નિરંતર તેનું ધ્યાન ધરતો રહે કે જ્યાં સુધી તે તેને પોકારે નહીં. શિષ્ય નિદાન ઝૂંપડીમાં બેઠેલો રહીને ઘણા સમય સુધી તે ભેંસનું અને તેથી વિશેષ રીતે તેના મોટા મોટા શીંગડાનું સ્મરણ કરતો રહ્યો. થોડા સમય પછી ગુરુએ તેને બહાર નીકળવા માટે બૂમ પાડી. શિષ્યે જેવા ઊભા થઈને દરવાજા પર માથું મૂક્યું કે તે અટકી ગયો. ધ્યાન ધરતાં ધરતાં તેના માથા પર તે જ ભેંસની માફક મોટા મોટા શીંગડા ફટી ગયા હતા. તેણે ગુરુને પોતાની તકલીફ બતાવી અને કૃપા કરવા માટે પ્રાર્થના કરી. તે વેળા ગુરુએ તેને ફરીથી આદેશ કર્યો કે તે થોડો સમય તે જ પ્રકારે પોતાના સ્વાભાવિક સ્વરૂપનું ચિંતન કરે. નિદાને તે પ્રમાણે કરતાં તેના શીંગડા અદૃશ્ય થઈ ગયા. આ કથા ભલે સત્ય ન હોય પરંતુ તેનો નિષ્કર્ષ અક્ષરશઃ સત્ય છે કે મનુષ્ય જેવું વિચારે છે, જે વિચારોમાં મુખ્યત્વે એકાગ્ર રહે છે તે પ્રકારનો બની જાય છે.

મનુષ્યના આંતરિક વિચારો મુજબ જ બાહ્ય પરિસ્થિતિઓનું નિર્માણ થાય છે. ઉદાહરણ સ્વરૂપે કોઈ વેપારીને સમજાવે. જો તે નિર્બળ વિચારો ધરાવે છે અને ભય તથા આશંકાપૂર્વક ખરીદી કરે છે, દરેક સમયે એ જ વિચારતો રહે છે કે ક્યાંય નુકસાન ન જાય, ક્યાંય માલનો ભાવ ગબડી ન જાય, કોઈ નકામો માલ ભરાઈ ન જાય, તો માની શકાય કે તેને પોતાના વેપારમાં નુકસાન જશે અથવા તેનો દૈષ્ટિકોણ એટલો દૂષિત થઈ જશે કે તેને સારા માલમાં પણ ખામી દેખાશે. ઈમાનદાર મનુષ્યો બેઈમાન દેખાશે અને તે મુજબનું આચરણ બની જશે, જેથી બજારમાં તેની આબરૂ ઘટી જશે. તેને સહકાર આપવાનું છોડી દેશે અને

તે નિશ્ચિત રૂપે નિષ્ફળ થશે અને નુકસાની વેઠશે. અશુભ વિચારોથી શુભ પરિણામોની આશા રાખી શકાય નહીં. કોઈ મનુષ્ય ગમે તેટલો સારો તથા ભલો કેમ ન હોય, જો આપણા વિચારો તેના પ્રત્યે દૂષિત છે, વિરોધી અથવા દુશ્મનાવટપૂર્ણ છે, તો તે મનુષ્ય જલદી આપણો વિરોધી બની જશે. વિચારોની પ્રતિક્રિયા વિચારો હોય તે સ્વાભાવિક છે. એને કોઈ પ્રકારે ત્યજી શકાય નહીં. આ ઉપરાંત જો આપણા વિચારો સ્વયં વિશેના ઉતરતા અને નિમ્ન કક્ષાના બની જાય, આપણે સ્વયંને અભાગી માનીએ અને નિર્બળ ચિંતન કરવા લાગીએ તો થોડા જ સમયમાં આપણા સમગ્ર ગુણો નષ્ટ થઈ જશે અને આપણે વાસ્તવમાં દીનહીન અને મલીન બની જઈશું. આપણું વ્યક્તિત્વ પ્રભાવ વિનાનું બની જશે જે સમાજમાં ખુલ્લું થયા સિવાય રહેશે નહીં.

જે મનુષ્ય સ્વયં વિશે ઉચ્ચ તથા ઉદાર વિચારો કરે છે, પોતાના વ્યક્તિત્વનું મૂલ્ય ઓછું આંકતો નથી, તેનો માનસિક વિકાસ સહજ જ થઈ જાય છે. તેનો આત્મવિકાસ, આત્મનિર્ભરતા અને આત્મગૌરવ જાગી જાય છે. આ ગુણને લીધે ઘણા લોકો જે બાળપણથી લઈને યુવાની સુધી દબાયેલા રહે છે, તેઓ આગળ જતાં મોટા પ્રભાવશાળી બની જાય છે. જે દિવસથી તમે કોઈ દબાયેલા, ડરપોક તથા સાહસહીન મનુષ્યને ઊઠીને ઊભો થતો અને આગળ વધતો જુઓ, તો સમજી લેશો કે તે દિવસથી તેની વિચારધારા બદલાઈ ગઈ અને હવે તેની પ્રગતિ કોઈ રોકી શકશે નહીં.

મનુષ્ય જીવન વિચારો અનુસાર સુધરતું અને બગડતું રહે છે. ઘણી વાર એવું જોવા મળે છે કે અનેક લોકો ઘણો સમય લોકપ્રિય રહ્યા પછી દૂર ફેંકાઈ જાય છે. પહેલાં તો ઉન્નતિ કરતાં રહે છે, પછીથી તેમનું પતન થઈ જાય છે. એનું મુખ્ય કારણ મનુષ્યની વિચારધારા છે. તે જેટલી શુદ્ધ, સ્વચ્છ તથા લોકોપયોગી બની રહે છે અને તે તેના કાર્યોની પ્રેરણા સ્રોત બની રહે છે, તો તે લોકપ્રિય બની જાય છે. પરંતુ મનુષ્યની

વિચારધારા સ્વાર્થી, કપટી અને છળયુક્ત ભાવોથી દૂષિત થઈ જાય છે તો તેનું પતન થઈ જાય છે. જે વેપારી સારો માલ યોગ્ય ભાવે આપવામાં પોતાની નીતિ, ઈમાનદારી અને સહકાર આપવામાં દૃઢ રહે છે, તે જલદીથી જનતાનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરી લે છે અને ઉન્નતિ કરતો જાય છે. પરંતુ જેવી તેની વિચારધારા બેઈમાન, શોષણયુક્ત અને ગેરલાભ લેવાના દોષોથી ભરાઈ જાય છે તે મુજબ તેનો વેપાર તૂટી જાય છે. આમ સારી નરસી વિચારધારાના આધાર પર ન જાણે કેટલીય પેઢીઓ અને કંપનીઓ દરરોજ તૂટતી અને બંધ થતી રહે છે.

વિચારધારામાં જીવન બદલવાની કેટલી શક્તિ હોય છે, એનું પ્રમાણ આપણે મહર્ષિ વાલ્મીકિના જીવનમાં મેળવી શકીએ છીએ. મહર્ષિ વાલ્મીકિ પોતાના પ્રારંભિક જીવનમાં રત્નાકર ડાકૂના નામે પ્રસિદ્ધ હતા. તેમનું કાર્ય રસ્તે જનારાઓને મારવાનું, લૂંટવાનું અને તેનાથી મળેલા ધનથી પરિવારનું પોષણ કરવાનું હતું. એક વખત દેવર્ષિ નારદે તેમને પકડી લીધા. નારદે રત્નાકરને કહ્યું કે તમે કેમ પાપ કરો છો ? તેઓ ઉચ્ચ અને પવિત્ર વિચારધારા ધરાવનારા માનવી હતા એટલે રત્નાકર ડાકૂ પર તેમનો પ્રભાવ પડ્યો, નહીંતર ભયને લીધે કોઈ પણ અજાણી વ્યક્તિએ તેની સામે કદી મોં

પણ ખોલ્યું ન હતું. તેનું કામ તો પકડવાનું, મારી દેવાનું અને પૈસા પડાવી લેવાનું હતું. કોઈના પ્રશ્નનો તો ઉત્તર આપતો નહીં. પરંતુ તેણે નારદનો પ્રશ્ન સાંભળીને ઉત્તર આપ્યો, “પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરવા માટે.”

નારદે ફરીથી પૂછ્યું કે, “જેમના માટે તમે આટલું પાપ કરો છો, તેઓ શું તમારા પાપના ભાગીદાર બનશે ?” રત્નાકરની વિચારધારા આંદોલિત થઈ ગઈ અને તે નારદને એક વૃક્ષ સાથે બાંધીને ઘેર ગયો અને કુટુંબીજનોને નારદે કહેલી વાત સાંભળાવી અને તેમના પ્રશ્નનો ઉત્તર પૂછ્યો. બધા લોકોએ ના પાડીને કહ્યું કે અમે તો તમારા આશ્રિતો છીએ. અમારું પાલન કરવું તે તમારું કર્તવ્ય છે. તમે પાપ કરો તો તેનાથી અમારે શું લેવાદેવા છે ? તમારા પાપના ભાગીદાર તમે સ્વયં બનશો.

કુટુંબીજનોનો ઉત્તર સાંભળીને રત્નાકરની આંખો ખુલી ગઈ. તેની વિચારધારા બદલાઈ ગઈ અને નારદની પાસે આવીને દીક્ષા લીધી અને તપ કરવા લાગ્યો. તે જ રત્નાકર ડાકૂ આગળ જતાં મહર્ષિ વાલ્મીકિ બન્યો અને રામાયણ મહાકાવ્યની રચના કરી. વિચારોની શક્તિ એટલી પ્રબળ હોય છે કે તે દેવતાને રાક્ષસ અને રાક્ષસને દેવતા બનાવી શકે છે.

ખેલાડીની ભાવનાથી જીવન જીવવું, લાભ અને ગેરલાભ તરફ, વિજય અને પરાજય તરફ બહુ ધ્યાન ન આપવું, પોતાના કર્તવ્યપાલનમાં રસપૂર્વક આનંદ માણવો, આવો જીવનક્રમ જેણે અપનાવ્યો તેના બધા જ ઉદ્દેગો વાતવાતમાં દૂર થઈ શકે છે. આ ભાવનાત્મક તથ્યનો સ્વીકાર કરવાથી જીવન કેટલું સરળ અને સરસ થઈ જાય છે એ સારી રીતે જોવું હોય તો ગુરુદેવનામન:સ્તરને ઊંડાણથી વાંચવું જોઈએ. તેઓ નાનામાં નાના કામને ઘણા રસપૂર્વક કરતા હતા અને મોટામાં મોટી નિષ્ફળતા મળવાં છતાં પણ ચહેરા ઉપર ઉદાસીની એક રેખા પણ નહોતા દેખાવા દેતા. પ્રત્યેક નિષ્ફળતાને જોઈને તેમણે એ જ કહ્યું કે એ કામ માટે જેટલો પ્રયત્ન કરવાનો હતો તેમાં કંઈક ઉણપ રહી ગઈ. હવે પછી તેને બમણી સતર્કતા અને તત્પરતાથી કરીશું.

શિક્ષાની સાથે વિદ્યાનો સમન્વય થાય

હાલમાં વિશ્વશાંતિ માટે રાષ્ટ્રીય, આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ, મહાન શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ, પ્રખર વિચારકો, રાજનીતિજ્ઞો, ધર્મનેતાઓ વગેરે પોતપોતાની રીતે પ્રયત્નશીલ છે. કોઈ શિક્ષણમાં મૂળભૂત પરિવર્તનની વાત કરે છે, કોઈ નિઃશસ્ત્રીકરણ પર તો કોઈ સત્તાના પરિવર્તન પર ભાર મૂકે છે. પરંતુ વાસ્તવિકતા એના કરતાં જુદો છે. આંતરિક શાંતિ સિવાય બાહ્ય ઉપાયોથી શાંતિની કલ્પના કરવી નિરર્થક છે. સુપ્રસિદ્ધ શિક્ષણશાસ્ત્રી કે. જી. સૈયદને પોતાની કૃતિ 'એજ્યુકેશન કલ્ચર એન્ડ ધી સોશયલ ઓર્ડર'માં આ બાબતમાં લખ્યું છે કે, "જ્યાં સુધી માનવીના હૃદયમાં શાંતિ નથી, માનવી-માનવી વચ્ચે શાંતિ નથી, આપણી શિક્ષિત વૃત્તિઓમાં અને આદર્શોની વચ્ચે શાંતિ નથી, ત્યાં સુધી વિશ્વમાં સંપૂર્ણ શાંતિની સંભાવના શક્ય નથી. આના માટે આપણે મનુષ્યના શૈક્ષણિક અને બૌદ્ધિક ઉત્થાનની સાથોસાથ તેના નૈતિક અને ચારિત્રિક સદ્ગુણોના સર્વાંગિણ વિકાસ માટે શક્ય તેટલા સર્વ ઉપાયો અને ઉપચારો યોજવા પડશે. સ્થાયી સુખશાંતિની સ્થાપના ત્યારે સંભવ બનશે."

જે જ્ઞાન મનુષ્યને સાચી દિશા, ઉન્નતિનો સાચો રસ્તો અને જીવનનો સાચો પ્રકાશ બતાવે છે, તેને અધ્યાત્મ કહેવાય છે. મનુષ્યને નિમ્ન સ્તરથી ઉઠાવીને ઉચ્ચ આસન પર બેસાડવા માટે અધ્યાત્મ જ અસરકારક ઉપાય છે, જેને જાગૃત કરવાનું કામ બાળપણથી જ શરૂ કરવું જોઈએ. વિવેક જગાડનારી વિદ્યા ન હોય તો મનુષ્યનું પતન થવું સ્વાભાવિક છે. મનુષ્યની અંદર જે કુસંસ્કારો છે, પશુત્વ છે જે ગંદકી છે, તેને દૂર કરવાનો એક માત્ર ઉપાય વિદ્યાની પ્રવીણતા જ છે. જ્યાં સુધી જીવન સાત્ત્વિક ન હોય, ગુણ, કર્મ સ્વભાવમાં સતૃપ્તવોનો સમાવેશ થતો નથી ત્યાં સુધી મનુષ્યની જડતા અને પશુતા દૂર થઈ શકતી નથી. પ્રગતિ, શાંતિ અને સુવ્યવસ્થા માટે મનુષ્યને બાળપણથી જ નૈતિક દૃષ્ટિએ શ્રેષ્ઠ

બનાવવો જોઈએ. નહીંતર ભાવિ પેઢીના કર્ણધારોનો પાયો કમજોર રહેશે. પાયો કમજોર રહેવાથી ઉત્તમ યોજનાઓ પણ નિષ્ફળ જશે. વાસ્તવમાં આજે આવી જ સ્થિતિ છે.

શિક્ષણ દ્વારા વૈયક્તિક, કૌટુંબિક અને સામાજિક સમસ્યાનું સમાધાન મેળવી શકાય છે. પરંતુ આધુનિક શિક્ષણ અને વિદ્યાનું સ્વરૂપ ઘણું બધું બદલાઈ ગયું છે. તેમાં નૈતિક શિક્ષણ અને ચારિત્ર્યનિર્માણને કોઈ સ્થાન નથી, માત્ર બૌદ્ધિક ઉન્નતિનો પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓનું ચારિત્ર્યબળ, કર્મશક્તિ, આશા, વિશ્વાસ, ઉત્સાહ, પૌરુષત્વ, સંયમ અને સાત્ત્વિકતા જાગૃત કરવાની શક્તિ નથી. જે વિદ્યામાં કર્તવ્યશક્તિની પ્રેરણા મળતી ન હોય, સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવાની બુદ્ધિ ન આવતી હોય, પરિસ્થિતિઓ સામે ટક્કર લેવાનું સામર્થ્ય ન મળતું હોય, એવી નિષ્પ્રાણ અને નિસ્તેજ વિદ્યા અસંખ્ય સમસ્યાઓ સિવાય બીજું આપી પણ શું શકે છે ? પ્રત્યેક વર્ષે અનેક વિદ્યાર્થીઓ ઉચ્ચ પદવીઓ લઈને બહાર પડે તો છે, પરંતુ તેમનામાં છળકપટ, ઠગવિદ્યા, દુષ્ચારિત્ર્ય, ફેશનબાજી, વિલાસિતા, દ્વેષ અને અહંકાર સિવાય બીજું કંઈ જોવા મળતું નથી. આવા લોકો જ્યારે ઉચ્ચ સ્થાનો પર વિરાજમાન થાય છે ત્યારે દેશ, સમાજ અને સંસ્કૃતિને આગળ લઈ ન જતા, પોતાના કર્તવ્યોથી તે ક્ષેત્રોને કલંકિત કરે છે.

આજના અનાસ્થા, અનિચ્છનીયતા અને નૈતિક અરાજકતાના વાતાવરણમાં વ્યક્તિનું નિર્માણ રાષ્ટ્ર, વિશ્વ અને માનવતાની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વની જરૂરિયાત છે. જૂની માન્યતાઓ અને રિવાજો બદલાઈ ગયા છે. નવી પેઢી અને નવી સંસ્કૃતિમાં પ્રામાણિકતા અને પ્રખરતા અપનાવવાની કોઈ રુચિ રહી નથી. તેના પરિણામે વ્યક્તિ અને સમાજ અનેક સમસ્યાઓથી ઘેરાઈ ગયો છે. અનેક સંકટોનો સામનો કરવો પડે છે. જ્યાં સુધી જનસાધારણનો

દૃષ્ટિકોણ અને પ્રવૃત્તિઓ માનવીય ગરિમાને અનુરૂપ ઢળશે નહીં ત્યાં સુધી આ બધી સમસ્યાઓનું સમાધાન થઈ શકશે નહીં. આજના બુદ્ધિવાદના યુગમાં લોકમાનસ તેના સંકજામાંથી બહાર આવે અને નીતિ, સદાચાર, કર્તવ્યપરાયણતા અને પ્રામાણિકતાના પક્ષકારો વધે તે માટેની શિક્ષણ વ્યવસ્થાની જરૂરિયાત છે. આના અભાવમાં ચારેતરફ અશાંતિ અને ભ્રષ્ટાચાર વ્યાપક બન્યાં છે. આના સંદર્ભમાં પ્રખર બુદ્ધિશાળી વિદ્વાન શ્રી હેમચંદ્રએ વર્તમાન સમયની અનીતિ અને બેઈમાનીનું કારણ ધાર્મિક અર્થાત્ આધ્યાત્મિક શિક્ષણનો અભાવ જણાવ્યું છે. તેના સંદર્ભમાં પોતાના 'યુગ સંદેશ'માં લખ્યું છે, "સામાજિક અને રાજકીય ક્ષેત્રમાં ફેલાયેલી સમગ્ર અવ્યવસ્થાનું મૂળ શિક્ષણમાં ધાર્મિક પ્રશિક્ષણનો અભાવ છે."

અહીં ધર્મનો ઉલ્લેખ નીતિમત્તાપૂર્ણ કર્તવ્યપરાયણ જીવનના સંદર્ભથી છે. ધર્મના સ્થૂળ સ્વરૂપ સાથે તેને કોઈ લેવાદેવા નથી, જે વિવિધ સંપ્રદાયોના વાડામાં પૂરાયેલો છે. ધર્મના મહત્ત્વના સંબંધમાં પ્રસિદ્ધ સમાજશાસ્ત્રી ઈ. ઓ. જેમ્સે પોતાની રચના 'સોશયલ ફંક્શન ઓફ રિલીજ્યન'માં લખ્યું છે કે આજની વિકટ પરિસ્થિતિઓમાં ધર્મ માનવસમાજ માટે ખૂબ જ મહત્ત્વપૂર્ણ વસ્તુ બની ગયો છે. ધાર્મિક સિદ્ધાંત અથવા નિયમ મનુષ્યને દૈનિક જીવનની દુર્બળતાઓથી બહાર લાવીને દૈવી શક્તિઓની દિશામાં આગળ લઈ જાય છે. ધર્મ કે અધ્યાત્મ તેને સામાજિક જીવનમાં સાચી દિશા આપનાર છે. પરંતુ આજના યુગમાં એનો પ્રભાવ ઘટી ગયો છે, જેથી મનુષ્ય જીવન અને તેના કાર્યો વચ્ચે તાલમેળ બેસતો નથી. અસંતોષ અને અશાંતિનું એક મુખ્ય કારણ પણ આ જ બાબત છે.

ગોર્ડન મેલ્વિને 'જનરલ મેથડ્સ ઓફ ટીચિંગ'માં તમામ દુઃખો અને અશાંતિનું કારણ સ્વાર્થ અને સંગ્રહની વૃત્તિને બતાવતાં લખ્યું છે, "જો વ્યક્તિવાદ દૂર થઈ જાય તો દુનિયા અનેક પ્રકારના દુઃખોથી મુક્ત મેળવશે. કારણકે ત્યારે સ્વાર્થની ભાવના જ દૂર થઈ જશે. તેમણે નૈતિક

શિક્ષણ દ્વારા નેતૃત્વના વિકાસની સંભાવનાઓ બતાવતાં કહ્યું છે કે સામૂહિક જીવન કે સમૂહ પ્રવૃત્તિ દ્વારા નેતૃત્વ શક્તિનો વિકાસ સંભવ છે, કારણ કે સંપૂર્ણ સામૂહિક જીવન માટે પ્રખર અને પ્રામાણિક નેતૃત્વ જોઈએ. નેતાઓમાં સર્વત્ર ત્રુટિઓ જોવા મળે છે. આનું કારણ એ છે કે તેમને શરૂઆતથી જ નીતિ અને સદાચરણનું શિક્ષણ મળ્યું હોતું નથી અને નેતૃત્વની તાલીમ પણ મળી હોતી નથી.

માનવજીવનની સાથે નૈતિકતાનો અતૂટ સંબંધ છે. 'એજ્યુકેશન ફોર સિટીજન રિસપોન્સીબીલીટી' નામના પુસ્તકમાં ફેકલિને કહ્યું છે કે નૈતિકતા મનુષ્યની સ્થિતિને ઉન્નતિ તરફ લઈ જાય છે, તેના ખભા પર લદાયેલો કૃત્રિમ ભાર હળવો થઈ જાય છે, સંકટયુક્ત માર્ગને સરળ બનાવે છે અને પ્રત્યેકને તેના જીવનના બંધનોમાંથી મુક્ત કરીને પ્રગતિના અવસરો પૂરા પાડે છે. જે શિક્ષણમાં નૈતિકતા હોય તે સાર્થક દિશા આપે છે. આ સંદર્ભમાં ગાંધીજીએ શિક્ષણના નૈતિક પાસાંનું વિશ્લેષણ કરતાં કહ્યું છે, "જે શિક્ષણ ચિત્ત શુદ્ધ ન કરે, મન અને ઈન્દ્રિયોને વશમાં ન રાખવાનું શીખવે, નિર્ભયતા અને સ્વાવલંબન ન આપે, નિર્વાહના સાધનો ન બતાવે, સજાગતા, ઉત્સાહ અને શક્તિ ઉત્પન્ન ન કરી શકે, તે શિક્ષણમાં ગમે તેટલી જાણકારી ભરેલી હોય, તાર્કિક કુશળતા અને ભાષા પાંડિત્ય હોય, છતાં પણ તે શિક્ષણ નથી અથવા અધુરું શિક્ષણ છે."

'ધી પિવોટલ પ્રોબલેમ્સ ઓફ એજ્યુકેશન' માં વિલિયમ કનિંધમે શિક્ષણનો વ્યાપક દૃષ્ટિકોણ રજૂ કરતાં લખ્યું છે કે શિક્ષણ માત્ર આજીવિકા પ્રાપ્તિનું સાધન નથી. મનુષ્યમાં પશુ કરતાં ઉચ્ચતમ જીવન જીવવાની યોગ્યતા છે, જેનાથી તે પોતાનો મૂળ સ્રોત, જીવન, ભાગ્ય, પ્રકૃતિ વગેરેની જાણકારી મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે. માનવતા એક જ અવાજમાં ઘોષણા કરી રહી છે કે તેનું મૂળ સ્રોત ઈશ્વર છે. પ્રકૃતિ સ્વતંત્ર છે, તેનું ભાગ્ય ઈશ્વરની ઈચ્છા સાથે જોડાયેલું છે. પોતાના જીવનની

સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ તેનું ભાગ્ય છે. તેમાં નિષ્ફળ જતાં તેનું સામર્થ્ય અને દેવશક્તિઓ વ્યર્થ જાય છે. તેમના મત મુજબ યથાર્થ શિક્ષણનો ઉદ્દેશ પ્રતિભાનો અને શક્તિનો વિકાસ છે. બાળકોની શક્તિઓની યોગ્ય રૂપમાં કસોટી કરવાથી તેમની બીજભૂત શક્તિઓનો વિકાસ થાય છે. જીવનની સફળતા માટે શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક શક્તિઓનો વિકાસ અનિવાર્ય છે.

પ્રસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાની કન્ફ્યુશિયસે શિક્ષણની બાબતમાં કહ્યું છે, “ઈશ્વરે આપણને જે બક્ષિસ આપી છે તે પ્રકૃતિ છે. તે પ્રકૃતિને અનુરૂપ કર્તવ્ય હોવું જોઈએ. તે માર્ગનું નેતૃત્વ શિક્ષણ પૂરું પાડે છે.” આ જ રીતે વિદ્વાન ઓલોન્જોએ, ‘એજ્યુકેશન ઈન એ ડેમોક્રેસી’ નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે, “નૈતિક શિક્ષણનો ઉદ્દેશ સદાચાર માટે માનવીમાં મનોબળનો દૃઢ વિકાસ કરવાનો છે.” મહાન શિક્ષણશાસ્ત્રી પેસ્ટોલોજીનું કહેવું છે, “શિક્ષણ દ્વારા મનુષ્યને વ્યાવહારિક જ્ઞાન મળવું જોઈએ. તેની નૈતિક, બૌદ્ધિક અને શારીરિક શક્તિઓનો વિકાસ થવાથી તે મનુષ્ય બને છે. શિક્ષણનો ઉદ્દેશ આ જ છે. મહાન તત્ત્વજ્ઞાની અરસ્તૂએ પણ કહ્યું છે, “શિક્ષણનો ઉદ્દેશ સુંદર ચારિત્ર્ય, ટેવો અને આદર્શો પર આધારિત છે અને તેના જ આધાર પર

સમાજ, સંસ્કૃતિ અને રાષ્ટ્રનો વિકાસ થાય છે. નૈતિક શિક્ષણ માનવ જીવનની મહત્ત્વપૂર્ણ જરૂરિયાત છે.”

જીવનનો ઉદ્દેશ છે માનવી પ્રકૃતિએ બક્ષેલી શક્તિઓને વિકસાવીને આદર્શ જીવનનું ઘડતર કરે અને પોતાનું ચારિત્ર્ય નિર્માણ કરીને વ્યક્તિત્વનો વિકાસ કરે, નરમાંથી નારાયણ અને પુરુષમાંથી પુરુષોત્તમ બને. પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં મનુષ્ય પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરે. જીવનની શ્રેષ્ઠતા એમાં જ છે. આ કાર્ય સામાન્ય શિક્ષણથી નહીં, પરંતુ અધ્યાત્મવિદ્યાના સમન્વયથી જ પરિપૂર્ણ થઈ શકે છે. મહાન શિક્ષણશાસ્ત્રી અને તત્ત્વજ્ઞાની હર્બટ સ્પેન્સરે કહ્યું છે કે શિક્ષણને તત્ત્વજ્ઞાનયુક્ત બનાવવામાં આવે. અધ્યાત્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિથી જ માનવીય સ્વભાવનું રહસ્ય જાણી શકાય છે. શિક્ષણનો પાયો અધ્યાત્મવિદ્યા પર આધારિત હોવો જોઈએ. એના દ્વારા બાળકોના વિચારો પર નિયંત્રણ લાવવું જોઈએ. વિચારોનો વિકાસ થવાથી ચારિત્ર્યનિર્માણ સંભવ બને છે, શિક્ષણનો આદર્શ ચારિત્ર્યવાન વ્યક્તિત્વનો વિકાસ છે. વાસ્તવમાં આજે દેશ અને સમાજને આવા જ નૈતિક અને ચારિત્રિક દૃષ્ટિયુક્ત શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિત્વોની વધુમાં વધુ સંખ્યામાં જરૂરિયાત છે.

આધ્યાત્મિક જગતની અથવા ભૌતિક જગતની સમસ્યાઓનું મૂળ માનવીય અહંતામાં સમાયેલું છે. તેના પર જો નિયંત્રણ કરી શકાય તો પ્રગતિના રાજમાર્ગ પર સર્વ કોઈ આગળ વધી શકે છે.

જૈન પુરાણોમાં તપસ્વી બાહુબલિના જીવનચરિત્રનું વર્ણન છે. તેમણે કઠોર તપસ્યા કરી હતી, પરંતુ અહંતા છૂટી નહીં અને શાંતિ ન મળી. તે વેળા મહત્ત્વાકાંક્ષાઓનું પાગલપણું તેમના પર ઇલાયેલું રહેતું હતું. ઉદાસ બાહુબલિને તેમની બહેને જોયા ત્યારે અસફળતાનું કારણ જાણી લીધું, તેણે આવતાં વેત જ કહ્યું, “હાથીની પાલખી પરથી નીચે ઉતરો અને સમજદારોની માફક જમીન પર ચાલો.”

બહેને કથનનું તાત્પર્ય સમજાવ્યું કે અહંતાને છોડો, મહેરબાનીથી છુટકારો મેળવો, આ સિવાય સાધના સફળ થશે નહીં. બાહુબલિ કહ્યા મુજબ વત્યા અને જોતજોતામાં સિદ્ધ પુરુષ બની ગયા.

ભગવાન ભાવના ભૂખ્યા છે

ભાવ સંવેદનાઓની ઉચ્ચસ્થિતિને કારણે ભક્તિમાર્ગની મહાનતા સર્વોપરિ છે. જ્યારે ચેતના વધારે પરિશુદ્ધ થાય છે ત્યારે આવી ઉચ્ચ ભાવનાઓ પેદા થાય છે. તેનાથી નિમ્ન પરિસ્થિતિમાં તો નાના સ્તરે જ સક્રિયતા અનુભવાય છે. જીવજંતુઓમાં ફક્ત શરીરગત સક્રિયતા જ જોવા મળે છે. પશુપક્ષીઓમાં જ્ઞાનનો ઉદય થતો જોઈ શકાય છે. ભાવનાઓ તો તેમાંથી માત્ર કેટલાકમાં જ મર્યાદિત પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. તે સહચારિતા અને પ્રજનન સુધી જ સીમિત હોય છે. નરનો માદા પ્રત્યે અને માદાનો નવજાત શીશુ પ્રત્યેનો પ્રેમ એક સીમા સુધી ઘેરાયેલો હોય છે. મનુષ્ય શરીરમાં પણ આ વિકાસ આ ક્રમમાં જ થાય છે. વનમાનવોમાં કર્મનું મહત્ત્વ રહેલું છે. તેમનામાં જ્ઞાન, વિવેક બહુ થોડા પ્રમાણમાં હોય છે. થોડાંક વધારે વિકસિત કહેવાતાં લોકો શિક્ષિત, ચતુર અને વ્યવહારકુશળ તો હોય છે જ, પરંતુ તેમનામાં કરુણા, મમતા, ઉદારતા જેવી ભાવ સંવેદનાઓ અને સદ્ઉદ્દેશોમાં શ્રદ્ધા નિષ્ઠા જેવી શ્રેષ્ઠતાઓ બહુ ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. આત્મિક પ્રગતિની ઊંચી કક્ષાએ પહોંચ્યા પછી તેમનો વિકાસ થાય છે, એટલા માટે સામાન્ય લોકોને કર્મપ્રધાન પાર્શ્વપૂજા, પરિક્રમા, તીર્થયાત્રા, વ્રત, મૌન, જપ, કીર્તન જેવી ઉપાસના બતાવાય છે. જ્ઞાન ભૂમિકામાં પહોંચ્યા પછી સ્વાધ્યાય, સત્સંગ, મનન, ચિંતન, ધ્યાન, ધારણા જેવી ચિંતન પ્રધાન સાધનાઓ પ્રયોજાય છે. ભાવ સંવેદનાઓના પ્રગટીકરણનો ઉલ્લાસ સૌથી ઊંચી કક્ષાની સ્થિતિ છે. તેમાં ભક્તિયોગ થાય છે. આત્મવિશ્વાસની આ સ્થિતિમાં “આત્મતત્ત્વ સર્વભૂતેષુ વસુદૈવ કુટુંબકમ્”ની માન્યતા હૃદયંગમ્ થઈ શકે છે. બધાં આપણા છે અને આપણે બધાંના છીએ.” આવી ઉચ્ચ મનોભૂમિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી મનુષ્ય સાધુ, બ્રાહ્મણ, પરમહંસ, અને લોકસેવકની

જેમ વર્તન કરે છે. તેનો ‘અહમ્’ વિસ્તૃત બનતાં બનતાં ‘ત્વમ્’ બની જાય છે. આ સમર્પણ-વિસર્જન અદ્વૈત તત્ત્વદર્શનના રૂપમાં જ્યારે અંતઃચેતના પર છવાઈ જાય છે ત્યારે મનુષ્ય ઋષિ બની જાય છે. આવા લોકો પૃથ્વીના દેવતા કહેવાય છે. અંતઃસ્થિતિના મનુષ્યમાં દેવોપમ શક્તિ પણ હોય છે.

આત્મિક પ્રગતિની ઉચ્ચ ભૂમિકામાં આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેનાથી પહેલાં જ્ઞાનજન્ય અને કર્મજન્ય, સંતોષ, સમૃદ્ધિ, બળ અને સુખ સંતોષ મળે છે. ઉચ્ચ આત્મિક ભૂમિકામાં પહોંચનાર મનુષ્ય ઉચ્ચ સ્તરની ભાવ સંવેદનાઓથી રોમાંચિત થાય છે. તેને ભક્તિ કહેવાય છે. ભક્તિ ભગવાનની થાય છે. પ્રેમનું આરોપણ ભગવાનમાં શ્રદ્ધાના રૂપમાં થાય છે. આ ભક્તિરૂપી વ્યાયામશાળામાં બળવાન થયેલ સબળતા જનસમૂહમાં પોતાના ચમત્કાર દેખાડે છે. તેના પ્રેમની કૃપા પામીને અસંખ્ય મનુષ્યો ઊંચે ઉઠે છે અને પાર પામીને ધન્ય બને છે. પરમાત્મા શું છે? તેની અનુભૂતિ કેવી રીતે થાય છે? આ રહસ્યનો ઉકેલ આપતાં એક ઋષિમાં કહેવાયું છે કે- “રસૌ વૈ સઃ રસ હ્યેવાય લબ્ધવાનન્દી ભવતિ સ એવરસાનાં તમઃ.” અર્થાત્ તે પરમાત્મા ‘રસ’ છે, તે રસનુ પાન કરીને મનુષ્ય આનંદથી ઓતપ્રોત બની જાય છે. તે રસ બધા રસોમાં સર્વોત્તમ છે. ઉપનિષદ્ધકાર ભગવાનને મધુ બ્રહ્મ કહે છે, ‘મધુ ક્ષરિત તદ્ બ્રહ્મ.’ અર્થાત્ જેમાં મધુરતા ટપકે છે તે બ્રહ્મ છે. ઋગ્વેદમાં તેને ‘મધુ ક્ષરન્તિ સિન્ધવઃ.’ અર્થાત્ મધુરતા વરસાવનાર સમુદ્ર કહેવામાં આવ્યો છે. આ મધુરતાની પરાકાષ્ઠાને ‘સ્વીટેસ્ટ લવ’ અને ‘સુપર મેઈડ ધ લાઈટ’ જેવા નામ પણ આપવામાં આવ્યા છે. ઈસુના શબ્દોમાં ‘ધ એસેન્સ ઓફ ગોડ ઈઝ લવ.’ -પરમાત્માનું સારતત્ત્વ પ્રેમ છે. સંત વૌનિકાની અનુભૂતિ છે- ‘હૈર પ્લેઝર ઘેર ઈઝ ગોડ’ અર્થાત્ જ્યાં પરમાત્મા છે ત્યાં ઉલ્લાસ છે.

ભક્તિનો અર્થ છે પ્રેમ. સંસારમાં સૌથી વધારે પ્રેમ કરવા યોગ્ય ઈશ્વર ભક્તિથી તેના શ્રીગણેશ કરવામાં આવે છે. તેના પર પૂરેપૂરા આસક્ત થઈને અંતઃકરણનો સઘળો પ્રેમ રસ ન્યોછવર કરી શકાય છે. બીજાં પ્રાણીઓ કે પદાર્થો પણ સત્, રજ અને તમની ત્રિવિધ પ્રકૃતિથી બનેલા છે. હવા, પાણી, માટી અને આગથી તેમનું સ્થૂળ રૂપ ઘડાયું છે. તેઓ નાશવંત હોવાથી તેમની સાથે સ્થાયી શાશ્વત પ્રેમ થઈ શકતો નથી. તેમની અસ્થાયી પરિસ્થિતિ અને મનસ્થિતિના કારણે આપણી પ્રેમનિષ્ઠા ઊલટ પુલટ થઈ જાય છે. તેથી જ્યાં ફેરબદલીની કોઈ સંભાવના જ ન હોય તેવા આધાર પર પ્રેમનો શુભારંભ કરવો પડે છે. અદ્ભૂત રસાસ્વાદ ધરાવનાર અમૃતને પીવાથી જ આનંદ મળે છે તેવું નથી, પણ તેનું એક ટીપું પણ ચાખવાથી આનંદની અનુભૂતિ ચિરસ્થાયી થઈ જાય છે. બરાબર આવી જ રીતે ઉચ્ચસ્તરે પેદા થયેલ અંતઃકરણ પ્રેમનું અમૃત પીવા માટે આતુર બની જાય છે. આત્મિક ભૂમિકામાં વિકસિત મનુષ્ય પ્રેમરસના રસાસ્વાદન માટે કામુક અને શરાબી કરતાં પણ વધારે વ્યગ્ર રહે છે. પ્રેમની વિશેષતા બે આત્માઓના જોડાણમાં રહેલી છે. પતિ-પત્નીના પ્રેમની જેમ ભાવના ક્ષેત્રમાં પણ બે શરીર એક પ્રાણની જેમ એક જ વ્યક્તિત્વ બે શરીર ધારણ કરીને ફરે છે.

પ્રેમનો એક ગુણ છે બીજાઓને પ્રિય બનાવવા. તેમને સરસ અને સુંદર માનવાની સ્થિતિમાં લાવી દેવાં. બીજાંઓને પોતાનાં બનાવી તેમની સાથે આપલે શરૂ કરવી તે પ્રેમનો બીજો ગુણ છે. પતિપત્નીમાં સ્નેહ સંબંધ જ્યારે ગાઢ બની જાય ત્યારે સુખદ અને સરસ અનુભવો આપવાની સાથેસાથે વિશેષતાઓ અને ક્ષમતાઓની આપલે પણ શક્ય બની જાય છે. જે કંઈ પોતાની પાસે છે તેને પોતાના પ્રેમપાત્રને ઉન્મત્તરૂપે આપવાનું શરૂ કરી દે છે. પતિ કમાઈને પત્નીના હાથમાં આપી દે છે. પત્ની રસોઈ, ગૃહ વ્યવસ્થા, શ્રુંગાર, સાજસજાવટ વગેરેની નિપુણતાનો લાભ પતિને

આપે છે. આ આપલે કોઈપણ જાતની શરત કે સમજાવટ વગર ફક્ત સહજ રૂપે થતી હોય છે. પોતાના જ્ઞાનનો લાભ પોતાના જેટલો જ સાથી પણ મેળવી શકે તેવો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. પોતાના જ્ઞાનને પ્રિયપાત્ર માટે સમર્પિત કરવાથી પ્રેમીને સંતોષ ભરી પ્રસન્નતા મળવી અને તેની પ્રતિક્રિયા રૂપે આનંદનો અનુભવ કરવો. આ ત્રણ ચક્રવાળો ચરખો ચાલતો રહે છે. પોતાના વૈભવનો લાભ સ્વયં કરતાં સાથીને આપવાથી બમણો આનંદ મળે છે. પ્રેમીને પ્રસન્ન જોઈને મળતો આનંદ ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજથી પણ ચાર ગણો વધારે હોય છે. ખાનાર કરતાં ખવડાવનાર વધારે આનંદ મેળવે છે તે વાત નિરર્થક નથી, તેમાં પૂરેપૂરું સત્ય અને તથ્ય છૂપાયેલું છે.

પ્રેમ જેટલા પણ વિસ્તારમાં છવાયેલો રહે છે તેટલા વિસ્તારની બધી જ ચીજો બહુ જ સુંદર બની જાય છે, તેથી પ્રેમને અમૃત કહેવામાં આવે છે. તેની સમીપતામાં આનંદ વધે છે. પ્રેમીજનનો વૈભવ અને અસ્તિત્વ પોતાની બીજી સંપત્તિ જેવો લાગે છે. આ પ્રમાણે પોતાનો ગર્વ, ગૌરવ અને સંતોષ વધે છે. આપણો પોતાનો પરિવાર નાનો કે કમાણી ઓછી હોવા છતાં પણ જો પ્રેમ ભરેલ આત્મીયતાનો વિસ્તાર વ્યાપક બનાવાય તો પોતાનાપણાની વ્યાપક ભાવનાને કારણે તે વિસ્તાર પર આપણો અધિકાર થઈ જાય છે. ભાવનાત્મક ક્ષેત્રના આરંભમાં શરૂ થયેલ આ અધિકાર આપલે માટ પૃષ્ઠભૂમિ બને છે અને અચાનક જ એકબીજાનો સહકાર મળવા લાગે છે.

સંસારમાં પ્રેમ જ સાચો અધ્યાત્મ છે. તે અવિનાશી, પરમાર્થિક અને પરમાર્થ જ છે. ધનની જરૂરિયાત સાંસારિક છે, તો પણ સ્વાર્થ, સહયોગ અને સેવાની કામનાઓ પૂરી કરવા માટે, સ્ત્રી, પુરુષ અને મિત્ર બનાવાય છે. પરંતુ પ્રેમમાં તો બધાં પ્રતિબંધોની અવગણના કરવામાં આવી છે. સંસારમાં એક પ્રેમ જ એવું તત્ત્વ છે કે જેના પોષણ અને વિકાસ માટે મનુષ્ય ગમે તેટલું આપે

છતાં વધારે આપવાની ઈચ્છા કરતો રહે છે. પ્રેમની પરિતૃપ્તિ માટે ભિખારી અને અનાથ બની જવાની તૈયારી રાખતો મનુષ્ય જ બીજાને આપવામાં કેટલું સુખ રહેલું છે તે જાણે છે. ભગવાનને પણ આવી રીતે જ મેળવી શકાય છે. પ્રેમસરોવરમાં તરબોળ થઈ જવાની ઈચ્છા જ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાનો પર્યાય છે.

આ નવીન ઉદાહરણ નથી. પ્રેમને માટે તો પ્રકૃતિનું પાંદડે પાંદડું તરસ્યું છે. અપૂર્ણતામાં અશાંતિ અને પૂર્ણતામાં શાંતિ તથા સ્વર્ગીય સુખની અનુભૂતિ છે. પ્રેમમાં જ ઈશ્વર અને સ્વર્ગ રહેલા છે તે આ વાત દર્શાવે છે. ઈશ્વરપ્રાપ્તિ માટે અંતઃકરણમાં પ્રેમ જાગૃત થવો જરૂરી છે.

ભારતીય ધર્મ અને સંસ્કૃતિ અથવા તો વેદાંતમાં રહેલાં અદ્વૈત ધર્મને સમજવા માટે પ્રેમ સૌથી વધારે અગત્યનું સાધન છે. પ્રેમ અદ્વૈતનું જ્ઞાન આપે છે. આ એક બલિદાન ભાવના છે, તેમાં આત્મોત્સર્ગનું જ સુખ રહેલું છે. કોઈનાથી પ્રેમ છે એવું માનવાથી સંતોષ મળતો નથી. વારે વારે તેને જોવામાં અને તેની પાસે જવામાં અતિશય સુખ મળે છે. પરંતુ તેવું પણ હંમેશાં કહી શકાતું નથી. ભગવાન પાસે પ્રેમની અભિવ્યક્તિ માટે કંકુ ચંદન, ફૂલ, અર્ધ્ય અને આચમનનું દાન કરીએ છીએ તો પોતાના પ્રેમીજન માટે પણ ભેટસોગાદો આપવી

પડે છે. ભૌતિક વસ્તુઓ આપવાથી સુખની અનુભૂતિ થાય છે. આપનાર કંઈક ગુમાવ્યાની કે લેનાર કંઈક મેળવ્યાની આશા રાખતો નથી. આપલે તો માત્ર એક અભિવ્યક્તિ છે. વાસ્તવમાં પોતાની અંદર ઉત્પન્ન થયેલા પ્રેમરસનું તેઓ પોષણ માત્ર જ કરી રહ્યાં છે. બધા એકસરખો અનુભવ કરે તેનું નામ જ અદ્વૈત છે. વસ્તુઓનો નહીં, પણ પ્રેમીઓનો સંતોષ એ જ મિલન છે. એવી રીતે શરીરનો નહીં, પ્રેમની ભાવનાનો એકાકાર થવો જોઈએ.

મનુષ્ય જીવનની સૌથી મોટી કસોટી 'પ્રેમ' છે. બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા અને હૃદયની વિશાળતાનો પરિચય મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલ પ્રેમની તત્પરતા પરથી મેળવી શકાય છે. જે હૃદયમાં પ્રેમ પ્રકાશ ઝગમગે છે ત્યાં મનુષ્ય ઉત્તમતા મેળવીને દેવત્વની પ્રાપ્તિનું સૌભાગ્ય મેળવે છે. પ્રેમ સિવાયના બધા જ ભાવ આશ્રિત અને સ્વાર્થ ભરેલા છે. સ્વાધીનતા અને સદ્ગતિ આપનાર આતરિક પ્રેરણા તો પ્રેમ જ છે. એનાથી મનુષ્યોના જીવન સમૃદ્ધ બને છે અને આત્મભાવ અને પરમાર્થનો વિકાસ થાય છે. સંસારની રચના અને કલાકૌશલનું વિકસિત રૂપ પ્રેમનું જ વરદાન છે. માનવજીવનના લક્ષ્યરૂપ ઈશ્વર પ્રાપ્તિની પૂર્તિ પણ પ્રેમ દ્વારા જ થઈ શકે છે. પ્રેમ જ ભક્તિમાર્ગનો આધાર છે.

એક રાજાએ મોટા પુત્રને યુવરાજ બનાવવાને બદલે અધિક ચારિત્ર્યવાન પુત્રની નિમણૂક કરવાની પ્રથાની શરૂઆત કરી અને તેના માટે પરીક્ષા યોજી.

પાંચે રાજકુમારો માટે ભોજન પીરસવામાં આવ્યું. તેઓ થાળી પર હાથ મૂકવાની તૈયારીમાં હતાં કે ચાર શિકારી કૂતરા તેમના પર છોડી દીધા. ચારે રાજકુમારો ગભરાઈને ઊભા થઈ ગયા, પરંતુ સૌથી નાનો જે તે સ્થાન પર બેસી રહ્યો. તેણે ચારે ભાગેડુ રાજકુમારોની થાળીઓ કૂતરાની સામે સરકાવી દીધી. કૂતરા પણ ખાતા રહ્યા અને નાના રાજકુમારે પણ ખાઈ લીધું.

નિરીક્ષકો બધાની કાર્યવાહી જોતા રહ્યા. નાના રાજકુમારે કહ્યું, "જે એકલો ખાય છે તેને જ કૂતરા કરડે છે. વહેંચીને ખાનારે કોઈ જોખમ ઉઠાવવું પડતું નથી."

આ હોશિયારી પર બધા પ્રસન્ન થયા અને તેને જ વારસદાર તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યો.

વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ

શરદઋતુની શીતળ ગોઘૂલિ વેળા થઈ ચૂકી હતી. મંદ મંદ વહેતો સુગંધિત પવન વાતાવરણને સુંદર બનાવી રહ્યો હતો. સમગ્ર વિશ્વમાં વૈદ્યશાસ્ત્રીઓને તાલીમ આપનાર મહર્ષિ પુનર્વસુનો આશ્રમ આજે આંબાના પાંદડા તથા કદલીવૃક્ષોથી વિશેષ રૂપે શોભી રહ્યો હતો. આશ્રમની વ્યવસ્થા અને શોભા પરથી કોઈ વિશેષ ઉત્સવનું આયોજન થઈ રહ્યું હોય તેવું લાગતું હતું. એ વખતે બધા જ આશ્રમવાસીઓ તથા વૈદકશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓ રોજિંદા સંધ્યાવંદનથી નિવૃત્ત થઈને આશ્રમના આંગણમાં ઊભેલા વિશાળ વટવૃક્ષ નીચે પોતપોતાનું સ્થાન લઈ રહ્યાં હતાં. જ્યારે સૌએ પોતપોતાનું સ્થાન લઈ લીધું, ત્યારે થોડીક ક્ષણો બાદ મહર્ષિ પ્રવર ત્યાં આવ્યાં અને પોતાના સ્થાને બિરાજ્યા. થોડીવાર ઋષિ પ્રવરે પોતાની આંખો બંધ કરીને ઈશ્વરનું સ્મરણ કર્યું અને ત્યાર પછી તેમની ગંભીર વાણી વાતાવરણમાં ગૂંજી ઉઠી. “આપ સર્વે ભાઈ-બહેનો એ જાણવા માટે આતુર હશો કે મેં આપને આજની વિશેષ સભામાં શા માટે બોલાવ્યા છે ? આજનો દિવસ આપણા માટે જ નહીં પરંતુ સમસ્ત સંસાર માટે આનંદનો દિવસ છે. આજનો દિવસ વૈદકશાસ્ત્રના ઉદ્ભવદિન તરીકે ઇતિહાસમાં હંમેશાં સુર્વણઅક્ષરે લખાયેલો રહેશે. આ મહાન ઉદ્દેશની સફળતામાં મારા સહયોગ અને અધ્યયનનો કેટલો ફાળો છે તે તો હું કહી શકતો નથી પરંતુ આ વૈદકશાસ્ત્રની રચનામાં અને સફળતાના મૂળમાં તમારો ત્યાગ, તપસ્યા અને સહકાર રહેલો છે. જો તમે ન હોય તો આ વૈદકશાસ્ત્ર ન રચાયું હોત. બસ, આ વાતની ખુશી અને આનંદ મનાવવા માટે આપ સહુ ભાઈઓ-બહેનોને આ વિશેષ સભામાં બોલાવવામાં આવ્યા છે.”

થોડીક ક્ષણો અટકીને ઋષિ પ્રવર ફરીથી

બોલ્યા. “વર્ષોથી જાગતાં ઉઠતાં, બેસતાં મારા મનમાં સતત એક જ વિચાર ચાલ્યા કરતો હતો કે જાતજાતના રોગો અને બીમારીઓથી ઘેરાયેલો મનુષ્ય ઈશ્વર સ્મરણ કેવી રીતે કરી શકે ? તેથી ઈશ્વરે આજે મારી ઈચ્છા પૂરી કરી. જે ઉદ્દેશને સફળ કરવા માટે હું વર્ષોના વર્ષો ભટકતો રહ્યો છું, રાતોની રાતો જાગતાં વિતાવી છે તે ઉદ્દેશ આજે સફળ થયો છે અને હૃદયનું દુઃખ દૂર થઈ ગયું છે. આજે મનમાં સંતોષ છે. કોઈ આશા કે ઈચ્છા હવે બાકી રહી નથી. વૈદકવિદ્યામાં આ શાસ્ત્ર ‘ચરક’ નામે ઓળખાશે. મારી જવાબદારી અને કર્તવ્ય હવે પૂરું થઈ ગયું છે. તેથી હવે હું શાંતિથી સમાધિસ્થ થઈ શકું છું. આના પ્રચાર અને પ્રસારનું કામ હવે તમે કરજો. કાલે બ્રાહ્મમૂહુર્તમાં હું હિમાલય પ્રસ્થાન કરીશ.’ આટલું કહ્યા પછી શાંતિપાઠ કરીને પૂજ્યવરે સભાનું વિસર્જન કર્યું. ઋષિના વિયોગનું દુઃખ બધા આશ્રમવાસીઓ અને શિષ્યોના મુખ પર છવાઈ ગયું. વાતાવરણ શોકસંતપ્ત થઈ ગયું. બધાં પરિજનો ધીમે ધીમે પોતાના નિવાસસ્થાને જતાં રહ્યાં. શુકલપક્ષનું અજવાળું ધીમે ધીમે વધવા લાગ્યું. રાત્રિના ત્રણ પ્રહર વીતી ચૂક્યા. ચોથા પ્રહરમાં મુખ્ય સમયપાલકે જાગરણ માટે શંખધ્વનિ કર્યો. શંખધ્વનિ સાંભળીને આશ્રમવાસીઓ નિત્યકર્મમાં લાગી ગયા. નિત્યકર્મથી નિવૃત્ત થઈને બધાં આશ્રમવાસીઓ ફરીથી એ જ વટવૃક્ષ નીચે એકઠા થયા અને ધ્યાનમાં બેઠા. ત્યાં સુધીમાં પ્રવર ઋષિ હિમાલય પ્રસ્થાન માટે વિદાય લેવા જનસમુદાય સમક્ષ ઉપસ્થિત થયાં.

પ્રવર ઋષિએ વિદાય વેળાએ કહ્યું- “તમારું અને મારું આ અંતિમ મિલન છે. તેથી તમારે તમારા કર્તવ્યો અને જવાબદારીઓને સારી રીતે

સમજીને તેને પાર પાડવામાં લાગી જવું જોઈએ. તેના માટે તમારે તમારી જાતે કોઈ પ્રમુખ નક્કી કરી લેવો જોઈએ. તેના આદેશ અને આજ્ઞા મુજબ બધાં જ કામ કરવાં જોઈએ. પોતાની જવાબદારીઓ સમજીને તન, મન, ધનથી લોકકલ્યાણના કાર્યો બુદ્ધિજીવીએ કરવા જોઈએ. દેશ, ધર્મ અને સંસ્કૃતિની પ્રગતિ જ જીવનનો મૂળમંત્ર હોવો જોઈએ. જરૂર જણાય ત્યારે માનવતા માટે, રાષ્ટ્ર માટે, ધર્મ માટે, સંસ્કૃતિ માટે પોતાનું જીવન જ નહીં પરંતુ સર્વસ્વ સમર્પિત કરી દેવું જોઈએ. હવે પછી મારો અને તમારો સંપર્ક સૂક્ષ્મ રૂપે રહેશે. ભગવાન તમને જવાબદારીઓ ઉઠાવવાની શક્તિ આપે અને મદદ કરે. બધાં ખુશ અને આનંદિત રહો. ઋષિવરે આશીર્વાદ આપતી મુદ્રામાં પોતાની બંને આંખો બંધ કરી બંને હાથે આશીર્વાદ આપ્યા અને શિષ્ય અગ્નિવેશ સાથે ઉત્તર દિશા તરફ લાંબા લાંબા ડગ ભરતાં ચાલવા લાગ્યાં. આશ્રમવાસીઓ ભાવવિભોર બનીને તેમને વિદાય આપવા તેમની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. થોડે દૂર આશ્રમની હદ વટાવતાં જ ઋષિવરે સૌને આશીર્વાદ આપીને પાછા વાળ્યા અને પોતે ગાઢ જંગલના રસ્તે આગળ વધ્યા. જંગલની લાંબી સાંકડી કેડી પર આગળ ઋષિવર અને પાછળ તેમનો શિષ્ય અગ્નિવેશ ચાલવા લાગ્યો. ચાલતાં ચાલતાં માર્છલો દૂર પહોંચી ગયા. એકાએક મહર્ષિ પુનર્વસુ ઊભા રહી ગયા અને ગંભીર ચિંતનમાં ડૂબી ગયા હોય તેમ એક લાંબો ઊંડો શ્વાસ લઈને અંધકારમય ભવિષ્યની આગાહી કરતાં બોલ્યા, “મહાનાશ-મહાકાલ આવવાનો છે.” શિષ્ય અગ્નિવેશ કંઈ સમજ્યો નહીં, તેણે પૂછ્યું- “પૂજ્યવર તમે શું કહી રહ્યા છો ? કેવો મહાકાલ આવવાનો છે ? ઋષિવરે ગંભીર થઈને કહ્યું - “હું સ્પષ્ટ જોઈ રહ્યો છું કે પાણી બગડી રહ્યું છે, પૃથ્વી ખરાબ થઈ રહી છે, વાયુ પોતાના સત્ત્વને છોડી રહ્યો છે, આકાશ આંખૂ પડી રહ્યું છે, સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારા તેજવિહીન થઈ રહ્યાં છે, અરે ? અત્ર તેની શક્તિ છોડી દેશે,

ઔષધિઓનો કોઈ પ્રભાવ નહીં રહે, તારા તૂટીને પૃથ્વી પર પડશે, વિનાશક આંધી ઉઠશે, પ્રલયકારી તોફાન આવશે, મોટા મોટા વિનાશ થશે, મહાનાશ, મહાપ્રલય, મહાતાંડવ થશે. મનુષ્ય સહિત કોઈ બચશે નહીં.” ઋષિવરના મુખેથી આવી ભયાનક ભવિષ્યવાણી સાંભળી શિષ્ય અગ્નિવેશે હાથ જોડીને પૂછ્યું-“ગુરુદેવ આપ આવી ભયભરેલી ભવિષ્યવાણી શા માટે કરી રહ્યા છો ? બધા રોગો-દુઃખોના નિદાન કરનાર અને ઔષધિઓની જાણકારી આપનાર મહાન ગ્રંથની રચના તો આપે કરી દીધી છે. તો પછી આવી વિનાશક ભવિષ્યવાણી શા માટે ઉચ્ચારો છો ? મહર્ષિએ શિષ્યની શંકાનું નિરાકરણ કરતાં કહ્યું, “લોકો ધર્મ છોડીને અધર્મના માર્ગે ચાલશે, સત્ય છોડી અસત્યનું આચરણ કરશે, લોકો સત્ય અને ધર્માચરણથી દૂર રહેશે તેને કારણે આવો વિનાશ થશે.” અગ્નિવેશે પૂછ્યું- “ગુરુદેવ ! ધર્મ અને સત્યથી મનુષ્ય શા માટે વિમુખ થશે ?” પૂજ્યવરે જવાબ આપ્યો. “મહાનાશનું કારણ બગડતી બુદ્ધિ હશે. જ્યારે મનુષ્યની બુદ્ધિ બગડી જાય છે ત્યારે તે સત્ય છોડી અસત્યના માર્ગે ચાલવા લાગે છે. ધર્મમાં તેની કોઈ રુચિ રહેતી નથી. બુદ્ધિ બગડવાને કારણે જ કુરિવાજો, કુકર્મા, સામાજિક ખરાબીઓ અને વિકૃતિઓ વિકસે છે. એટલા માટે તો કહેવાય છે કે જ્યારે મહાવિનાશ-મહાપ્રલયનો સમય નજીક આવે છે. ત્યારે બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ બનીને નિમ્નકક્ષાના વિચારોમાં અટવાઈ જાય છે. “વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ” માટે અગ્નિવેશ તું આશ્રમ પાછો ફરી જા, વિશ્વના કલ્યાણ માટે સમર્પિત થઈ જા, આટલું કહીને ઋષિ એકલા હિમાલય તરફ ચાલવા લાગ્યા.

જે મધુરતા અપનાવે છે એમનાં માટે સૌ પોતાનાં બની જાય છે.

ઉપાસના, સાધના, આરાધનાની ત્રિવેણી

માનવીય સત્તાના ત્રણ પક્ષ છે (૧) ભાવના (૨) વિચારણા (૩) ક્રિયા પ્રક્રિયા. પૌરાણિક સમર્થન પ્રમાણે આ ત્રણેને પરિશુદ્ધ બનાવવા માટે ભક્તિયોગ, જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગના અભ્યાસની જરૂરિયાત બતાવવામાં આવી છે. આ કાર્યો કોઈ ચોક્કસ સ્થાન કે નિયમાનુસાર થતાં નથી, પરંતુ આ એટલાં ઉચ્ચકોટીના નિર્ણયો છે કે કારણશરીર, સ્થૂળશરીર અને સૂક્ષ્મશરીરની પ્રવૃત્તિઓનું સંચાલન નિયમિતપણે કરવું પડે છે. ઉપાસનામાં અંતઃકરણને, સાધનામાં મનઃપ્રદેશને અને આરાધનામાં ક્રિયાઓને ઉચ્ચકોટીના ઉદ્દેશ પ્રમાણે સતત પ્રવૃત્ત રાખવાં પડે છે. શ્વાસ-ઉચ્છવાસ, સંકોચન-પ્રસરણ, ખીલવું-કરમાવું અને સર્જન-વિસર્જન જેવી પ્રવૃત્તિઓ નિરંતર અવિરતપણે ચાલતી જ રહે છે. આત્મસત્તા અંતર્ગત બતાવવામાં આવેલી ઉપરોક્ત ત્રણે બાબતોને બરાબર આ પ્રમાણે જ તાલીમ આપવી પડે છે જેથી જડ નાંખી ચૂકેલ કુસંસ્કારોમાંથી છૂટકારો મેળવીને સુસંસ્કારપૂર્ણ નમ્ર આચરણ કરી શકાય.

પૂજાપાઠના બધાં જ સાધનોનું લક્ષ્ય આ શ્રેષ્ઠતાને પ્રાપ્ત કરવાનું છે. પરબ્રહ્મને ભેટસોગાદો દ્વારા ફોસલાવી શકાય નહીં. તેણે નિયમાનુસાર જડચેતન સર્વને બાંધ્યા છે અને પોતે પણ બંધાયો છે. પ્રશંસાના બદલામાં મહેરબાની અને નિંદાના બદલામાં પ્રતિશોધ લેવાથી જો ભગવાન મળી જાય તો સમજી લેવું કે વ્યવસ્થાપૂર્ણ અનુબંધનો અંત આવી ગયો છે અને અરાજકતાનો આરંભ થઈ ચૂક્યો છે, પરંતુ આવું થતું નથી. લોકોનો ભ્રમ છે કે પૂજાપાઠ કરવાને કારણે જે લોકો ભગવાનના પક્ષપાતી બન્યા છે તેઓ સર્જનહારને ફોસલાવીને અને વિદ્યાતાના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરી શકે છે. આ બાળક બુદ્ધિ જેટલી વહેલી દૂર થાય એટલી સારી છે, કારણ કે પૂજાપાઠનું તાત્પર્ય ચેતનાને

જાગૃત કરી તેને શ્રેષ્ઠતાના બીબામાં ઢાળવાની એક પ્રભાવશાળી કસરત માત્ર છે. યેનકેન પ્રકારે મનુષ્ય પોતાની ચેતનાને જેટલી ઉન્નત કરી શકશે તેટલો જ તે ઊંચો ઉઠશે, આગળ વધશે અને દૈવી ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ મેળવવાનો અધિકારી બનશે.

ઉપાસનાનો ઉદ્દેશ આત્માને પરમાત્મા સાથે જોડવાનો છે. અહીંયા આત્માનો અર્થ અંતઃકરણનું ભાવક્ષેત્ર છે કે જેની સાથે માન્યતાઓ અને ઇચ્છાઓ જોડાયેલી છે. પરમાત્મા અર્થાત્ ઉચ્ચતમ આદર્શવાદિતા. અહીંયા એ યાદ રાખવું જોઈએ કે પરમાત્મા એ કોઈ વ્યક્તિ વિશેષ નથી. સંસારનાં દેવોના સમૂહને તથા આત્માઓના સમૂહને પરમાત્મા કહેવાય છે. ટૂંકમાં વિશાળ વિસ્તારની સત્પ્રવૃત્તિઓનો સમય જ મનુષ્યનો ઇષ્ટદેવ કે ઉપાસક છે. તેની સાથે ધનિષ્ઠતા અને તાદાત્મ્યતા કેળવવી એ જ પરમાત્માની ઉપાસના છે. એ તો એક દીવા જેવી વાત છે કે જો ઉપાસના કરનારનું સ્તર ઊંચું હશે અને આરાધ્યનું સ્વરૂપ વાસ્તવિક હશે તો બંને એકબીજામાં થઈ જશે.

ઉપાસના ફક્ત ક્રિયાકાંડ પૂરતી સીમિત હોય અથવા તો વિનંતી અને ભેટસોગાદનો ક્રમ ચાલતો હોય તો જુદી વાત છે. નહીંતર આત્મા સાથે પરમાત્માનું જો ગાઠ જોડાણ હોય તો મનુષ્યમાં દેવત્વનો ભાવ ચોક્કસપણે ઉપજે છે. ઉદાત્ત દૃષ્ટિવાળા ભગવદ્ભક્તોના જેવું જ તેનું ચિંતન, ચરિત્ર અને વ્યવહાર થઈ જાય છે. જુદા જુદા સંપ્રદાયો દ્વારા અપનાવવામાં આવેલા પૂજા-વિધાનોમાંથી ગમે તે એકની પસંદગી કરી ઉપાસના કરી શકાય છે પણ તે ખોખાંની ભીતરમાં આદર્શો પ્રત્યે આત્મસમર્પણની અને જીવનને એ સ્તરનું પવિત્ર બનાવવાની ઊંડી ઇચ્છા હોવી જોઈએ. આ પ્રકારની લાલસાને ભક્તિભાવના કહે

છે. ઈષ્ટની આકૃતિ મનુષ્ય જેવી અથવા તો સૂર્ય, શિવલિંગ જેવા પ્રકૃતિજન્ય પદાર્થની પ્રયોજી શકાય છે. પણ તેને વિરાટના પ્રતીકરૂપ એક પ્રતિમા જ માનવી જોઈએ. એ પ્રતિમાના સીમિત રૂપમાં અસીમરૂપે ભગવાનને સીમાબદ્ધ ન કરી શકાય. ભક્તિ જો ભ્રમરહિત અને શ્રદ્ધા જો વિશ્વાસપૂર્ણ હશે તો ઉચ્ચથી ઉચ્ચતર અને ઉચ્ચતરથી ઉચ્ચતમ બનવાની પ્રગતિ સતત ચાલતી જ રહે છે. આ યાત્રા પરમલક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરીને જ અટકે છે.

ઉપાસનાનું ઉપરોક્ત તત્ત્વ સમજ્યા પછી એટલું જ સમજવાનું બાકી રહે છે કે તેને ભાવનાત્મક વ્યાયામની જેમ પૂજાપાઠની ક્રિયાઓ દ્વારા આગળ ધપાવી શકાય છે. પ્રજ્ઞા પરિજનો માટે તો પ્રજ્ઞાયોગની વિધિ વ્યવસ્થા જ આના માટે સર્વશ્રેષ્ઠ સાબિત થશે. એ સર્વાંગસંપૂર્ણ છે. એમાં ઉપાસના, સાધના અને આરાધના ત્રણે તત્ત્વો સમાનરૂપે સમાયેલાં છે. જ્યારે અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં કોઈ એકને જ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું હોય છે. કારણરૂપ શરીરમાં રહેલા ભાવોને યોગ્ય દિશામાં વાળવા માટે અને ઉન્નત કરવા માટે પ્રજ્ઞાયોગના આધારે કરેલી ઉપાસના જ યોગ્ય છે.

સાધના અર્થાત્ પોતાની જાતને સાધવું. અણઘડપણા, પછાતપણા અને કુસંસ્કારોના નિરાકરણનું સંશોધન કરતાં નિમ્ન યોનિમાંથી જીવ ભગવાનની કૃપાથી ક્રમશઃ મનુષ્ય જન્મ તો મેળવી લે છે, પરંતુ પહેલાંના કુસંસ્કારોથી પીછો છોડવો અને માનવીય મહાનતા પ્રાપ્ત કરવી તે તેનું પોતાનું કામ છે. ભગવાન આના આધારે જ તેને ઊંચા, જવાબદારીભર્યા પદ અને વૈભવ આપે છે. મહામાનવ, બુદ્ધિજીવી, ઋષિ, સિદ્ધપુરુષ, દેવાત્મા, અવતાર વગેરે બિરૂદો મનુષ્ય આ રીતે પ્રગતિ કરીને અને મનુષ્યત્વની પાત્રતા સિદ્ધ કરીને વિજેતાની જેમ ભેટસોગાદ રૂપે પ્રાપ્ત કરે છે. ચિંતન અને ચારિત્ર્યની શ્રેષ્ઠતા જ સાધના છે. સદ્વિચારો દ્વારા કુવિચારોનો સદંતર નાશ કરવો જોઈએ. મન મારવું અર્થાત્ સાધના કરવી તેને

આધ્યાત્મક્ષેત્રનો સૌથી મોટો પુરુષાર્થ ગણવામાં આવ્યો છે. જે પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તે છે તે અણઘડ ઘોડાની પૂંછડીમાં બંધાયેલ વ્યક્તિની જેમ ઝાડીઝાંખરામાં અટવાતા, ઘસડાતા, ખેંચાતા લોહીલૂલાણ બની અંતે કમોતે મરે છે. એકાગ્રતા અને ચિત્તવૃત્તિઓની સંયમિતતાને આત્મિક પ્રગતિનો આધારસ્થંભ માનવામાં આવ્યો છે તેને જાદૂગરો દ્વારા કરાતી એકાગ્રતા ન સમજવી જોઈએ. કહેવાતું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે મનમાંથી કુસંસ્કારોને હટાવી ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત કરવી અને લક્ષ્યપ્રાપ્તિ માટે કરેલા સંકલ્પ પર અતૂટ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ. કહેવામાં આવ્યું છે કે - “જેણે સ્વયંને જીતી લીધો તે વિશ્વ વિજયી છે.” આ કહેવતમાં સાર રહેલો છે. જે મનુષ્ય પોતાનો સ્વભાવ બદલી શકતો નથી તેવા અસંકળ મનુષ્યની વાત કોણ સાંભળશે ? કોણ તેના કલ્યા મુજબ કરશે ? તેને કોણ માનશે ? મનુષ્ય મનના ઈશારા પર કઠપૂતળીની જેમ નાચે છે કે પછી મનસ્વી ઘોડેસવારની જેમ પોતાના મનરૂપી ઘોડાને મનવાંચિછત દિશામાં ઈચ્છીત રૂપે દોડાવે છે તેના આધારે તેના વ્યક્તિત્વની, પ્રામાણિકતાની પરીક્ષા કરી શકાય છે.

ઉપાસના અને સાધના ઉપરાંત ત્રીજું તત્ત્વ છે આરાધના. આરાધના અર્થાત્ વિરાટ બ્રહ્મની, વિશ્વમાનવની સેવાભાવના. દરેક ભગવદ્ભક્તે ભજન અને જીવન સજાવટની સાથેસાથે આ વિશ્વરૂપી બગીચાને સુંદર અને ઉત્તમ બનાવવા માટે કોઈ ને કોઈ રૂપે પોતાના શ્રમ, સાધન અને મહેનતનો એક અંશ નિયમિતપણે આપવો પડે છે. સાધુ, બ્રાહ્મણ, વાનપ્રસ્થી અને સંન્યાસી જેવા બધાં જ ધર્મપ્રેમીઓ કોઈને કોઈ પ્રકારે લોકમંગલના કાર્યો કરતાં રહે છે. તેના સિવાય આધ્યાત્મિક પ્રગતિનો લાભ મળી શકતો નથી. જમીન ખેડવી કે બીજ વાવવું વગેરેને ઉપાસના, સાધના કહી શકાય પણ એટલું કરવાથી પાક મેળવી શકાતો નથી.

આત્માની પ્રગતિ માટે જે ત્રણ સોપાન સર

કરવાં પડે છે તેમાં ઉપાસના, સાધના ઉપરાંત આરાધનાનો સમાવેશ થાય છે. આરાધના માટે અંતઃકરણને ઉકેલવું પડે છે. સાધના માટે પરિવારની પ્રયોગશાળામાં પોતાના નિર્ણયોને પરિપક્વ કરવાં પડે છે. આરાધનાનો અર્થ થાય છે - લોકમંગલના સર્વોત્તમ ઉપાય અને સદ્પ્રવૃત્તિઓના સંવર્ધનમાં રત થવું. ટૂંકમાં, આરાધનાને જ સમાજસેવા, લોકસાધના, જનકલ્યાણ, પુણ્ય પરમાર્થ વગેરે નામો અપાયાં છે. આ પણ માનવીય મહાનતાનું એક સુનિશ્ચિત પાસું છે. તેની ઉપેક્ષા કરવાથી કોઈ સદ્પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. સિદ્ધાંતોને સાંભળવા, વાંચવા કે સમજવાથી ફક્ત મનનો આનંદ મેળવી શકાય છે. શ્રેષ્ઠતા પામવા માટે તો પુણ્ય પરામર્થનો પ્રયોગ-અભ્યાસ જ એક માત્ર માર્ગ છે. તેથી સેવા સાધનાને માનવીય મહાનતાનું એક અભિન્ન અંગ ગણવામાં આવ્યું છે અને સ્વાર્થાને ગુનેગારની જેમ ઘૃણાપાત્ર માનવામાં આવ્યો છે. પરસ્પર સહયોગ પર જ મનુષ્યનું અસ્તિત્વ ટકી રહે છે. બીજાં પ્રાણીઓ તો થોડોક વખત માતાનો સહારો લઈને પછી સ્વાવલંબી બની જાય છે, પરંતુ મનુષ્યને તો જીવનભર બીજાની સહાયતા લેવી પડે છે. અન્ન, વસ્ત્ર, પુસ્તક, દવા, આજીવિકા જેવાં સાધનોથી માંડીને પત્ની, પિતા, માતા, સાસુ, સસરા વગેરે સંબંધીઓની સહાયતા વગર એક પણ પણ ચાલતું

નથી. બીજા પ્રાણીઓ કદાચ એકાકી જીવન જીવી શકે, પરંતુ મનુષ્ય માટે તે શક્ય નથી. સમાજથી અલિપ્ત રહેલ વ્યક્તિ વડૂ રામૂની જેમ (વડૂ બાળ) જંગલી અને બહેરો-મૂંગો થઈને જીવન વિતાવે છે. આ ઉપકારનો બદલો વાળવો જ જોઈએ. સહકાર અને આપલેનો સિલસિલો ચાલુ રહેવો જોઈએ. આ એક પ્રકારે પુણ્ય પરમાર્થ છે. ઋણમુક્તિ, સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ, આત્મીયતાનો વિસ્તાર વગેરે અનેક સુખદ શક્યતાઓ લોકમંગલની સાધના સાથે જોડાયેલી છે. ભજનનું વાસ્તવિક તાત્પર્ય પરમાર્થનું છે. સંસ્કૃતની 'ભજ-સેવાયાં' ધાતુ પરથી ભજન શબ્દ બન્યો છે જેનો અર્થ 'જીવનક્રમમાં સેવાને સમ્મિલિત રાખો' એવો થાય છે. વ્યક્તિ સમાજને ઉન્નત કરે, સમાજ વ્યક્તિને સુસંસ્કૃત બનાવે, આ જ દેવાનું ભાવયતાનેનું... 'નો ગીતા સાર છે. આપણે દેવત્વમાં વધારો કરનાર સેવાસાધનામાં રત રહીએ તો બદલામાં બળવાન થયેલું દેવત્વ આપણને સર્વતોમુખી પ્રગતિની સાથેસાથે અગણિત લાભો આપી આપણને ધન્ય બનાવશે.

મગધ નરેશ એક દિવસે ભગવાન બુદ્ધના સત્સંગમાં ગયા અને હારબંધ બેઠેલા શ્રમણોને આનંદવિભોર સ્થિતિમાં જોયા. જોકે તેમના શરીરને યાત્રામાં તથા ધર્મપ્રચારના દેશાટનમાં ઘણું જ કષ્ટ પડતું હતું.

બીજી બાજુ રાજ્યપરિવારના સભ્યો અને વહીવટી કર્મચારીઓ હંમેશાં અભાવ અને વધુ પડતા કામની ફરિયાદ કરતા રહે છે. આ વિસંવાદિતાનું કારણ શું છે તે વિશે સત્સંગમાં તથાગતને પૂછવામાં આવ્યું.

બુદ્ધે કહ્યું, “રાજન, આ આશ્રમવાસીઓ વર્તમાનમાં જીવે છે. જે પ્રાપ્ત છે તેનાથી સીમિત સંતાનોનું પૂરું ધ્યાન આપે છે. બિનજરૂરી ખોટો ખર્ચ કરતાં નથી. તેઓ કર્તવ્યપાલન માટે વધુ પ્રમાણમાં તત્પર રહે છે. શાંતિનો આ જ રાજમાર્ગ છે. ધર્મ વિહાર, બજાર, રાજમહેલ પૈકી ગમે તે હોય, સુખશાંતિનો રાજમાર્ગ કર્તવ્યપાલન છે. ગૃહસ્થ હોય કે સંન્યાસી, બધાએ કર્તવ્યપાલન કરવું જોઈએ.

સ્વાદના બદલે સ્વાસ્થ્ય પર ધ્યાન આપો

શ્રેષ્ઠ ભોજન કોને કહેવાય ? આહારશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જે ભોજનમાં સંપૂર્ણ પોષક તત્ત્વો સમાયેલાં હોય તેને શ્રેષ્ઠ ભોજન કહી શકાય છે. સ્વાસ્થ્ય શાસ્ત્રમાં પણ આ મતને અનુમોદન આપવામાં આવ્યું છે. પાકશાસ્ત્રીઓની માન્યતા આના કરતાં કંઈ અલગ છે. તેઓ ભોજનની પસંદગી સ્વાદના આધાર પર કરે છે. તેઓ સ્વાદિષ્ટ વાનગીને ચઢિયાતું ભોજન ગણાવે છે.

શરીરશાસ્ત્રમાં ભોજનનું નિર્ધારણ શરીર પર પડતા પ્રભાવને આધારે કરવામાં આવે છે. ભોજન ગમે તેટલું સ્વાદિષ્ટ કેમ ન હોય, પરંતુ તેનો પ્રભાવ અનિચ્છનીય હોય, તો તે અખાદની ગણતરીમાં આવે છે. આજકાલ ખાદ્ય-અખાદની પરવાર કર્યા સિવાય લોકોની પસંદગી સ્વાદ પ્રત્યે વધુ માત્રામાં વધી છે, અને પરિણામે પોષણના અભાવે બીમારીઓ પણ વધી છે. રસાસ્વાદને કારણે વ્યક્તિ પોષક તત્ત્વોની પરવાર કર્યા સિવાય ભોજનની પસંદગી કરે છે ત્યારે તેની સ્વાદેન્દ્રિયોને સંતોષ મળે છે, પરંતુ શરીરને પોષણ મળતું નથી.

આમ તો દરેક પ્રકારની ખાદ્ય વસ્તુમાં વત્તાઓછા પ્રમાણમાં પોષક તત્ત્વો સમાયેલાં હોય છે, પરંતુ રાંધવાની વર્તમાન પદ્ધતિને કારણે તે અંશતઃ કે પૂર્ણતઃ નષ્ટ થઈ જાય છે. ઘણીવાર સ્વાદને કારણે અને ખાદ્ય પદાર્થોની રાંધવાની પદ્ધતિને લીધે ખતરનાક રસાયણ પેદા થાય છે અને સ્વાસ્થ્ય માટે સંકટ પેદા કરે છે. આમાં એક તંદુરી ભોજન ગણાવી શકાય છે.

તંદુરી ભોજન છેવટે શું છે ? કોઈ વિશિષ્ટ ખાદ્ય છે ? ના, વિશેષ પદ્ધતિથી રાંધવાને કારણે આ વિશિષ્ટ નામ આપવામાં આવ્યું છે. જોકે આ પ્રકારનું ભોજન સામાન્ય ચૂલાને બદલે 'તંદુર' નામના એક વિશિષ્ટ ચૂલામાં બનાવવામાં આવે છે. આથી આના પર રાંધવામાં આવતું બધું ભોજન 'તંદુરી ભોજન' કહેવાય છે. આ ભોજન પ્રત્યે

સર્વસાધારણ લોકોની રુચિ વધુ પડતી જોવા મળે છે. આ ભોજન પ્રત્યેની રુચિનું એક કારણ એ છે કે એમાં રાંધેલું ભોજન અન્યની સરખામણીમાં વધુ સ્વાદિષ્ટ અને રુચિકર હોય છે. હમણાં થોડા દિવસો પહેલા એક ચૌકાવનારી હકીકત જાહેરમાં આવી છે કે આ પ્રકારના ભોજનથી કેન્સરની સંભાવના વધી જાય છે. 'મલાન નેશનલ ટ્યૂમર ઈન્સ્ટીટ્યુટ'ના નિર્દેશક ડૉ. કાર્લો સિતૌરી આ ક્ષેત્રમાં છેલ્લા કેટલાય વર્ષોથી સંશોધન કરી રહ્યાં હતાં. તેમના અભ્યાસ દરમિયાન જાણવા મળ્યું છે કે તંદુરમાં રોટલીઓ શેકવાથી અને એમાં અન્ય ભોજનો પકાવવાથી 'બેંજોપાઈરીન' નામનું એક ઘાતક રસાયણ પેદા થાય છે, જે કેન્સર પેદા કરે છે. આથી આ પ્રકારનું ભોજન કરનારા લોકોમાં અન્ય લોકો કરતાં કેન્સરની સંભાવના વિશેષ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે.

ધૂમ્રપાનની પ્રક્રિયામાં પણ બેંજોપાઈરીનનું નિર્માણ થતું હોય છે. ડૉ. કાર્લો સિતૌરીએ એક તુલનાત્મક અભ્યાસમાં દર્શાવ્યું છે કે એક કિલો માંસ રાંધવાથી જેટલું બેંજોપાઈરીન પેદા થાય છે, તેટલું ૬૦૦ સિગરેટ પીવાથી પેદા થયેલ રસાયણ બરાબર હોય છે. એનું તાત્પર્ય એ છે કે સિગરેટ પીવામાં એક વખતમાં જેટલું બેંજોપાઈરીન વ્યક્તિ ગ્રહણ કરે છે, તેની સરખામણીમાં એક વખતના ભોજન દ્વારા પેટમાં દાખલ કરે છે. જો કોઈ વ્યક્તિ એક ટંકમાં ૨૫૦ ગ્રામ તંદુરી માંસ ખાય છે, તો બેંજોપાઈરીનનાની દૃષ્ટિએ આ ૧૫૦ સિગરેટ પીવા બરાબર થયું. અર્થાત્ જેટલું બેંજોપાઈરીન ૨૫૦ ગ્રામ માંસથી મળે છે, તેટલા માટે ૧૫૦ સિગરેટ પીવી પડશે. સ્પષ્ટ છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિ આટલી સિગરેટ એક દિવસમાં પી શકતો નથી. જો દરરોજ ૧૦ના પ્રમાણમાં પણ પી શકે, તો આટલી મોટી સંખ્યામાં સિગરેટ પીવામાં ૧૫ દિવસ લાગશે. અર્થાત્ એક ધૂમ્રપાનકર્તા લગભગ બે સપ્તાહમાં

જેટલું રસાયણ મેળવે છે, તેટલું રસાયણ લગભગ ૨૦-૨૫ મિનિટમાં જ તંદુરી ભોજન દ્વારા શરીરમાં પહોંચાડી શકાય છે.

આ તંદુરી ભોજનમાં આ ઘાતક રસાયણ કેવી રીતે પેદા થાય છે એ પ્રશ્ન પણ સમજવો જરૂરી છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તર વિશે ડૉ. કાર્લો કહે છે તંદુરી ચૂલામાં લગભગ ૮૦૦ ડિગ્રી સેન્ટીગ્રેડ જેટલા ઉષ્ણતામાનમાં રોટલી કે માંસ પકાવવાથી તે ભોજનનું પ્રોટિન રાસાયણિક પ્રક્રિયા થવાથી કેન્સરજન્ય બેજોપાઈરીનમાં બદલાઈ જાય છે.

સંશોધનકાર વૈજ્ઞાનિકનો મત છે કે ગ્રામ્ય પ્રદેશોમાં રોટલી રાંધવાની પદ્ધતિ જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે, કારણ કે આ રીતમાં રોટલી અગ્નિના સંપર્કમાં

સીધી આવતી નથી. અભ્યાસ દ્વારા જાણવા મળ્યું છે લાકડાની ગરમીમાં સેકેલી રોટલી સ્વાદ, ગુણવત્તા અને પૌષ્ટિકતાની દૃષ્ટિએ ગેસ, સ્ટવ, હીટર અથવા પથ્થરના કોલસાના ચૂલામાં બનેલી રોટલી કરતાં વિશેષ સારી હોય છે. આનું કારણ એ છે કે ઘીમેથી ગરમી પર રોટલી શેકાય છે, જ્યારે અન્ય માધ્યમોમાં ગરમી વધુ હોવાથી તે જલદીથી બળવા લાગે છે.

આપણે સ્વાદ પાછળ આંધળી દોટ ન લગાવીએ, પરંતુ આહારશાસ્ત્ર અને સ્વાસ્થ્યવિજ્ઞાનના નિયમોને અનુસરીએ તો નિઃશંક વધુ સ્વસ્થ અને નીરોગી બની શકીશું.

શ્રાવસ્તી સમ્રાટ ચંદ્રયુડને વિવિધ ધર્મો અને તેના ધર્માચાર્યો પ્રત્યે ગાઢ પ્રેમ હતો. રાજકાર્યથી બચેલા સમયને તેઓ ધાર્મિક વાતો સાંભળવામાં અને વાંચવામાં વિતાવતા હતા. આ પ્રમાણેના કાર્યમાં થોડા દિવસો વિત્યા હતા ત્યાં તો તેઓ મુંઝવણમાં આવી ગયા. તેઓને પ્રશ્ન થયો કે જો ધર્મ શાશ્વત છે તો તેમાં મતભેદ અને ઝઘડા કેમ છે ?

આ પ્રશ્નના સમાધાન માટે તેઓ ભગવાન બુદ્ધની પાસે ગયા અને પોતાની મુંઝવણ રજૂ કરી. બુદ્ધ હસ્યા, બુદ્ધે તેમનો સત્કાર કરીને રોકી લીધા અને બીજા દિવસે પ્રાતઃકાળમાં તેનું સમાધાન બતાવવાનું કહ્યું.

આખો દિવસ પ્રયત્ન કરીને એક હાથી અને પાંચ આંધળા માણસો એકત્ર કરી લીધા. પ્રાતઃ કાળમાં તથાગત સમ્રાટને લઈને તે સ્થાન પર પહોંચ્યા. આ પ્રસંગ પહેલા આંધળાઓનો હાથી સાથે સંપર્ક થયો ન હતો. તેમને કહેવામાં આવ્યું કે હાથી તમારી સામે ઊભો છે, તેને સ્પર્શીને તેનું સ્વરૂપ બતાવો. આંધળાઓએ જે ભાગને સ્પર્શ કર્યો તે મુજબ તેનું વર્ણન કર્યું. કોઈએ એકે તેને થાંભલા જેવો, બીજાએ દોરડા જેવો, ત્રીજાએ સૂપડાં જેવો, ચોથાએ પહાડ જેવો કહ્યો.

તથાગતે કહ્યું કે રાજન સંપ્રદાયો પોતાની સીમિત ક્ષમતા મુજબ જ ધર્મની એકતરફી વ્યાખ્યા કરે છે અને પોતાની માન્યતા પર ચુસ્ત રહીને ઝઘડતાં રહે છે.

હાથી તો એક જ છે પરંતુ આંધળાઓનું વિવેચન અલગ અલગ છે. તેની જેમ ધર્મ તો એક જ છે પરંતુ સંપ્રદાયો જુદા જુદા છે. ધર્મ તો સમાનતા, સહિષ્ણુતા, એકતા, ઉદારતા અને સજ્જનતામાં સમાયેલો છે. આ જ હાથીનું સમગ્ર રૂપ છે. ધર્મની વ્યાખ્યા કોઈ પણ બતાવતા રહો.

રાજાના પ્રશ્નનનું સમાધાન થઈ ગયું અને તેઓ ખુશ થઈને આભાર માની ઘર પર પાછા જતા રહ્યા.

હે આત્મનું ! મારી શરણમાં આવો

રુલમૈન મર્સવિનની બાબતમાં કહેવાય છે કે એક દિવસ તેની વિચારવાની શક્તિ થાકી ગઈ હતી. કોઈ અગમ્ય ચિંતામાં ડૂબેલો તે પોતાના બાગમાં સંધ્યા સમયે ફરી રહ્યો હતો ત્યારે તેને એકાએક એક દિવ્ય પ્રકાશ દેખાયો. એના દર્શનથી તે એટલો ગદ્ગદિત થઈ ગયો કે તેણે તે જ ક્ષણે સંકલ્પ કર્યો, “હે પ્રભુ ! મારી ઈચ્છાઓ, મારી સંપત્તિ અને મારું વ્યક્તિત્વ બધું તારું છે. હું તને આ બધું જ સર્મપણ કરું છું. મર્સવિનની આધ્યાત્મિક શક્તિઓ જાગૃત થઈ અને તે આત્મકલ્યાણ કરવામાં સફળ થયો. બીજા અનેક ત્રસ્ત (સંતપ્ત) આત્માઓને પણ તેણે પ્રકાશ અને પ્રેરણા આપી. પોતાની જાતને પરમાત્મા માટે ભેટમાં ધરી દેવાના કારણે મર્સવિનનું મનુષ્ય જીવન ધન્ય બની ગયું.

આપણી નજરમાં સંસારના પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે આ સ્થિતિ એક જેવી જ છે. અનેક તપસ્વી મહાન પુરુષોએ આત્મસમર્પણ કર્યું અને જીવન મુક્તિ મેળવી ગયા. મહર્ષિ રમણ, સ્વામી રામકૃષ્ણ, ઋષિ દયાનંદ, સ્વામી વિવેકાનંદ, સ્વામી રામતીર્થ, સુકરાત, સંત હેરેસા, કૈબેરિન વગેરેના જીવનદર્શનથી સ્પષ્ટ જાણવા મળે છે કે મનુષ્યની અંતિમ મહાનતા પૂર્ણ શરણાગતિમાં જ રહેલી છે. જ્યાં સુધી અભિમાનનો એક છાંટો પણ બાકી રહે છે ત્યાં સુધી જીવાત્મા પરમાત્માનું રસાસ્વાદન કરી શકતો નથી. પોતાની જાતને ઈશ્વરીય સત્તામાં સંપૂર્ણપણે એકાકાર કરી દીધા પછી જ અનંત અને શાશ્વત એવા આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. પોતાની સ્વતંત્રતા, એકાકીપણું દુઃખનું કારણ બને છે. “ઝયનોસિયસ ધ એરોપાગાઈટે” લખ્યું છે કે પોતાની તમામ ચીજવસ્તુને સંપૂર્ણપણે સાચા હૃદયથી પરમાત્માને સમર્પિત કરવાથી જ સિદ્ધિ મળી શકે છે. કોઈપણ વ્યક્તિ જો પરિસ્થિતિઓનો સામનો કર્યા વગર ફક્ત સુખોના ઉપભોગને જ

મનુષ્ય જીવનનું લક્ષ્ય માનશે તો તેના જીવનમાં કોઈ વિશિષ્ટતા ન હોવા છતાં પણ તે પોતાની અજ્ઞાન ભરેલી પરિસ્થિતિમાં સંતોષ માનશે. સારી ખોટી પરિસ્થિતિઓને તે પોતાનું નસીબ સમજી ભોગવતો રહેશે. આવા મનુષ્યો સંપૂર્ણ રીતે માયા કે અજ્ઞાનથી ઘેરાયેલા કહી શકાય. જો તેનો દૃષ્ટિકોણ ફક્ત ભોગવાદી હશે, તો આવી પરિસ્થિતિઓનો અંત દુઃખમય હશે. તેનો જીવ અધોગતિ તરફ આગળ ધકેલાતો રહે છે. મનુષ્ય જીવનને સાર્થક બનાવવાનો એકમાત્ર માર્ગ આત્મકલ્યાણનો છે, પરંતુ મનુષ્ય જ્યારે આ માર્ગ ચાલવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે શરૂઆતમાં તેને ઘણી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે. પરિસ્થિતિઓના ઉતારચઢાવ, કર્મોના ફળ અને વર્તમાન કાર્યોથી પ્રભાવિત થયેલું મનુષ્ય મન વિચલિત થઈ જાય છે. ક્યારેક મનુષ્યનું મન વિશ્વની વૈચિત્ર્યતાને ધ્યાનમાં રાખીને દાર્શનિક હકીકતોને સાચી માનીને તેના પર ચિંતન કરે છે, તો ક્યારેક ભૌતિક આકર્ષણોને જ પૂર્ણ આનંદની પ્રાપ્તિ માનીને તેની તરફ ખેંચાય છે. બ્રહ્મ અને માયા વચ્ચે રહેલી છોડ-વળગણ દરેક સાધકના મનમાં ઊભી થાય છે. આ સંઘર્ષને કારણે ક્યારેક સાધકનું મન એટલું ભ્રમિત થઈ જાય છે કે તેની બધી વિચારશક્તિ કુંકિત થઈ જાય છે અને છેવટે એવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચે છે કે આ માયા અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનું છેદન કરવું તેની શક્તિ બહારની વાત છે, તો શા માટે તેની પાછળ પડવું અને સાંસારિક સુખોને પણ છોડી દેવા ?

સાધકનું માર્ગદર્શન અને સાધકની શ્રદ્ધા નબળી હોય તો મનુષ્ય આત્મકલ્યાણના માર્ગ બહુ લાંબો વખત ટકી શકતો નથી, પરંતુ વિચારમંથન દ્વારા જો એટલું સારી રીતે સમજી લીધું હોય કે આ સંસાર એક બહુ જ મોટો રહસ્ય ભરેલો કોયડો છે અને તેમાં આપણી શું સ્થિતિ છે ? તેનું જ્ઞાન

મેળવી લો તો પછી આત્મકલ્યાણના માર્ગે જતાં કોઈ સાંસારિક અવરોધ નડતો નથી. વિચારમંથન કરતાં કરતાં વિશ્વાસુ સાધક એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી લે છે કે આ સમસ્ત સૃષ્ટિનું સંચાલન કરનાર કોઈ અતીન્દ્રિય, વ્યાપક અને વિશાળ સત્તા જરૂર છે. તેના સુધી પોતાના વિચારોને પહોંચાડીને તેના આશીર્વાદ મેળવી શકાય છે. પોતાની ઇચ્છાઓ પહોંચાડીને તેનો જવાબ પણ મેળવી શકાય છે. આવો ઈશ્વરપરાયણ મનુષ્ય એટલું સમજી જાય છે કે પરમપિતા પરમેશ્વર સર્વજ્ઞ જ નહીં, પરંતુ સર્વનિયામક અને ન્યાયકર્તા પણ છે. તેના માટે તેના બધાં જ પુત્રો એક સરખા વહાલા છે. તેના દરબારમાં નાનામોટાનો કોઈ ભેદ નથી. તેની વ્યવસ્થા નીચે સંસાર નિયમિત રૂપે ચાલતો રહે છે.

વિશ્વવ્યાપી સત્તાનું જ્ઞાન થવાથી પૂર્ણતા મેળવી લીધી છે એમ માનવું તે ભૂલભરેલું છે. આ તો વિશ્વાસની એક પરિપક્વતા છે જ્યાંથી સાધક પાછો ફરી શકતો નથી. કારણ કે ત્યાં સુધી પહોંચવામાં તેનું અંતઃકરણ પૂર્ણ રીતે વલોવાઈ ચૂક્યું હોય છે અને તે સારી રીતે સમજી લે છે કે સુખ ભૌતિક વસ્તુઓમાં નહીં, પરંતુ બ્રહ્મ અને આત્મામાં રહેલું છે. તેની શોધ કર્યા વિના પૂર્ણ આનંદની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. તે સાંસારિક ભોગોમાં રસ લેવા માટે પ્રયત્ન કરે છે તો તેના દિલો-દિમાગમાં એક તીવ્ર આંદોલન ઊભું થાય છે. સાંસારિક ભોગો ભોગવવાથી તેને તૃપ્તિ મળતી નથી. હવે મનુષ્ય માટે એક આત્મસમર્પણનો જ રસ્તો બાકી રહે છે. તે જેટલી પરમાત્મા સાથે સમીપતા કેળવે છે તેટલો તેને વધારે આનંદ આવે છે. તેની આંતરિક વિશાળતાની સફાઈ થાય છે અને મનોવૃત્તિઓ નિર્મળ બને છે. આ પરિસ્થિતિ એક દિવસ સાધકને આત્મસિદ્ધિ અથવા તો પૂર્ણતાની સ્થિતિએ પહોંચાડી દે છે. ઈશ્વરપ્રાપ્તિની આ સાધના યૌગિક ક્રિયાઓ કરતાં ઘણી સરળ છે. આત્મસમર્પણની વ્યાખ્યા સમજી લેવી બહુ જરૂરી છે. મંદબુદ્ધિ મનુષ્ય આત્મસમર્પણનો અર્થ ઘર છોડીને ભાગી જવું એમ માને છે. તેઓ કહે છે કે

હવે કર્મ કરવાનો કોઈ હેતુ રહેતો નથી પણ આ તેમની ભ્રમણા છે. ઘર છોડીને ભાગી જાય તો પણ મનુષ્ય કર્મ કર્યા વગર રહી શકતો નથી. ખાવાપીવા, ઉઠવાબેસવા વગેરેની ક્રિયાઓ તો તેને કરવી જ પડશે. માનસિક વૃત્તિઓ પર કાબૂ ન મેળવ્યો તો તે પણ ઇચ્છા તો કરશે' અને તે ઇચ્છાઓ પાપથી ભરેલી પણ હોઈ શકે, ભોગવાદી પણ હોઈ શકે છે. આ બધું વર્તન ઈશ્વર-નિષ્ક્રમી ઊલટું છે, તો તેને આત્મસમર્પણ કઈ રીતે કહી શકાય ? આત્મસમર્પણનો અર્થ ગૃહત્યાગ કે કર્મથી સંન્યાસ લેવાનો નથી, તેનો સંબંધ તો મનુષ્યની આંતરિક સ્થિતિ સાથે જોડાયેલો છે.

મર્સવિને કહ્યું હતું "હે પ્રભુ ! મારી ઇચ્છાઓ, મારી સંપત્તિ અને મારું વ્યક્તિત્વ બધું તારું છે. આ ત્રણ બાબતોમાં આત્મસમર્પણનું બધું રહસ્ય સમાયેલું છે. આ ત્રણ બંધનોને છોડીને જ મનુષ્ય પરમાત્માની સમીપતા કેળવી શકે છે. ઇચ્છાઓ સમર્પિત કરી દેવાથી મનુષ્ય કામનારહિત થઈ જાય છે. જ્યાં સુધી મનુષ્યની કામનાઓ (ઇચ્છાઓ) બાકી હોય છે ત્યાં સુધી તે ફળની આશા રાખે છે અને ફળ ન મળે તો તે દુઃખી થાય છે. ઇચ્છાઓ પરિપૂર્ણ થવા માટે જરૂરી પરિસ્થિતિ ન ઉત્પન્ન થઈ તો ઇચ્છાઓ કેવી રીતે સંતોષી શકાય ? ઓછું ભણેલી વ્યક્તિ ઊંચા પદને પ્રાપ્ત કરવા માગે તો તે કેવી રીતે શક્ય બને ? આવી સ્થિતિમાં અસંતોષ, નિરાશા અને અશાંતિ પેદા થાય છે. કદાચ ઇચ્છાઓ પૂરી થાય તો પણ તેનો ઉપભોગ શરીર સુધી જ સીમિત રહે છે. જીવનમાં શરીર નહીં, પરંતુ પ્રકાશ છે. જ્યાં અમર તત્ત્વ જ પરિવર્તનશીલ નથી તો તેની મૂળભૂત જરૂરિયાતો કેવી રીતે બદલી જશે ? એટલા માટે જ કહેવામાં આવ્યું છે કે હે મનુષ્ય ! તું ઇચ્છાઓ ન કર, ઇચ્છાઓથી ક્યારેય સંતોષ મળતો નથી. પરમાત્માને બધું સોંપીને જે પરિસ્થિતિ હોય તેમાં સંતોષ માનવો જોઈએ. મનુષ્યને સ્થૂળ સુખો સાથે બાંધનાર સંપત્તિ છે, જ્યારે આત્મદેવ સુધી પહોંચાડનાર ફક્ત ભાવનાઓ છે. ઈશ્વરભક્તને

ધનનો મોહ ન હોવો જોઈએ. આત્માના ઉત્થાન માટે ધન એક સાધન છે. તેને પરમાત્માની વસ્તુ સમજીને જરૂરિયાત પૂરતો અને મર્યાદિત ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ધન જેવી નિર્જીવ વસ્તુ માટે ચેતનના સુખને ઠોકર મારનાર બુદ્ધિશાળી ન કહેવાય. આત્મસાક્ષાત્કાર માટે ધનનો ત્યાગ કરી તેને પરમાત્માને સોંપી દેવાય છે.

ધન અને ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કર્યા પછી પણ મનુષ્યને વ્યક્તિત્વનો મોહ રહેતો હોય છે. હું બ્રાહ્મણ છું, હું જ્ઞાની છું, આવું ખોટું અભિમાન જ્ઞાની પુરુષોને પણ થતું હોય છે. મનમાં કોઈપણ પ્રકારનું અભિમાન હોય તો તે બંધનનું કારણ બને છે. જીવાત્માનો શરીરગત વિશેષતાઓ સાથે એટલો જ સંબંધ હોય છે જેટલો મનુષ્યને તેના નિવાસસ્થાન માટે હોય છે. આધ્યાત્મિક ગુણથી જ વ્યક્તિત્વ ચમકે છે અને જીવાત્માને કાયમી લાભ થઈ શકે છે. શરીરગત વિશેષતાઓ પર વધારે ધ્યાન આપવાથી સૂક્ષ્મ આત્મિક ગુણોને મેળવવા

મુશ્કેલ બની જાય છે, માટે પોતાના વ્યક્તિત્વની વિશેષતાઓને પણ મનુષ્ય પરમાત્માને સોંપી દે છે. જ્યારે આત્માની અંદર કોઈપણ પ્રકારનો વિકાર બાકી રહેતો નથી ત્યારે તે પૂરેપૂરી રીતે પરમાત્માને પામી લે છે. જીવ બ્રહ્મમય બની જાય છે. તેની આધ્યાત્મિક શક્તિઓ જાગૃત થાય છે. મનુષ્ય પોતે સંપૂર્ણ નથી. તે ભૂલો કરી શકે છે. માટે આત્મસમર્પણ એ મુક્તિનો સીધો અને સરળ રસ્તો છે. પોતાની જાતને સંપૂર્ણપણે પરમાત્માને સોંપી દેવાથી આત્મકલ્યાણની બધી મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ જાય છે અને ભગવાન પોતે તેને કૌમકુશળ રાખે છે. ગીતામાં ભગવાને આ જ વાત ટૂંકાણમાં કહી છે

સર્વ ધર્માન્યપરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ।

અહં ત્વાં સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયામિ મા શુચઃ ॥

અર્થાત્ - હે મનુષ્યો ! તમે બધા ધર્મોને છોડીને ફક્ત મારી શરણમાં આવો, તમારા બધાં પાપબંધનોમાંથી હું તમને મુક્ત કરીશ.

વિદુરજીએ જ્યારે જાણ્યું કે ધૃતરાષ્ટ્ર અને દુર્યોધન અનીતિ કરવાનું છોડતા નથી, ત્યારે તેમણે વિચાર્યું કે તેમનું સાન્નિધ્ય અને ભોજન તેમની વૃત્તિઓ પર અસર કર્યા સિવાય રહેશે નહીં. આથી તેઓ નગરની બહાર જંગલમાં ઝૂંપડી બનાવીને પત્ની સુલભા સાથે રહેવા લાગ્યા. તેઓ જંગલમાંથી ભાજી તોડી લાવતા, ઉકાળીને ખાઈ લેતા તથા સત્કાર્યો અને પ્રભુ સ્મરણમાં સમયવિતાવતા.

શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે સંધિના દૂત બનીને ગયા અને વાર્તાલાપ નિષ્ફળ ગયો તો, તેઓ ધૃતરાષ્ટ્ર, દ્રોણાચાર્ય વગેરેના આમંત્રણનો અસ્વીકાર કરીને વિદુરજીને ત્યાં પહોંચી ગયા. ત્યાં ભોજન લેવાની ઇચ્છા રજૂ કરી.

વિદુરજીને એ સંકોચ થયો કે શું પ્રભુને શાક પીરસવું પડશે ? પૂછ્યું, “તમે ભૂખ્યા પણ હતા, ભોજનનો સમય પણ હતો અને તેમનો આગ્રહ પણ હતો, છતાં પણ તમે ત્યાં ભોજન કેમ ન લીધું ?”

ભગવાન બોલ્યા, “ચાચાજી ! જે ભોજન કરવું તમને યોગ્ય ન લાગ્યું, જે તમારા ગળામાં ન ઉતર્યું, તે મને કેમ ગમે ? જેમાં તમે સ્વાદ જાણ્યો, તેમાં મને કેમ સ્વાદ નહીં મળે ?”

વિદુરજી ભાવવિભોર થઈ ગયા, પ્રભુનું નામ માત્ર લેવાથી આપણને જ્યારે પદાર્થો નહીં સંસ્કાર પ્રિય જણાવવા લાગ્યા છે, તો સ્વયં પ્રભુની ભૂખ પદાર્થોથી કેમ કરીને સંતોષાઈ શકે છે. તેમને તો ભાવના જોઈએ. તેની વિદુર દંપતિમાં ક્યાં ખોટ હતી ? ભાજીના માધ્યમથી જ તે દિવ્ય આદાનપ્રદાન ચાલ્યું, બંને ધન્ય થઈ ગયા.

પર્યાવરણ સંરક્ષણ : આપણું સર્વનું કર્તવ્ય

મનુષ્ય અને પર્યાવરણનો પરસ્પર ગાઢ સંબંધ છે. જો પર્યાવરણ પ્રદુષિત થાય તો મનુષ્યો અસ્વસ્થ બને અને લોકસ્વાસ્થ્ય સો-એ-સો ટકા જાળવવું સંભવ બને નહીં. એનાથી વિપરિત જો તે સુરક્ષિત અને સંરક્ષિત રહે તો સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય માટે આકાશપાતાળ એક કરવાની જરૂરિયાત રહેશે નહીં અને થોડા સરખા પ્રયાસથી જ અપેક્ષિત લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરી શકાશે.

હાલમાં સમગ્ર વિશ્વમાં સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય પ્રત્યે ચેતના તો જાગી છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે જાતજાતના ઉપાયો અને ઉપચારો પણ થઈ રહ્યા છે, પરંતુ પર્યાવરણને બચાવ્યા વિના આ પ્રકારના પ્રયાસો અડધા, અધુરા અને અધકચરા જ કહેવાશે. શરીર ઘણું સ્વચ્છ હોય અને કપડાં મેલાં-ફાટેલાં રાખીએ, તો એને સ્વાસ્થ્ય સંવર્ધનની દિશામાં એકાંગી પ્રયત્ન સમજવો જોઈશે. સ્વાસ્થ્ય-સંરક્ષણ પ્રત્યે જેટલી અને જે પ્રકારની સત્કતા અને તત્પરતા દાખવવામાં આવી રહી છે, તેના કરતાં અનેક ગણી જાગૃતિ હવા, પાણી, માટીના સંરક્ષણ પ્રત્યે રાખવી ખરેખર જરૂરી છે. તેમ કરવાથી જ સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકીશું.

હાલમાં શ્વાસ લેવા માટે ન તો શુદ્ધ હવા છે, પીવા માટે ન તો સ્વચ્છ પાણી છે અને એથી વિશેષ તો જમીન પણ ઝેરી રસાયણોને કારણે સુરક્ષિત રહી નથી. આવી સ્થિતિમાં પ્રાકૃતિક વાતાવરણ પ્રત્યે ધ્યાન અનાયાસ ખેંચાય છે. આજ સુધી વન્ય પ્રદેશો એનાથી બચેલા હતા, પરંતુ પ્રવાસીઓની વધતી જતી ભીડને લીધે તે પણ અસ્પૃશ્ય રહ્યા નથી. જંગલો અને પર્વતો પણ ધીમેધીમે એની ઝપટમાં આવી રહેલ છે. અન્યની

સ્થિતિ તો ઠીક સમજવામાં આવતી હતી, પરંતુ જે દિવ્યતાનો પ્રતીક હિમાલય ગણાતો અને વખણાતો, તે પણ હવે દયાજનક સ્થિતિમાં આવવા લાગ્યો છે.

હિમાલયને 'દેવાત્મા' કહેવામાં આવ્યો છે. એના બે કારણો છે. ત્યાંનું વાતાવરણ એટલું શાંત, મનોહર અને રમણીય છે કે ત્યાં ગયા પછી પાછા લોકસમુદાયના વાતાવરણમાં આવવાની ઇચ્છા થતી નથી. આ સ્થૂળ વાતાવરણની ચર્ચા થઈ. ત્યાંનું સૂક્ષ્મ વાતાવરણ એટલું પ્રાણવાન, પ્રખર અને ઉર્જાથી ઓતપ્રોત છે કે તે દેશ્ય-અદેશ્યનો અદ્ભુત સમન્વય તેને એવી દિવ્યતા અર્પણ કરે છે, જેને 'દેવાત્મા' જ કહેવો યોગ્ય ગણાશે. સૂક્ષ્મ શરીરધારી તપસ્વીઓ અને સ્થૂળ દેહધારી યોગીઓની હયાતિને કારણે પણ તે 'દેવાત્મા' કહેવડાવવા યોગ્ય છે. શરૂના કાળમાં હિમાલયનું આ દેવત્વયુક્ત વાતાવરણ જ લોકોને આકર્ષિત કરતું હતું. સાધક સ્તરના લોકો વચવચમાં થોડા દિવસો માટે ત્યાં જઈને નિવાસ અને સાધના કરતા અને પછીથી પરત આવતા હતા. પ્રકૃતિપ્રેમીઓ ત્યાંના ચિત્તાકર્ષક સૌંદર્યને કારણે તે તરફ યાત્રાએ જતા અને એકાદ-બે અઠવાડિયા પર્યટન કર્યા પછી પરત આવી જતા, પરંતુ પચાસમાં દસકમાં એક ત્રીજા પ્રકારનું અભિયાન શરૂ થયું. જે હિમાલય આજ સુધી પોતાની દિવ્યતા અને સુંદરતાને કારણે સાધકો અને સહેલાણીઓને આકર્ષિત કરતો હતો, તે હવે પોતાની સર્વોચ્ચતાને માટે પર્વતારોહકો માટે આકર્ષણનું કેન્દ્ર બન્યો. દુનિયાનું સૌથી ઊંચું શિખર 'એવરેસ્ટ' અહીં છે. કેટલાક સાહસિક પર્વતારોહકો તેના પર ચઢવાનો લોભ રોકી શક્યા નહીં. આ જ ક્રમમાં સને ૧૯૫૩માં ન્યૂઝિલેન્ડના એડમંડ હિલેરી અને ગોરખા તેનસિંગ નોરગેએ સર્વપ્રથમ તો

સર્વાધ્ય શિખર પર ચઢીને પોતાનો વિજય ધ્વજ લહેરાવ્યો. આ પછી તો આવા અભિયાનોમાં તો પૂર આવ્યું છે. પ્રત્યેક વર્ષે કોઈને કોઈ ટુકડી આરોહણ માટે પ્રસ્થાન કરે છે અને સફળ કે નિષ્ફળ થઈને પાછી આવે છે. આ પ્રયાસમાં અનેક લોકો કાળનો કોળિયો પણ બની જાય છે.

અહીંથી હિમાલયની દુર્દશાની શરૂઆત થઈ. હાલમાં મનુષ્યની માનસિકતા એવી બની ગઈ છે કે તે જ્યાં જાય છે ત્યાંના પર્યાવરણને ચેડાં કરે છે. આવું આ પર્વતરાજની સાથે પણ થયું છે. જ્યારથી પર્વતારોહણ મોટા પાયા પર શરૂ થયું છે ત્યારથી પર્યાવરણ નષ્ટ થવાં લાગ્યું છે. હિમાલયના એવરેસ્ટ જેવા કઠિન શિખરની યાત્રા માટે કોઈ પ્રયાણ કરશે ત્યારે સ્વાભાવિક છે કે તે તેની સાથે અનેક પ્રકારનો સામાન લઈ જશે. એ સામાનમાં જીવનરક્ષાની દૈષ્ટિએ અપેક્ષિત સાધનસામગ્રી હશે. તે ઉચ્ચ શિખરની ઊંચાઈ પર ઓક્સિજનનું પડ પાતળું હોય છે. તેનો સામનો કરવા ઓક્સિજન સિલિન્ડર સાથે રાખવું પડે છે અને મગજને ઠંડુ પાડી દેનારી ઠંડીથી બચવા અને ગરમ પીણા બનાવવા સ્ટવની પણ જરૂરિયાત પડે છે. આ ઉપરાંત ગરમ કપડાં, ધાબળા, સ્વેટર, કોટ, બૂટમોજાંની પણ જરૂર પડે છે. બર્ફીલી હવાઓથી બચવા માટે તંબૂની અને તેને ઊભો કરવા જરૂરી સામગ્રીની જરૂરિયાત જણાય છે. બરફ કાપવા કુહાડીની, શરીરના રક્ષણ માટે દવાઓની અને એ ઉપરાંત અન્ય કેટલીય દરરોજની જરૂરિયાત માટેની વસ્તુઓ જોઈએ છે. આ બધી વસ્તુઓ આરોહણ વેળાએ સાથે લઈ જવી પડે છે. આ બધી વસ્તુઓને પોટલું બાંધીને લઈ જઈ શકાય નહીં. એના માટે મોટામોટા કાર્ટુનો, બિસ્તરા અને ડબ્બાઓની જરૂરિયાત જણાય છે. બધો સામાન એમાં પેક કરીને પછી તેના પર મોટી મોટી પોલીથિન ચાદરોમાં લપેટી દેવામાં આવે છે, કે જેથી વરસાદ અને હિમવર્ષાથી તેનું રક્ષણ થઈ શકે. આટલો બધો સામાન પર્વતારોહક સ્વયં ઉપાડીને

યાત્રા કરી શકતો નથી. એને ઉપાડવા માટે મજૂરો અને જાનવરો જોઈએ. બાર સભ્યોની ટુકડી સાથે સામાન્ય રીતે ૩૦-૪૦ મજૂરો કે માલવાહક ખચ્ચરો અથવા પહાડી બકરા હોય છે. એ જાનવરો માટે ખોરાક પણ જોઈએ, જે આસપાસની હરિયાળીને સાફ કરતા જાય છે. બાકીની કસર મજૂરો પૂરી કરે છે. તે બધાને ઠંડીથી બચવા ગરમી જોઈએ છે, આથી તેઓ રસ્તામાં આવતાં વૃક્ષોને કાપી નાખે છે. આ ઉપરાંત જ્યાં શિબિર થાય છે, ત્યાંના વૃક્ષો-વનસ્પતિઓ નાશ પામે છે.

પર્વતારોહકો પોતાની જરૂરિયાતની પૂર્તિ માટે પર્યાવરણને નુકસાન પહોંચાડે છે એનું એક બીજું પાસું પણ છે. હિમાલય માટે સૌથી વધુ ખતરનાક આ જ સિદ્ધ થઈ રહ્યું છે. પર્વતારોહણ અભિયાનની ટુકડી સફળ કે નિષ્ફળ થઈને પર્વતના ઊંચા શિખરો પરથી પરત યાત્રા કરે છે ત્યારે ભારથી બચવા નકામો અને બિનઉપયોગી સામાન શિખરો પર અને રસ્તામાં છોડીને આગળ વધે છે. આ રીતે છેલ્લા ૪૬ વર્ષમાં હિમાલય એક વિશાળ કચરાપેટી બની ગયો છે.

એક અનુમાન પ્રમાણે એવરેસ્ટ માર્ગ પર શિખરની ઠીક પૂર્વનું ક્ષેત્ર લગભગ ૮૦-૮૫ હજાર કિલોગ્રામ કચરાથી છવાઈ ગયું છે. એમાં ડબ્બા, તંબુઓના બારદાન, ખાલી ઓક્સિજન સિલિન્ડર, પોલીથિન બેગ, કાર્ટૂન, પુલોવર, જેકેટ, બિસ્તરાની વસ્તુઓ, બરફ ખેસડવાના પાવડા-કુહાડી, દોરડાં, જીવનરક્ષક અને દર્દનિવારક દવાઓના પેકેટ, વ્હીસ્કી અને રમની બોટલો મુખ્ય છે. પર્વતરાજના બીજા શિખરોના માર્ગ પર પણ આ કબાડી વસ્તુઓની ખોટ નથી. સ્વયં એવરેસ્ટ શિખર કચરાનો ઢગલો બની ગયો છે, એવો મત હિમાલય પર્યાવરણ સંરક્ષણ ટ્રસ્ટનો છે.

નેપાલ સરકારનું હવે તેના પ્રત્યે ધ્યાન ગયું છે. આના ઉપાય માટે પ્રથમ સોપાન રૂપે પર્વતારોહણની ફી ૩૦ હજાર ડોલરથી વધારીને ૫૦ હજાર ડોલર કરી દીધી છે. એનાથી ભીડ

ઓછી થઈ છે, પરંતુ તે પ્રવાહને પૂરી રીતે અટકાવવો સંભવ થઈ શકશે નહીં. આ ઉપરાંત સરકારે હિમાલય સફાઈ અભિયાન પણ શરૂ કર્યું છે. આ અભિયાન હેઠળ મોટા પાયા પરનો કચરો દૂર કરવામાં આવ્યો છે.

આ નિમિત્તે ભારતમાં પણ એક ટ્રસ્ટની સ્થાપના કરવામાં આવી છે, જેનો ઉદ્દેશ વિશ્વ સ્તર પર હિમાલયના પર્યાવરણને સુરક્ષિત રાખવા માટે જનચેતના જાગૃત કરવાનો છે. આ ઉપરાંત આ ટ્રસ્ટ જે તે સમયે સફાઈ અભિયાન પણ આયોજિત કરતું રહે છે. આ જ અભિયાનના પરિણામ સ્વરૂપે થોડા દિવસો પહેલા એક અમેરિકન હાલ વેન્ડલના નેતૃત્વ નીચે એક સફાઈદળની રચના કરવામાં આવી છે. આ દળે લગભગ ૧૭૦૦ કિલોગ્રામ કચરો સાફ કર્યો, સાથોસાથ નેપાલના પર્યટન મંત્રાલયે આ વિષયમાં એક વિશાળ રૂપરેખા તૈયાર કરી છે, જેથી બચેલો કચરો પણ જલદીમાં જલદી હટાવવાની શરૂઆત કરી શકાય.

સમસ્યાનો આ કોઈ વાસ્તવિક સ્થાયી ઉકેલ નથી. યથાર્થ સમાધાન તો ત્યારે જ થઈ શકશે કે જ્યારે પર્વતારોહક અને પોતાની નૈતિક જવાબદારી સમજે અને તેને સ્વચ્છ, સુંદર અને અસલ રૂપમાં જાળવી રાખવા માટે જાગૃત રહે, નહીંતર માત્ર સફાઈ અભિયાનના બળ પર ત્યાંનું પર્યાવરણ

બચાવી રાખવું સંભવ બનશે નહીં. આનું કારણ મનુષ્યની સ્વાભાવિક વૃત્તિ છે. તે વૃત્તિ એ છે કે દરેક સુંદર દેખાતી વસ્તુની સાથે ચેડાં કરે છે. કોઈ જગ્યાએ ખૂબ સુંદર ફૂલ ખીલેલું જુએ છે, તો તેને તોડીને પોતાની સાથે લઈ જવા લલચાય છે. એની બુદ્ધિ એમ વિચારતી નથી કે એનાથી બગીચાની શોભા કેટલી બધી વધે છે અને કેટલા લોકો અહીં આવીને શાંતિ અને સંતોષ અનુભવે છે, પરંતુ સ્વાર્થી બુદ્ધિને એ કેમ સમજાવી શકાય કે સમષ્ટિકેન્દ્રી ચિંતનમાં જ તેની પોતાની ભલાઈ સમાયેલી છે, વ્યષ્ટિવાદી ચિંતન તો ધોર સ્વાર્થપરાયણતાના આંધળા કૂવામાં ડુબાડી દે છે.

એકવીસમી સદીને મહાકાળે ઉજ્જવળ ભવિષ્યના રૂપમાં જાહેર કરી છે. ઉજ્જવળ ભવિષ્યમાં મનુષ્યનું ફક્ત ચિંતન બદલાશે નહીં, બલકે તેની વૃત્તિઓ પણ બદલાશે, જે આજે વિશ્વસમુદાયને માટે ભારે સંકટ ઊભું કરી રહેલ છે. તે વેળા મનુષ્ય માત્ર પોતાના સ્વયંના સ્વાર્થની ચિંતા કરશે નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમુદાયના સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્યની પ્રાપ્તિ માટે તે દિશામાં વિચારવા વિવશ બનશે. આ દિશામાં તેનું પ્રથમ સોપાન પર્યાવરણ સંરક્ષણ અંગેનું હશે, કારણ કે પર્યાવરણ અને જનસ્વાસ્થ્ય પરસ્પર ગાઢ સંબંધિત છે અને એકના રક્ષણ સિવાય બીજાની પ્રાપ્તિ કોઈ પણ કિંમત પર શક્ય નથી.

વાસ્તવમાં સગવડ અને સંપત્તિ જ સર્વસ્વ નથી. આદર્શોનું પાલન કરવામાં જો સિદ્ધિઓને છોડવી પડે, તો તેમાં કોઈ નુકસાન નથી. ભરતને રાજગાદી મળી રહી હતી, પરંતુ તેને અનીતિના આધાર પર સ્વીકારવાનો સ્પષ્ટ ઇન્કાર કરી દીધો. આ ઉપરાંત પોતાની નિઃસ્પૃહતા સાબિત કરવા માટે રામની જેમ જ જટા ધારણ કરીને ઘરમાં જ વનવાસીની માફક રહ્યા. સિંહાસન પર રામની જ ચરણપાદુકા સ્થાપિત કરી.

આ પ્રકારની આત્મીયતાપૂર્ણ ત્યાગ અને કર્તવ્યની કૌટુંબિક ભાવનાએ જ રામના કુટુંબને જનતામાં આરાધ્ય બનાવી દીધા. રામ અને ભરતનું જીવનચરિત્ર પોતપોતાની જગ્યા પર વિશિષ્ટ છે. એક મર્યાદાનું પાલન કરનારા મર્યાદા પુરુષોત્તમ તરીકે ગણાય છે અને અવતાર સત્તાના પ્રતીકના રૂપમાં પૂજાય છે, જ્યારે બીજા તેમના ભાઈ પોતાની કૌટુંબિક નિષ્ઠા અને શ્રેષ્ઠતાથી જોડાયેલી આત્મીયતા અને પોતાના ગુણભંડારના કારણે પૂજાય છે.

જીવનસાધનાનાં સોનેરી સૂત્રો

ઉપાસનાના ચાર ચરણ બતાવવામાં આવ્યા છે. (૧) પ્રાતઃકાળે આંખ ઉઘડતાં જ નવો જન્મ (૨) રાત્રે સૂતી વખતે રોજ મૃત્યુ (૩) નિત્યકર્મથી પરવારીને પછી થનાર જપ ધ્યાનવાળા કીર્તન (૪) મધ્યાહ્ન પછી મનનરૂપે પોતાની સ્થિતિનું વિવેચન, ઉદાત્તીકરણ. થોડા દિવસોનો મહાવરો કરવાથી આ ચારેય દિનચર્યાના અવિભાજ્ય અંગ બની શકે છે. ઈષ્ટદેવ સાથે આત્મીયતા બાંધીને તેમના રંગમાં રંગાઈ જવું એ જ સાચી ભગવદ્ભક્તિ છે. આના આધાર પર દ્વૈતને અદ્વૈતમાં બદલી શકાય છે. સત, ચિત, આનંદ રૂપ પરમાત્મા સાથે સમીપતા કેળવવાની વાસ્તવિકતાને પણ આના આધારે પારખી શકાય છે. તેની સમીપતાથી શાલિનતા, સદ્ભાવના, ઉદારતા અને સેવા સંવેદના જેવા ઉમંગો અંતરમાં ઉઠે છે કે નહીં. અગ્નિના સંપર્કમાં રહેવાથી બળતણ પણ અગ્નિ બની જાય છે. ઈશ્વરભક્તમાં પોતાના ઈષ્ટદેવની અનુરૂપતા ઉત્પન્ન થવી જોઈએ. આના આધારે દરેકની ભક્તિભાવનામાં કેટલી સચ્ચાઈ છે તે પારખી શકાય છે. ભગવાનની કૃપા કેટલી છે, તે પણ આના આધારે પારખી શકાય છે. સૂર્યના કિરણો જ્યાં જ્યાં પડશે ત્યાં ત્યાં પ્રકાશ અને ગરમી અવશ્ય જોવા મળશે. ઈશ્વરની સમીપતાને કારણે ભક્તજનોમાં ચોક્કસપણે પ્રામાણિકતા અને તેજસ્વીતા ઉદ્ભવે છે. ઉચ્ચતમ આદર્શવાદિતાની કસોટી પર તેનું ચિંતન, ચરિત્ર અને વ્યવહાર ખરાં ઉતરે છે. સાચી ખોટી ભક્તિની પરીક્ષા અહીંયા જ થાય છે. સમર્થ સત્તાની આપણા પર થતી કૃપાને આધારે જ ઉપાસના સાચી છે કે ખોટી તે જાણી શકાય છે.

આત્માની ઉન્નતિ માટેનું બીજું અવલંબન છે સાધના. સાધના અર્થાત્ જીવનસાધના. સાધના અર્થાત્ અસ્તવ્યસ્તતાને સુવ્યવસ્થામાં બદલવી. તેના

માટે હંમેશાં બે બાબતો પર ધ્યાન આપવું પડે છે. (૨) જીવનમાં વણાઈ ગયેલી દુષ્પ્રવૃત્તિઓનું ઝીણવટભર્યું અવલોકન કરી તેને સમજવી અને તેને દૂર હટાવવા માટે પ્રયત્નશીલ રહેવું અને બીજું કાર્ય છે માનવીય મહાનતા માટેની જે સત્પ્રવૃત્તિઓની આપણામાં ઓછપ છે તેની ઉપયોગિતા સમજીને તેને પામવા માટે મનનું ઘડતર કરવું. આ બંને ક્રમ જો જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં ચાલતા રહે તો સમજી લેજો કે જીવનસાધના કરવાનો સરંજામ તમે મેળવી શક્યા છો. કાર્યસમય અને શ્રમને સાધ્ય માનો તો પણ તે અશક્ય નથી. કાચબો ધીમી ચાલે ચાલીને પણ બાજી જીતી ગયો હતો. થોડોક સમય ઉત્સાહ દેખાડ્યા પછી અસ્થિર મને અહીં તહીં ભટકનાર સસલાં જ અસફળ થાય છે. સ્થિરતા, તન્મયતા અને તત્પરતા જ શ્રેષ્ઠતા અપાવે છે. જીવનસાધના માટે કરેલો પ્રયત્ન પણ સફળ જ બને છે.

દુષ્પ્રવૃત્તિઓ જન્મજન્માંતર સુધી સ્વભાવ સાથે વણાયેલી રહે છે. નજીકના સંપર્કમાં રહેતાં લોકો જે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કરે છે અને જે રસ્તે ચાલે છે તેને પણ તે પ્રભાવિત કરે છે અને પોતાની સાથે ચાલવા માટે લલચાવે છે. બહુમતિ લોકો દ્વારા થયેલાં કાર્યોને આપણો અનુકરણ પ્રિય સ્વભાવ જલદી અપનાવી લે છે. તેની યોગ્યતા અને અયોગ્યતાનો વિચાર કરી તેના દૂરગામી પરિણામોનું અનુમાન કરીને સદ્માર્ગ ચાલવા માટે કોઈ સાથીઓની રાહ જોયા વિના એકલો ચાલવાનું સાહસ કોઈ વિરલો જ કરી શકે છે. ઘણું કરીને લોકો પરંપરાગત રસ્તે જ ચાલતાં રહે છે. હવાના ઝોક સાથે પાંદડા અને રજકણો ઉડતાં રહે છે, તેમને દિશાનું ભાન ક્યાં હોય છે ? આવી જ સ્થિતિ લોકમાનસની પણ હોય છે. નીરક્ષીર વિવેકબુદ્ધિ તો ક્વચિત્ જોવા મળતાં રાજહંસોમાં જ

હોય છે. બીજાં પક્ષીઓ તો કૂડો-કચરો અને કીડા-મંકોડા જ ખાતા હોય છે. કોઈ વસ્તુને મેળવવી એ જુદી વાત છે અને તેનો સદુપયોગ કરવો તદ્દન જુદી વાત છે. તંદુરસ્તી સમર્થ વિરલા જ જાળવી શકે છે. મોટાભાગના અસંયમી બનીને તેને બરબાદ જ કરે છે. બુદ્ધિનો સદુપયોગ કરવો મુશ્કેલ છે. ચતુર ગણાવનાર લોકો પણ તેનો સદુપયોગ ક્યાં કરી શકે છે ? ધન તો બધાં કમાય છે પણ તેનો એક ચતુર્થાંશ ભાગ પણ સદુપયોગમાં ખર્ચાતો નથી અને જે રીતે જે કામ માટે ખર્ચાય છે તેનાથી ખર્ચનારની, તેના સંપર્કમાં રહેનારની તથા જનસાધારણની બરબાદી જ થાય છે. પ્રભાવનો ઉપયોગ ડરાવવા, ધમકાવવા અને પછડાવવામાં જ થાય છે. આને સમજદાર માણસોની નાસમજ જ કહી શકાય. આ રોગથી બધાં ઘેરાયેલા છે. રાજમાર્ગ છોડીને મૃગતૃષ્ણામાં અને ભૂલભૂલામણીમાં ભટકવું આને કહેવાય છે. જીવન માટે પણ આ જ વાત છે. જન્મથી માંડીને મૃત્યુ સુધીનું આયુષ્ય પેટપ્રજનન જેવી સામાન્ય વાતોમાં વીતી જાય છે. રખડપટ્ટી કરવામાં દિવસો વિતી જાય છે.

દરેક વ્યક્તિની મનઃસ્થિતિ અને પરિસ્થિતિ જુદી જુદી હોય છે. દુર્ગુણો અને સદ્ગુણોના વત્તાઓછાપણાના સંબંધમાં પણ આમ જ હોય છે. કોણે પોતાનામાં શો સુધાર કરવો જોઈએ અને ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવમાં કઈ નવી સત્પ્રવૃત્તિઓનું સંવર્ધન કરવું જોઈએ તે આત્મસમીક્ષાના આધારે સાચું વિશ્લેષણ કર્યા પછી જ શક્ય બને છે. તેના માટે કોઈ એક નિયમ નથી હોતો. આ કામ દરેકે જાતે કરવું પડે છે. બીજાઓની તો થોડીગણી સલાહ જ કામમાં આવે છે. હંમેશાં કોઈ કોઈની સાથે રહેતું નથી. તો પછી રોગનું કારણ અને નિદાન જાણીને ઈલાજનો નિર્ણય બીજું કોઈ કેવી રીતે કરી શકે ? અલ્પ સમયકાળ દરમ્યાન મળનાર વ્યક્તિ તો તે સમય પૂરતી વાત જ જાણી શકે છે. તે હંમેશાં અધૂરી જ હોય છે. તેથી બીજાઓની

સલાહ ઉપર નિર્ભર રહી શકાય નહીં. આ કાર્ય પોતે જાતે જ કરવું પડે છે. આમાં પણ એક મુશ્કેલી એ છે કે માનસિક સંરચના પ્રમાણે દરેક વ્યક્તિ પોતાને નિર્દોષ અને સર્વગુણસંપન્ન માને છે. સુધાર અને વિકાસ માટે આ સ્થિતિ બાધક છે. જ્યાં સુધી અભાવોનો અહેસાસ ન થાય ત્યાં સુધી તેની પૂર્તિ કેવી રીતે થાય ? તેથી આત્મવિકાસ અને જીવનસાધનાના માર્ગ પર ચાલનાર દરેક વ્યક્તિએ નિષ્પક્ષપૂર્ણ મનોભૂમિ બનાવવી જોઈએ. બીજાઓના દોષદુર્ગુણો જોવામાં જેટલી તીખાશ હોય છે તેટલી પોતાના દોષદુર્ગુણો જોવામાં પણ રાખવી જોઈએ. દોષારોપણ કરવામાં અને લાંછન લગાડવામાં દરેક પ્રવીણ હોય છે. આ સહજવૃત્તિને ઊલટા ક્રમમાં રાખવાથી વ્યક્તિત્વને ઓપ આપનાર આત્મસમીક્ષાની પ્રાથમિક જરૂરિયાત પૂરી થાય છે. તે ન બની શકે તો કોઈને પણ મહાનતા સ્વીકારવાનો કે પ્રગતિના ઊંચા સોપાન સર કરવાનો અવસર મળતો નથી.

શું કરવું ? તેના ઉત્તરમાં એક પૂરક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું નથી થઈ રહ્યું ? અને એવું શું અયોગ્ય થઈ રહ્યું છે કે જે ન વિચારી શકાય અને ન કરી શકાય ? કોઈ સુવિકસિત અને સુસંસ્કૃત લોકોનો પોતાનો દૈષ્ટિકોણ, સ્વભાવ અને દિશાનિર્ણયને સમજીને આપણાથી તે શક્ય છે કે નહીં તે જોવું જોઈએ. જો આપણાથી ન થઈ શકે તો તેનું કારણ અને નિવારણ શું છે ? આ પ્રકારના નિર્ણયો જીવનસાધના કરનાર સાધકો માટે જરૂરી છે. જે પોતાનામાં રહેલી ખામીઓની ઉપેક્ષા કરે છે અને ભવિષ્યમાં વધારે પ્રભાવશાળી અને વધારે પ્રામાણિક બનવાની વાત વિચારતો નથી, તે મુજબની યોજના બનાવી તેના માટે કટિબદ્ધ થવાની તત્પરતા દેખાડતો નથી તે ભવિષ્યમાં ગર્વ કે ગૌરવ અનુભવી શકે તેવી સ્થિતિમાં પહોંચી શકે તેવી કોઈ આશા રાખી શકાતી નથી. બીજાઓનો સહકાર અને સન્માન મેળવીને વધારે ઊંચી સ્થિતિએ પણ તેના માટે પહોંચવાની આશા રાખી

શકાય નહીં. આળસ, પ્રમાદ, અસંયમ, દુર્વ્યય, મદાંધ અને અસ્તવ્યસ્ત રહેવું એ કોઈપણ સાધક માટે મુખ્ય દુર્ગુણો છે. અશોચનીય વિચારવું અને ન કરવાનાં કામો કરવાં એ પતનના બે મુખ્ય કારણો છે. સંકુચિત સ્વાર્થવૃત્તિ ધરાવનાર પોતાની અને પારકાની નજરમાં નીચા ઉતરી જાય છે. કમઅક્કલ લોકો શ્રેષ્ઠતા અને આદર્શોથી મુખ ફેરવી લેવામાં ફાયદો થયો સમજે છે. પણ વાસ્તવમાં એમને જનસાધારણની અવગણના સહેવી પડે છે અને અસહકાર વેઠવો પડે છે. જેવી રીતે કાદવમાં ખરડાયા પછી તેને તરત ધોવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ તેવી રીતે પોતાનું ચિંતન, ચરિત્ર, સ્વભાવ અને વ્યવહાર જ હલકાંપણાંથી ઘેરાયેલો હોય તો તેને તરત ધોવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ગંદકીમાં સડવું એ કોઈના માટે પણ અપમાનજનક છે. એ રીતે જ માનવીય મહાનતા મેળવવા છતાં પણ પોતાની ક્ષુદ્રતાઓ અને કનિષ્ઠતાને જાહેર ન કરવી તે ફક્ત કમનસીબી જ નહીં, પરંતુ કોઈ મહત્વપૂર્ણ ઉત્સાહવર્ધક અને અભિનંદનીય પ્રગતિ કરવાનો આધાર પણ હાથમાં આવતો નથી. પેટ ભરવું અને કુટુંબીજનો માટે મરતાં રહેવું એ કોઈ પણ મહાન વ્યક્તિ માટે પૂરતું નથી. કીડામંકોડા, પશુપક્ષી અને પતંગિયા પણ આ રીતનું જીવન જીવીને દિવસો પૂરાં કરે છે. જો મનુષ્ય પણ આ રીતનું જીવન

જીવીને દિવસો પૂરાં કરે છે, જો મનુષ્ય પણ આ કુચક્રમાં પિસાતો રહે તો તેણે દેવદુર્લભ મનુષ્ય જન્મ જેવી સંપત્તિ પાણીના મૂલે વેડફી નાખી એમ સમજવું જોઈએ.

દરરોજ આત્મવિશ્લેષણ અને પ્રવૃત્તિઓમાં સુધારાની વૃદ્ધિનો ક્રમ જો હંમેશાં ચાલુ રહે તો પ્રગતિનું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવાની દિશામાં અગ્રેસર થવું શક્ય બને છે. ઈન્દ્રિયસંયમ, સમયસંયમ, અર્થસંયમ અને વિચારસંયમને વ્યાવહારિક જીવનની તપશ્ચર્યા ગણવામાં આવેલ છે. તપથી સંપત્તિ અને સંપત્તિથી સિદ્ધિ મેળવી શકાય છે એ વાત તો જગજાહેર છે. દુષ્પ્રવૃત્તિઓથી પોતાને બચાવવાની સંયમશીલતાથી કોઈપણ સશક્ત બની શકે છે. આ રાજમાર્ગ પર ચાલીને કોઈ પણ પ્રગતિ કરી શકે છે.

સમજદારી, ઈમાનદારી, જવાબદારી અને બહાદુરીના ચાર સદ્ગુણો અપનાવીને તેને પુણ્ય પરમાર્થરૂપ માનવામાં આવે તો જોતજોતામાં આપણે પોતાના સુખ વહેંચવા અને બીજાના દુઃખમાં ભાગીદાર બનવાની ઉદાર મનોદશા સુધી પહોંચી શકીએ છીએ. જીવનસાધના આના આધારે સાધી શકાય છે. આ આધારોને અપનાવવાથી જ મનુષ્ય જન્મ સાર્થક કરી શકાય છે.

મગધ નરેશ એક દિવસે ભગવાન બુદ્ધના સત્સંગમાં ગયા અને હારબંધ બેઠેલા શ્રમણોને આનંદવિભોર સ્થિતિમાં જોયા. જોકે તેમના શરીરને યાત્રામાં તથા ધર્મપ્રચારના દેશાટનમાં ઘણું જ કષ્ટ પડતું હતું.

બીજા બાજુ રાજપરિવારના સભ્યો અને વહીવટી કર્મચારીઓ હંમેશાં અભાવ અને વધુ પડતા કામની ફરિયાદ કરતા રહે છે. આ વિસંવાદિતાનું કારણ શું છે તે વિશે સત્સંગમાં તથાગતને પૂછવામાં આવ્યું.

બુદ્ધે કહ્યું, “રાજન, આ આશ્રમવાસીઓ વર્તમાનમાં જીવે છે. જે પ્રાપ્ત છે તેનાથી સીમિત સંતાનોનું પૂરું ધ્યાન આપે છે. બિનજરૂરી ખોટો ખર્ચ કરતાં નથી. તેઓ કર્તવ્યપાલન માટે વધુ પ્રમાણમાં તત્પર રહે છે. શાંતિનો આ જ રાજમાર્ગ છે. ધર્મવિહાર, બજાર, રાજમહેલ પૈકી ગમે તે હોય, સુખશાંતિનો રાજમાર્ગ કર્તવ્યપાલન છે. ગૃહસ્થ હોય કે સંન્યાસી બધાએ કર્તવ્યપાલન કરવું જોઈએ.

તન્મે મનઃ શિવસંકલ્પમસ્તુ

આ દુનિયામાં જે શ્રેષ્ઠતા, મહાનતા અને સુંદરતા છે તે મનુષ્યના સદ્વિચારો અને સત્કર્મોને પરિણામરૂપ છે. પોતાની સારી ખોટી ભાવના અનુસાર મનુષ્યના જીવનમાં ક્રિયાઓ થાય છે. મનુષ્ય જેવું વિચારે છે તેવાં જ કાર્યો થાય છે, તે મુજબ જ સારાખોટા કર્મોના દંડ કે ઈનામ મળે છે. જે મનમાં આવે તે કરવું તેમાં કર્મનું મહત્ત્વ રહેલું નથી. કર્મનું મહત્ત્વ તો તેના સારાખોટા પરિણામમાં રહેલું છે. આંબો કે બાવળ વાવવો એક જ છે. શક્તિ, સાધન અને મહેનત બંનેમાં એકસરખાં જ વપરાય છે, પરંતુ આંબો વાવવાથી સુંદર સ્વાદદાર ફળ અને ઘટાદાર છાંયો મળે છે. જ્યારે બાવળ વાવવાથી ન તો છાંયો કે ન મીઠાં ફળ મળે છે. જ્યાં ત્યાં કાંટા પાથરીને બીજાં ઉપર અપકાર કરવાનું કામ બાવળ કરે છે, માટે તો તેની સર્વત્ર નિંદા થાય છે.

મનુષ્ય પોતે સારો કે ખરાબ નથી. આ બધું તો તેના વિચારોમાં હોય છે. ભીની માટીને જુદા જુદા ઘાટઘૂટ આપવાથી તેમાંથી જાતજાતનાં રમકડાં બને છે. વિચારોરૂપી મશીનમાં વ્યક્તિનું નિર્માણ થાય છે. ખરાબ અને સ્વાર્થપૂર્ણ વિચારોને કારણે મનુષ્ય નિમ્ન કોટિનો બને છે અને પરિણામે દુઃખ અને ત્રાસ ભોગવે છે. મંગલ ચિંતન અને સારાં કાર્યો કરવાથી આંતરિક સૌંદર્ય પ્રગટે છે અને શ્રી, સમૃદ્ધિ અને સફળતાનું સુખ મળે છે. ખરાબ વિચારોના ક્રિયામાં ફસાયેલ મનુષ્યનો પ્રભાવ નષ્ટ થઈ જાય છે, જો કે તેની નૈસર્ગિક પવિત્રતા નાશ પામતી નથી, તેની શક્તિ તો જેમની તેમ જ રહે છે, પરંતુ તેનું માન અને કિંમત ઘટી જાય છે. કુવિચાર અને કુકર્મોને કારણે મનુષ્ય હંમેશાં અધોગામી બને છે. ઘણું કરીને લોકો બીજાઓમાં ભૂલ કાઢે છે, આ કોધી છે, આ નકામો છે વગેરે ખામીઓ જુએ છે, પરંતુ ન્યાયપૂર્ણ દૈષ્ટિથી જોતાં આપણા પોતાનામાં જ અનેક દોષ જોવા મળે છે.

બીજાઓમાં ભૂલ શોધવાની પ્રવૃત્તિ પણ એક અપરાધ જ છે. સતત ખરાબ વિચારો કરવાથી

કડવાશ, કલહ, દ્વેષ, ખરાબ ભાવ, વિભાજન તથા અસહયોગ ઉત્પન્ન થાય છે, પરિણામે કર્મો પણ અશુભ જ થાય છે.

પાપ-પુણ્યની વ્યાખ્યા કરતાં મહાભારતકારે લખ્યું છે-

અષ્ટાદશ પુરાણાનાં સારં સારં સમુદ્ઘૃતમા ।

પરોપકારઃ પુણ્યાય પાપાય પર પીડનમ્ ॥

ન તત્પરમય સંદધ્યાત્ પ્રતિકૂલં યદાત્મનઃ ।

એવ સંક્ષેપતો ધર્મઃ કામાદન્યઃ પ્રવર્તતે ॥

“બીજાઓ પર ઉપકાર કરવો પુણ્ય અને બીજાઓને પીડા આપવી એ પાપ છે. બધાં પુરાણોનો સાર આ જ છે. પોતાના માટે પ્રતિકૂળ હોય તેવો વ્યવહાર બીજાઓ પ્રત્યે પણ ન કરવો જોઈએ. બધાં ધર્મોનો સાર આ જ છે. તેના સિવાય બીજા કર્મોનો આધાર તો ફક્ત સ્વાર્થ છે.”

મનુષ્યની ઈચ્છાઓ લગભગ એકસમાન હોય છે. બીજાઓ પાસે પ્રેમ, સ્નેહ, આત્મીયતા, સહયોગ અને સહાનુભૂતિની અપેક્ષા બધા જ રાખે છે. પણ વ્યાવહારિક રૂપમાં આપણે જ્યારે બીજાઓ સાથે આવો વર્તાવ રાખતા નથી તો તેને કુવિચાર માનવામાં આવે છે. પોતાના અહંકારને સર્વશ્રેષ્ઠ માનીને યેનકેન પ્રકારે ઈચ્છાઓની પૂર્તિ કરવી તે પાપ ગણાય છે. દુર્ભાવનાને કારણે બીજા પર કરેલા અપકાર પાપ ગણાય છે. સદ્ભાવનાના પ્રતીકરૂપ બીજાઓ પર કરેલા પરોપકાર પુણ્ય ગણાય છે. ટૂંકમાં, મંગલમય ઈચ્છાઓને પુણ્ય અને સ્વાર્થપૂર્ણ ભાવનાઓને પાપ કહી શકાય છે. મનુષ્યની અંદર રહેલા થોડાગણા ગુણોને પણ જો વિકસિત કરી શકાય તો તે એક દિવસ જરૂર મહાન બની શકે છે. વિચારો પ્રમાણે જ વર્તન થાય છે. સત્કર્મોથી જ આત્મા વિકસિત થાય છે અને આત્મવિકાસથી સ્વર્ગીય સુખની અનુભૂતિ મેળવી શકાય છે. આંત્માનુભૂતિના સદ્ઉદ્દેશને કારણે જ પુણ્યને પ્રોત્સાહન અને પાપની ઉપેક્ષા થાય છે. આધ્યાત્મનું પહેલું પગલું એ છે કે મનુષ્ય સતત મંગલમય ઈચ્છાઓ ધરાવે અને સદાચારી બને.

જ્યારે સત્પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન મળે ત્યારે જ આ શક્ય બને છે.

કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં મનુષ્યની આંતરિક પવિત્રતા સંપૂર્ણપણે નાશ પામતી નથી. તે અજ્ઞાનના અંધારામાં ઘુપાયેલી રહે છે. જેવી રીતે રાખ નીચે અંગારો ઢંકાયેલો હોય છે તેવી રીતે ખરાબ કર્મોની મલિનતાની નીચે આંતરિક નિર્મલતા દબાયેલી રહે છે. તેને ફરીથી જાગૃત કરવા માટે પ્રશંસા અને પ્રોત્સાહનની જરૂર પડે છે. આત્મનિરીક્ષણ દ્વારા પોતાની શક્તિ, શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસને જીવંત રાખે અને પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન આપીને બીજાઓની પવિત્રતાને પુનર્જીવિત કરવામાં મદદ કરે તો તેને સૌથી મોટું શુભકાર્ય માનવું જોઈએ. એકબીજા સાથે હળીમળીને બીજાઓની મહાનતાને આગળ કરવામાં સહકાર આપવો એ સામાજિક સુવ્યવસ્થા છે. આ કાર્ય સદ્વિચારો અને સત્કર્મો દ્વારા સહેજમાં પૂરું થઈ જાય છે. માત્ર જ્ઞાન, ભક્તિ અને પૂજાથી મનુષ્યનો વિકાસ કે ઉન્નતિ થતી નથી, માનવજીવનની સાર્થકતા માટે વિચારોની પવિત્રતા ખૂબ જરૂરી છે. પૂજા, ભક્તિ અને જ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતાનું વ્યાવહારિક રૂપમાં પ્રમાણ આપવું પડે છે. જેના વિચાર ગંદા છે તેનાથી બધાંને ઘૃણા થાય છે. જ્યાં વાતાવરણ ગંદુ હોય છે ત્યાં જવામાં ખચકાટ થાય છે. શરીર ગંદુ હોય તો તે તંદુરસ્ત રહી શકતું નથી. બરાબર આ જ રીતે માનસિક પવિત્રતા વિના સજ્જનતા, પ્રેમ અને સદ્વ્યવહારના ભાવ જાગૃત થતા નથી. આચારવિચારની પવિત્રતાથી જ મનુષ્ય સન્માન અને યશ વગેરે મેળવી શકે છે.

સત્વગુણ સભર મનુષ્યના ખાનપાન, રહેણીકરણી અને વેશભૂષા પણ પવિત્ર હોય છે. મન, વચન અને કર્મથી તે પવિત્ર હોય છે. આવો મનુષ્ય બધાનાં હિત અને કલ્યાણની વાત વિચારતો હોય છે. બધાનાં હિતમાં પોતાનું હિત માને છે. આનાથી દૈવી સંપત્તિનો વિસ્તાર થાય છે અને સુખદાયક પરિસ્થિતિઓ વધે છે. પહેલાંના લોકોના આચારવિચારમાં પવિત્રતા હોવાને કારણે તેઓ વધારે સુખી હતાં. અનૈતિક કર્મોની અધિકતાને

કારણે અત્યારે દુઃખદાયક પરિસ્થિતિઓ વધારે છે. સમય હંમેશાં એક સમાન હોય છે, પરંતુ વિચાર અને વર્તનની જુદાઈને કારણે એક સમયની પરિસ્થિતિ સુખદ બને છે તો તેની વિરુદ્ધ પરિસ્થિતિ દુઃખદ અને કષ્ટદાયક બને છે. આ પરિસ્થિતિઓને સુધારવી શક્ય છે. પોતાના જીવનને સેવામય બનાવો. હૃદયમાં પ્રેમ અને ઉત્સાહ રાખો. સહાનુભૂતિ, પ્રેમ, ઉદારતા, સહનશીલતા અને નમ્રતાથી મન સ્થિર રહે છે. તેવી રીતે પરમાત્માને અંતર્યામી ઘટ ઘટ નિવાસી માનવાથી કોઈ પ્રત્યે પણ પાપભાવ પ્રકટશે નહીં. સામે ફોજદાર ઊભો હોય તો ચોર તિજોરીને હાથ લગાવવાની હિંમત નહીં કરે. પરમાત્મા દરેક ક્ષણે આપણી સાથે જ છે. આ ભાવના જેટલી દૈઢ થશે તેટલો ખરાબ કર્મોથી છુટકારો મળશે અને દૈષ્ટિકોણ નિર્દોષ બનશે.

જે લોકો હૃદયમાં આત્મકલ્યાણની વાત વિચારે છે તેમણે તેના માટે જરૂરી પ્રયત્નો પણ કરવા પડે છે. નમ્ર, ઉદાર, દયાળુ, ઉપકારી અને બીજાના સહાયક બનવું પડે છે. આ સદ્ગુણોનો વિકાસ આવેશમય પરિસ્થિતિમાં અનુકૂળતા પ્રમાણે કરવો એ પૂરતું નથી, પરંતુ સમગ્ર જીવન દરમિયાન એક સદ્ગુણોનો વિકાસ થતો રહેવો જોઈએ. સાત્ત્વિકતાની સાથેસાથે આત્માની અંદર અસાધારણ શાંતિ, સંતોષ, પ્રસન્નતા, ઉલ્લાસ અને આનંદ છવાયેલો રહે છે. તેના દરેક વિચાર અને કાર્ય પુણ્યતામય હોય છે. આત્માની દૈષ્ટિમાં સંસારના બધાં જ પ્રાણી એક સમાન છે. શરીર, ધન, માન, પદ અને પ્રતિષ્ઠાની અનેકરૂપતા આત્મસાત થતી નથી. આ રીતે ઊંચનીચ, જાતિભેદ, નાનામોટા, નિર્બળબળવાન, ધનવાનનિર્ધન જેવા કોઈ ભેદભાવ રહેતા નથી. પરમાત્માના દરબારમાં બધા એક સમાન છે. આ વાત જે સમજે છે અને બધા સાથે હંમેશાં સદ્ભાવના રાખે છે તે જ સાચો આધ્યાત્મવાદી છે. એટલા માટે ઈશ્વર પાસે આપણે એટલું જ યાચીએ,

“તન્મે નમઃ શિવસંકલ્પમસ્તુ” ।

આપણું મન શુભ સંકલ્પવાળું હોય, મંગલ કામ કરે અને મંગલ વિચારે.

વિશ્વરૂપી બગીચામાં પુષ્પની જેમ સુગંધ ફેલાવો

પ્રેમરૂપી બગીચામાં પુષ્પ ખીલે છે અને આખાથે વાતાવરણને સુગંધથી ભરી દે છે. જીવન પણ એક આવું જ પુષ્પ છે જેના વિખેરાવાથી ચારેબાજુ માદકતાનું વાતાવરણ છવાઈ જાય છે. મનુષ્યનું જીવન દેહસંકલ્પ, આત્મવિશ્વાસ, નિશ્ચિત ઉદ્દેશ, અનુકૂળ વાતાવરણ અને સાચા વિચારોના આધાર પર ટકી રહ્યું છે. જો આ આધાર નબળા હોય તો જીવનનું કોઈ મહત્વ રહેતું નથી. આ શક્તિઓના આધારે જ જીવનનું માળખું રચાયેલું હોય છે. જ્યારે આપણે કોઈ મહાપુરુષના જીવનચરિત્રનો અભ્યાસ કરીએ છીએ ત્યારે તેમના જીવનને પરાકાષ્ટ પર પહોંચાડનાર કઈ શક્તિઓ છે તેનો વિચાર સૌથી પહેલાં કરીએ છીએ.

દેહ સંકલ્પમાં એટલી અદ્ભૂત શક્તિ હોય છે કે તેના વડે મનુષ્યના જીવનની કાયાપલટ થઈ જાય છે. જે મનુષ્ય પર દેહ સંકલ્પનું ભૂત સવાર થઈ જાય છે તેના માટે પ્રગતિના બધાં જ દ્વાર ખૂલી જાય છે. જન્મથી તો બધાં જ મનુષ્યો સમાન હોય છે. પણ એવું કયું કારણ છે કે જેથી એક રાજા છે તો બીજાં ભિખારી ? એક ગરીબીમાં સબડે છે તો બીજાથી ગરીબી માઈલો દૂર રહે છે. એક જિંદગીભર બીજા પર ભાર બનીને જીવે છે તો બીજો કરોડોનો ભાર પોતાના માથે લે છે. મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચે આટલું મોટું અંતર શા માટે હોય છે ? આટલા મોટા દુઃખનું કારણ મનુષ્યમાં રહેલી દેહ સંકલ્પની કમી છે. સાધન હોવા છતાં પણ દેહ સંકલ્પની કમીને કારણે તેઓ કોઈ મહત્વપૂર્ણ કાર્ય કરી શકતાં નથી. ભાવાવેશમાં આવીને કાર્ય શરૂ તો કરે છે પણ થોડીગણી પણ મુશ્કેલી આવે તો કાર્ય અધૂરું છોડી દે છે.

ઉદાહરણ માટે જજની ખુરશી મેળવનાર સુધારના છોકરાની વાત રજૂ કરીશું. પિતાના કહેવાથી જજની ખુરશી પર બેસવાનો દેહ સંકલ્પ

કર્યો હતો અને દેહસંકલ્પે તેના માટે સફળતાના દ્વાર ખોલી નાખ્યા અને એક દિવસ એ જ છોકરો જજ બન્યો.

જીવવા માટે જેમ ભોજન જરૂરી છે તેની જેમ જ જીવનમાં સફળતા મેળવવા માટે આત્મવિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ વગર કોઈપણ સફળતા મળવી અશક્ય છે. આત્મવિશ્વાસ એવી શક્તિ છે જે તોફાનોને પલટાવી શકે છે, સંઘર્ષો સામે ઝઝૂમી શકે છે અને પાણીમાં પણ પોતાનો માર્ગ શોધી શકે છે. જીવનનું કોઈપણ પાસું આત્મવિશ્વાસ વિના અધૂરું છે. એક વિદ્યાર્થી ખૂબ મહેનતુ છે. ભણવા પાછળ સખત મહેનત કરે છે, પરંતુ પરીક્ષા હોલમાં પ્રવેશતાં જ તે પોતાનો આત્મવિશ્વાસ ગુમાવી બેસે છે, પરિણામે તે પરીક્ષામાં નાપાસ થાય છે. જ્યારે બીજો વિદ્યાર્થી પ્રમાણમાં ઓછો મહેનતુ હોવા છતાં પણ દેહ આત્મવિશ્વાસને કારણે પરીક્ષામાં સારા નંબરે પાસ થાય છે. પહેલો વિદ્યાર્થી નાપાસ થયો અને બીજો પાસ થયો તેનું કારણ શું ? આત્મવિશ્વાસી મનુષ્ય દુનિયાની સૌથી મહાન વ્યક્તિ ગણાય છે. આત્મવિશ્વાસીના એક જ અવાજ પર કરોડો લોકો સાથે આપે છે, જ્યારે આત્મવિશ્વાસના અભાવે વ્યક્તિ ઘરની બહાર નીકળતાં પણ મૂંઝાય છે. મનુષ્ય જે કંઈ બનવાનો કે કરવાનો નિર્ધાર પોતાના હૃદયમાં કરી લે છે તે મુજબ બાહ્ય પરિસ્થિતિઓ પણ તેને અનુકૂળ બની રહે છે. મહાન ઉદ્દેશ ધરાવનાર જરૂર મહાન બનશે. પોતાના ઉદ્દેશમાં શંકા કે અવિશ્વાસ રાખનાર કદી સફળ થઈ શકતો નથી.

પોતાની ઈચ્છાઓ પ્રત્યે ઇમાનદારી રાખે તો દરેક મનુષ્ય ઈચ્છાઓને સાકાર કરી શકે છે. કલ્પનાના રંગીન મહેલ બનાવવાને બદલે પોતાની તૂટીફૂટી ઝૂંપડીને મહત્વ આપવું જોઈએ. ઈચ્છાઓ

આપણી શક્તિ મુજબની હોવી જોઈએ. લિંકને ગુલામોને મુક્ત કરવાની પોતાની ઇચ્છાને સફળ બનાવવા માટે પોતાનાથી બનતા બધા જ પ્રયત્નો કરીને તેમાં સફળતા મેળવી હતી. તેમની તીવ્ર આકાંક્ષાને કારણે જ તેઓ ગુલામોને મુક્તિ અપાવી શક્યા હતા. જિજ્ઞાસા સૌથી મોટો ગુણ છે. મહત્વાકાંક્ષી થવું એ સારી વાત છે. જ્ઞાનની ભૂખ પૂરી કરતાં કરતાં મનુષ્ય વિદ્વાન બની જાય છે. ધર્મની ઇચ્છા કરતાં કરતાં મનુષ્ય દેવતા બની જાય છે. આપણી ચારેતરફ જોવા મળતી સફળતા ઇચ્છાશક્તિ પર આધારિત છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાની ઇચ્છા મુજબનું કાર્ય કરવા માટે સ્વતંત્ર છે. તેના માટે અનુકૂળ વાતાવરણની જરૂર હોય છે. લિંકને જ્યારે પોતાનું ખેતર ખેડી રહ્યા હતાં ત્યારે તેમને અંતરાત્માનો અવાજ સંભળાયો કે આ કામ તારે લાયક નથી. ખૂબ મનન કર્યા પછી બળદની જોડીને ત્યાં ને ત્યાં છોડીને વિકાસના રસ્તે આગળ ચાલ્યા, જેના પરિણામ રૂપે તેઓ ગુલામોને મુક્તિ અપાવી શક્યા. અયોગ્ય વાતાવરણમાં રહીને વ્યક્તિ પોતાનો વિકાસ કરી શકતી નથી. જે મનુષ્ય હંમેશાં નિરાશ વાતાવરણમાં રહ્યો હોય તેને આશાના દીવા બતાવવા મુશ્કેલ છે. જો તમે તમારા બાળકને સફળ નાગરિક બનાવવા માગતા હોય તો અસફળતા અને હતોત્સાહને કદી પણ નજીક ફરકવા દેતા નહીં. અનુકૂળ વાતાવરણમાં રહીને જ સફળતા

પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

જીવનમાં સફળતા મેળવવા માટે શ્રદ્ધા બહુ અગત્યની ચીજ છે. જ્યારે પ્રકાશનું કોઈ કિરણ પણ નજરે પડતું નથી ત્યારે આપણે આપણી શ્રદ્ધાના આધારે જ અંધારું પાર કરી શકીએ છીએ. શ્રદ્ધા આપણને સાચા રસ્તે લઈ જનાર એક દૈવી શક્તિ છે. આપણામાં રહેલી શ્રદ્ધામાં જો આપણને વિશ્વાસ હશે તો આપણે ચોક્કસ નિશ્ચિત લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરી શકીશું. શ્રેષ્ઠ જીવન જીવવા માટે વિચારો પણ સારા અને યોગ્ય હોવા જોઈએ. વિચારોમાં બહુ મોટી શક્તિ રહેલી છે. સાગર સમાન વિશાળ વિચારો ધરાવનાર મનુષ્યની પરિસ્થિતિ દાસી બનીને રહે છે. બીજી બાજુ સંકુચિત વિચારો ધરાવનાર અસ્તિત્વહીન ઉદાસીમાં ઘેરાઈને દિશાહીન મનુષ્ય સમયના ચક્કરમાં ક્યાંય અટવાઈ જાય છે. આવનારી પેઢીને વિચારોનું મહત્ત્વ બતાવવાથી ભારતનું ભવિષ્ય બની શકે છે. વિચારોની શક્તિ એટમ બોમ્બ કરતાં પણ વધારે છે. જીવનનું મહત્ત્વ જાણવા માટે વિચારોનું સંકલન કરી તેને યોગ્ય દિશામાં લગાડવાથી ભવિષ્યના સોનેરી સ્વપ્નો સાકાર થઈ શકે છે. તેથી જીવનરૂપી બાગમાં દેઠસંકલ્પ, આત્મવિશ્વાસ, નિશ્ચિત ઉદ્દેશ, પ્રેમ અને પરોપકાર રૂપી પુષ્પો ખીલે તો જ જીવન સાર્થક ગણાય. ભારસ્વરૂપ જીવનનું કોઈ જ મહત્ત્વ નથી.

એક ખેડૂતના ચાર પુત્રો હતા. તેમની બુદ્ધિ પારખવા માટે પુત્રોને બોલાવીને ખેડૂતે એકએક મૂકી અનાજ આપ્યું અને મરજી મુજબ તેનો ઉપયોગ કરવાનું કહ્યું.

એક પુત્રએ તેને સાધારણ વસ્તુ સમજીને પક્ષીઓને ખાવા આપી દીધું. બીજો પુત્ર તેને રાંધીને ખાઈ ગયો. ત્રીજા પુત્રએ સાચવીને તેને ડબ્બામાં મૂકી દીધું કે જેથી પિતાજી માગે તો તેમને બતાવી શકાય. ચોથા પુત્રએ તેને ખેતરમાં વાવી દીધું અને ટોપલી ભરીને અનાજ પિતાની સામે મૂકી દીધું.

પિતાએ અનાજ વાવનારને વધુ સમજદાર ગણીને ભારે જવાબદારીઓ સોંપી દીધી. કુટુંબમાં આવા જ ગુણો વિકસે તે જરૂરી છે. કુટુંબની જવાબદારી સમજદાર સભ્યને સોંપવી જરૂરી છે. ભગવાન પણ પોતાના સમજદાર પુત્રોને આવું કાર્ય સોંપે છે.

તેજપુંજ જ્યોતિ અવતરણની વિશેષ સાધના

જ્યોતિ અવતરણપુંજ સાધના એક વિશિષ્ટ ઉપાસના પદ્ધતિ છે. તેનો અનુપમ લાભ દરેકે લેવો જોઈએ. આ ધ્યાન સાધના માટે રાત્રિનો સમય વધારે અનુકૂળ છે. જોકે દિવસે પણ આ સાધના કરી શકાય છે પણ રાતની નિરવતામાં સાધના કરવાથી તેના સારા પરિણામો જેટલા મળે છે તેટલા દિવસે કરવાથી મળતા નથી.

આના માટે કોઈ ફોટાની કે ચિત્રની જરૂર નથી. રાત્રે ક્યારેક આંખ ઉઘડી જાય તો પથારીમાં પડ્યા પડ્યા પણ આ કરી શકાય છે. બેઠાંબેઠાં કરવી હોય તો દિવાલ કે આરામખુરશીનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. શરીરને શિથિલ અને મનને એકાગ્ર રાખીને સગવડ મુજબ આ સાધના કરવી જોઈએ. તેની સમયમર્યાદા સગવડ પ્રમાણે રાખી શકાય છે. જેટલો સમય સાધના કરવી હોય તે સમયના ત્રણ ભાગ પાડવા જોઈએ. એક તૃતીયાંશ ભાગમાં સ્થૂળ શરીર, એક તૃતીયાંશ ભાગમાં સૂક્ષ્મ શરીર અને એક તૃતીયાંશ ભાગમાં કારણ શરીરમાં જ્યોતિનું અવતરણ કરવું જોઈએ. થોડુંક ઓછુંવત્તુ થાય તો વાંધો આવતો નથી. પણ મન, આત્મા અને શરીર ત્રણેને સરખો પ્રકાશ મળે તેવો ક્રમ બનાવવો જોઈએ.

સૂક્ષ્મ જગતમાં ઈશ્વરીય દિવ્ય પ્રકાશનું પ્રેરણાપૂર્ણ કિરણ સતત વહેતું હોય છે. આ લેખમાં વર્ણવેલ વિધિ પ્રમાણે શ્રદ્ધા, એકાગ્રતા અને ભાવનાપૂર્ણ ધ્યાન કરવાથી કોઈ પણ સાધક તેને મેળવી શકે છે, પરંતુ આપણા પરિવારના આ સાધનામાં જોડાયેલ સાધકો માટે બબ્બે કલાકનો એવો સમયગાળો નક્કી કરવામાં આવ્યો છે કે આ સમયગાળા દરમિયાન સાધના કરવાથી કોઈ મહાન દિવ્ય શક્તિઓ દ્વારા આપણા શક્તિપ્રવાહને જોડી દેવામાં આવે છે અને તે સમયે ધ્યાન કરવાથી વિશેષ આનંદ મળે છે અને તે ધ્યાનનો વિશેષ પ્રભાવ પણ પડે છે. રાત્રિના ૮ થી ૧૦ વાગ્યાનો અને વહેલી સવારે ૩ થી ૫ વાગ્યા સુધીનો સમય નક્કી કરવામાં આવ્યો છે. આ બંને સમય દરમિયાન જેને જ્યારે અનુકૂળ હોય તે સમયે નક્કી કરીને તેઓ સાધના કરી શકે છે.

આ સમય શરૂઆતમાં અડધા કલાકથી વધારે ન હોવો જોઈએ. પછી ધીરે ધીરે વધારીને એક કલાકનો કરી શકાય છે. રાત્રિના પૂર્વાર્ધમાં (શરૂઆત) અને ઉત્તરાર્ધમાં (અંતમાં) બંને સમયે આ ધ્યાન કરી શકાય છે. બેવાર કરવાથી બધો મળીને એક કે બે કલાકનો સમય થઈ શકે છે. ૨૪ કલાકમાં ૨ કલાક આના માટે ઘણો સમય છે. વધારે પ્રકાશ મેળવવામાં અને અપનાવવામાં મુશ્કેલી પડે છે તેથી જેટલું પચાવી શકાય તેટલું જ મેળવવું જોઈએ. કોણે કેટલો સમય અને કેવી રીતે સાધના કરવી જોઈએ તે નક્કી કરવાનું કામ સાધકનું છે. આપણી અનુકૂળતા પ્રમાણે આપણે જાતે વ્યવસ્થા ગોઠવવી જોઈએ. પણ જે સમય અને ક્રમ નક્કી કર્યો હોય તે મુજબ ચાલવું જોઈએ. સમય અને સ્થિતિમાં પાબંદી રાખવી તે કોઈપણ સાધનાની સફળતા માટે જરૂરી છે.

જ્યોતિ અવતરણ સાધના આ રીતે કરવી જોઈએ -

(૧) શરીરને બિલકુલ શિથિલ કરીને પોતાનું મન, શરીર અને આત્મા સંપૂર્ણ શાંત, નિશ્ચિત અને પ્રસન્ન સ્થિતિમાં છે એવી ભાવના કરવી જોઈએ. આ ભાવના પાંચ મિનિટ કરવાથી મનમાં ધ્યાન માટેની જરૂરી શાંતિ ઉત્પન્ન થવા માંડે છે.

(૨) તમારી ચારેબાજુ આગળપાછળ, ઉપરનીચે, સર્વત્ર પ્રકાશપુંજ ફેલાયેલો છે તેવું ધ્યાન ધરો. ભગવતી આદિ શક્તિ (શક્તિનું તેજ) સૂર્યમંડળમાંથી નીકળીને સીધી તમારી તરફ આવી રહી છે અને તમે તે પ્રકાશના ઘેરાવામાં ચારેબાજુથી ઘેરાયેલા છો.

(૩) આ પ્રકાશના કિરણો ધીમે ધીમે તમારા શરીરમાં, ચામડીના છિદ્રો દ્વારા પ્રવેશ કરીને એક એક અંગમાં ભળી રહ્યાં છે. આ પ્રકાશપુંજને ધારણ કરીને ઠ્ઠક, ફેફસાં, હોજરી, આંતરડાં, મગજ, હાથપગ વગેરે બળવાન થઈ રહ્યાં છે. જીભ, ગુહ્યઈંદ્રિયો, આંખ, કાન, નાક વગેરે પણ આ રીતે પ્રકાશપુંજ મેળવીને પવિત્ર થઈ રહી છે અને સંયમી બની રહી છે. પવિત્રતાની યજ્ઞજ્યોતિ શરીરના કણકણને પવિત્ર બનાવવા માટે સંકળાયેલી છે.

સ્થૂળ શરીરના અવયવો પ્રકાશપુંજ પામીને બળવાન, પવિત્ર, સ્ફૂર્તિલા તેમજ જ્યોતિર્મય થવાની સાથેસાથે સૂક્ષ્મ શરીર પર પણ ધ્યાન આપવું જોઈએ. સૂક્ષ્મ શરીરનું સ્થાન મગજ છે.

(૪) મગજની અંદર માખણ જેવા કોમળ અને રેતની જેમ વિખરાયેલા કણોમાં અગણિત પ્રકારની માનસિક શક્તિઓ અને વિચારણાઓના કેન્દ્ર રહેલાં છે. તેના સુધી પણ આદિશક્તિનો પ્રકાશપુંજ પહોંચી રહ્યો છે અને તે પ્રકાશપુંજથી આ બધાં જ કણો જ્યોતિર્મય થઈને રત્નકણોની જેમ ઝગમગવા લાગ્યાં છે.

(૫) મનમાં રહેલા અસંયમ, સ્વાર્થ, મોહ, ભય અને ભ્રમણાઓનો આ પ્રકાશપુંજને કારણે નાશ થઈ ગયો અને મનનો એક એક કણ વિવેક, ઊંચા વિચારો અને સુરુચી જેવાં સંસ્કારોથી ઝળહળવા લાગ્યો. ગાયત્રી માતાની આ જ્યોતિ દ્વારા આપણી મનોભૂમિને મહાપુરુષો જેવી બનાવાય છે અને તે પ્રકાશને પૂરી શ્રદ્ધા સાથે આપણે મગજના કણકણમાં ધારણ કરતાં રહ્યાં છીએ.

સૂક્ષ્મ શરીરમાં ગાયત્રી માતાના પ્રકાશના પ્રવેશનો અનુભવ મેળવ્યા પછી હૃદયમાં રહેલ કારણ શરીરમાં તે જ્યોતિને ધારણ કરવી જોઈએ. ઉપનિષદ્ધમાં લખ્યું છે કે ઋષિઓએ પોતાની યોગદૃષ્ટિ દ્વારા જીવનું અંગૂઠા જેવું સ્વરૂપ જ્યોતિર્મય પ્રકાશરૂપે હૃદયમાં રહેતું જોયું છે. આત્માનો આ નાનો એવો પ્રકાશ આદિશક્તિ ભગવતીના મહાન પ્રકાશની કૃપા મેળવીને પૂર્ણતા પામે છે.

અત્રે એ યાદ રાખવું જોઈએ કે આકાશમાં રહેલ અનંત પ્રકારની આત્મા અવતરણ પામીને આપણા હૃદયમાં રહેલ આત્માના અંગૂઠા જેવડાં પ્રકાશપુંજમાં પ્રવેશ કરી રહી છે. તેની સીમિતતા, સંકુચિતતા અને તુચ્છતા દૂર કરી તેને પોતાના જેવો બનાવી રહી છે. નાનામોટાં અને અણુજ્યોતિ - વિભુજ્યોતિનું આ આલિંગન પરસ્પર મહાન આદાનપ્રદાન કરી રહ્યાં છે. જીવાત્મા પોતાની લઘુતા પરમાત્માને સોંપી રહ્યો છે અને પરમાત્મા પોતાની મહાનતા જીવાત્માને આપી રહ્યાં છે. વિખૂટાં પડેલાં ગાય વાછરડાંની જેમ બંને મળીને એકતાનો દિવ્ય

આનંદ પામી રહ્યા છે.

(૭) જીવાત્માનો લઘુ પ્રકાશ દીવા પર પડેલાં પતંગિયાની જેમ અને યજ્ઞકુંડમાં હોમાઈ રહેલી આહુતિની જેમ સ્વયંને હોમીને પરમાત્માનો પરમ પ્રકાશ મેળવી રહ્યો છે. ચકોરની જેમ તે પ્રકાશપુંજને ચંદ્રમા માનીને આહુલાદક બની અનંત આનંદનો અનુભવ કરી રહ્યો છે.

(૮) આ મિલનને પરિણામે અંતઃકરણમાં સદ્ભાવનાઓ જાગૃત થાય છે અને ઈચ્છાઓ આદર્શવાદી અને શ્રેષ્ઠ બને છે. જીવ ઈશ્વરીય સંદેશ અને આદેશ પ્રમાણે ચાલે છે. વિશ્વના કણકણમાં પરબ્રહ્મને ઓતપ્રોત થયેલો જોઈને “વસુધૈવ કુટુંબકમ્”ની ભાવના પ્રબળ બની રહી છે અને સેવાધર્મ અપનાવીને ઈશ્વરભક્તિનું મધુર રસાસ્વાદન કરવાના ઉમંગો પેદા થાય છે. પોતાની વિચારણા અને કાર્યપદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવાની પ્રબળ આકાંક્ષા ઉઠે છે.

(૯) અનંત પ્રકાશના આનંદમય સમુદ્રમાં સ્નાન કરતાં આત્મા ધન્યતા અનુભવે છે.

આધ્યાત્મમાં જીવનને સફળ બનાવવાની સૌથી મોટી શક્તિ રહેલી છે. તેના દ્વારા મનુષ્ય પોતાની જાતને ઓળખી શકે છે અને સૃષ્ટિના અન્ય પ્રાણીઓને તે મહાશક્તિના અંશરૂપ માની તેમનામાં પોતાનાપણાનો ભાવ અનુભવે છે. આ પ્રકારની ભાવનાથી આપણી શક્તિ અનેકગણી વધે છે. ‘જ્યોતિ અવતરણની’ સાધનાથી મનુષ્ય સર્વવ્યાપી આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે અને નિઃસંદેહપણે આલોક અને પરલોકમાં દૈવી મહાનતાનો અધિકારી બની શકે છે.

‘જ્યોતિ અવતરણ’ સાધનાનો ઉદ્દેશ આત્મા પર ચઢેલા મલિન આવરણ અને મનોવિકારોને દૂર કરીને આંતરિક શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવાનો છે. જે રીતે આગમાં તપીને સોનું શુદ્ધ બને છે તેવી રીતે ‘જ્યોતિ અવતરણ’ના પ્રભાવથી સાધકના દોષદુર્ગુણ સળગી જશે અને તે વધારે પવિત્ર અને ઉજ્જવળ બનશે. અગ્નિની નજીક રહેવાથી ગરમી મળે છે. પ્રકાશમાં રહેવાથી વસ્તુ પ્રકાશિત લાગે છે તેવી રીતે ‘જ્યોતિ અવતરણ’ સાધનામાં સાધકનું અંતઃકરણ ધીમેધીમે વધારે પવિત્ર અને પ્રકાશવાન બને છે.

નવનિર્માણનું જીવન-દર્શન

સામાજિક પ્રગતિની ચર્ચા કરવી હોય ત્યારે કેટલીયે અદેશ્ય બાબતો પર વિચાર કરવો પડે છે. વ્યક્તિઓથી સમાજની રચના થાય છે. વ્યક્તિ કે પરિવારને જકડી રાખનાર પ્રવૃત્તિઓ કે સંસ્કાર બીજી રીતે જોતાં સમાજના ઉદય માટે અવરોધક કે સહાયક બને છે. સમાજના વિકાસક્રમ પરથી જાણવા મળે છે કે આદિકાળથી માંડીને આધુનિક કાળ સુધી પ્રગતિ કરતાં કરતાં મનુષ્ય પોતાની મૂળ પ્રવૃત્તિઓને છોડીને માનવોચિત સુસંસ્કારોને ગ્રહણ કરતો આવ્યો છે. આ પરથી કુસંસ્કાર કે અનિચ્છનીયતા ક્યારેય છૂટતી નથી એવું માનવું જોઈએ નહીં. જો એમ જ હોય તો જંગલી પશુઓ સરકસમાં કલાકારો જેવો ખેલ કેવી રીતે બતાવી શકે છે ? માંસાહાર કરનાર કૂતરાં બિલાડાં મનુષ્ય સાથે હળીમળીને તેમના જેવા આહારવિહારની ટેવ ક્યાંથી કેળવી શકત ?

વંશપરંપરા તથા પરિવારનો પ્રભાવ વ્યક્તિ અને સમાજ પર પણ પડે છે. વાતાવરણના આધારે તો વ્યક્તિનું ઘડતર થાય છે. તો પણ આ વાતને પથ્થરની લકીર માનવી જોઈએ નહીં. ત્યાજ્ય પરિસ્થિતિમાં જન્મેલા લોકોમાંથી ઘણાં એવા પણ થયાં છે કે જન્મગત કુસંસ્કારોની કાંચળીને સાહસપૂર્વક ઉતારીને, ફેંકીને તેમના સમાજમાંથી ભાગ્યે જ કોઈક ગયું હોય એવા રસ્તે ચાલવા માટે અગ્રેસર થયાં છે. રૈદાસ, કબીર, દાદુ નાનક વગેરે સંતો અને બુદ્ધ, ગાંધી, સમર્થ વગેરે મહામાનવોમાંથી એક પણ એવો નથી કે જેની સહાયતાનું શ્રેય તેમની પ્રાથમિક પરિસ્થિતિઓને આપી શકાય. કેટલાંક તો ઢળતી ઉંમરે બદલાયા છે અને જન્મજાત કુસંસ્કારોને તણખલાની જેમ તોડી શક્યા છે. વાલ્મીકિ, અંગુલિમાલ, ચંડ, અશોક, અજામિલ, બિલ્વમંગળ વગેરેની ઘણી લાંબી નામાવલી આવા એકાએક આવેલા પરિવર્તનની શક્યતા સાબિત કરવાની સાક્ષી રૂપે જાહેર કરી શકાય છે.

જીવનદર્શનમાં ઉત્તમતા લાવવા અને

દૈષ્ટિકોણમાં આદર્શવાદી માન્યતાઓને સ્થાન આપવાની અનિવાર્યતા માટે આ બધું કહેવામાં આવી રહ્યું છે. સમાજના રાહબર બનેલાં બુદ્ધિજીવીઓએ સારી રીતે સમજી લેવું જોઈએ કે આ એક શાશ્વત અને પ્રાસંગિક જરૂરિયાત છે જેને કોઈ પણ કિંમતે હાલના સંજોગોમાં પૂરી કરવી જ જોઈએ, નહિ તો લોકપ્રવાહ જે દિશામાં વહી રહ્યો છે તે જોતાં સ્વાર્થપરકવૃત્તિ અને આક્રમતાની પ્રવૃત્તિ સમગ્ર વાતાવરણને ઝેરીલું બનાવી દેશે. આ પરિસ્થિતિને કારણે અંતે અરાજકતા જેવી પરિસ્થિતિ ઊભી થશે. તેના પરિણામે સામૂહિક આત્મહત્યા જેવો મહાવિનાશ થશે. તેના માટે પરમાણુ બોમ્બ વરસાવવાની જરૂર નથી. મારોકાપોની યાદવાસ્થળીએ એકબીજાનો વિનાશ કરવાની વૃત્તિ ઉકસાવી છે. જીતનાર તથા હારનાર બંને પોતાનું અસ્તિત્વ ખોઈ બેસે છે. આ હકીકતની પૂર્તિ માટે પ્રાણીજગતના ઉદ્ધત સમુદાયનો દાખલો આપી શકાય છે. ક્યારેક બહુ શક્તિશાળી રહેલા પ્રાણીઓનું આજે નામોનિશાન નથી રહ્યું. મનુષ્ય પણ તેમાં અપવાદ રહી શકે નહીં. તે સદાયાર અને ઉદાર સહકારની નીતિ અપનાવીને આગળ વધ્યો છે. નીતિ બદલાશે તો પ્રગતિ પણ અવગતિમાં ફેરવાઈ જશે. સંસારનો મુગટમણિ સમાન મનુષ્ય પણ આદિમ યુગમાં જઈ પહોંચશે કે જ્યાં ડાર્વિનના મત મુજબ તેના પૂર્વજ ઝાડ પર ઊંઘા લટકીને પથ્થરોથી શિકાર કરીને વનમાનવની જેમ પોતાનો જીવનનિર્વાહ કરતા હતા. ભાવ પ્રદેશમાં સમાયેલ દુષ્ટ અને દુર્બુદ્ધિને કારણે કેટલી મુશ્કેલીઓ અને મહાવિનાશ થાય છે તેના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો આપણને ચારેબાજુ ડગલે ને પગલે જોવા મળે છે.

મનુષ્ય એક માત્ર શાલીનતાને અપનાવીને સુખી અને સંતુષ્ટ રહી શકે છે અને પ્રગતિના માર્ગ પર સમગ્ર સમુદાયને સાથે રાખીને આગળ વધી શકે છે. તેની જેટલી અવગણના કરવામાં આવશે તેના પ્રમાણમાં દુષ્પરિણામોનો વધારો થશે.

આજે જે લાભદાયક છે તેને સમજનારા સશક્ત જીવધારીઓ પણ તેની અવગણના કરીને વિનાશ તરફ આગળ વધી રહ્યા છે. મનુષ્ય જો દૂરદર્શિતા, વિવેકશીલતા, ન્યાયનિષ્ઠા, સહકારિતા, સંયમશીલતા જેવી ગૌરવપ્રદ સત્પ્રવૃત્તિઓનો આધાર છોડી દે છે તો તે તેની પાસેની સંપત્તિ અને ચાતુર્યને પણ બરબાદીથી બચાવી શકશે નહીં. આજે પ્રાપ્ત થયેલા સાધનો તેમને મહાવિનાશના ખાડામાં ધકેલવાની ભૂમિકા ભજવશે.

પ્રાસંગિક અને ભાવિ વિપત્તિઓથી બચવાનો, શાંતિ અને પ્રગતિના ઉજ્જવળ ભવિષ્યની સંરચનાનો એક જ માર્ગ છે કે લોકવ્યવહારમાં સદાશયતાનો ઉચ્ચ સ્તરીય સમાવેશ થાય. સમાજમાં એકબીજા પ્રત્યે સ્નેહ અને સન્માનની પરંપરા ચાલે અને સંયમશીલતા તેમજ સચ્ચારિત્યપૂર્ણ વ્યવહારથી એકબીજા કરતાં આગળ વધવામાં હરીફાઈ થતી જોવા મળે.

આજકાલ જેની જરૂરિયાત જણાય છે તે માટેના પ્રયત્નો અધકચરા, અવળા, માત્ર કાગળ પરના અને નિરર્થક સ્તરના છે. પ્રવચન અને લેખન દ્વારા આદર્શોનું મહત્ત્વ બતાવવાના પ્રયત્નો થતા રહે છે. આ આદર્શોનું શિક્ષણ જેમને આપવામાં આવે છે તે લોકો તેવું જ શિક્ષણ પોતાનાથી નાના લોકોને આપતાં રહે છે. તો પછી એકબીજા માટે હાસ્યાસ્પદ અને કષ્ટદાયક તકલીફો પેદા કરવાથી શો ફાયદો થશે ? લોકચેતનામાં અનિચ્છનીયતાનો અસાધારણ સમાવેશ થયેલો છે અને તેનાથી બચવા માટે ક્રાંતિકારી પરિવર્તન લાવવું પડશે. કુશળ યોદ્ધાઓની રણનીતિ દ્વારા રાજક્રાંતિ સફળ થઈ શકે છે. પ્રખર બુદ્ધિશાળી લોકો માંગ અને પૂરવઠાનું નિયંત્રણ સાચવીને અર્થક્રાંતિ સફળતાપૂર્વક લાવી શકે છે. જાપાનની અર્થનીતિ અને પ્રગતિ એનું જ્વલંત ઉદાહરણ છે. લેનિન, અમાતુલલા, ગાંધીજી જેવા કેટલાક રાજનેતાઓ ક્રાંતિ લાવવામાં સફળ રહ્યા છે. પરંતુ તે સામાજિક ક્રાંતિ માટે અસાધારણ વ્યૂહરચના કરવાની અને સાધનો પૂરા પાડવાની જરૂરિયાત થઈ પડશે. જેમાં નૈતિક

અને બૌદ્ધિક ક્રાંતિના શ્રેષ્ઠતાવાદી તત્ત્વોનો સમુચિત સમાવેશ કરવો પડશે.

રાષ્ટ્રીય અને સામાજિક પ્રગતિની વાત વિચારતી વેળાએ એ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખવી પડશે કે રાષ્ટ્ર કે સમાજનું કોઈ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ હોતું નથી. તે વ્યક્તિઓના સમુદાયનું એક કાલ્પનિક નામ છે. રાષ્ટ્ર અને સમાજની વાસ્તવિક પ્રગતિની, સમૃદ્ધિની, પ્રખરતા તથા સમર્થતાની વાત વિચારવી હોય તો તે ક્ષેત્રોમાં સમાયેલી વિકૃતિઓ હટાવીને સત્પ્રવૃત્તિઓને પ્રખર બનાવવાની યોજના હાથ ધરવી પડશે. આનાથી સહેજ પણ ઓછામાં કામ ચાલશે નહીં. સાધનોથી સગવડો વધે છે એ વાત તો ઠીક છે. દરેકને સગવડો જોઈએ તે પણ ઠીક છે. પરંતુ તેના કરતાં વધુ ઠીક તો એ છે કે જો વ્યક્તિત્વમાં કનિષ્ઠતા સમાયેલી રહે તો વધેલી સમૃદ્ધિનો દુરુપયોગ થશે અને પરિણામ સ્વરૂપે વિપત્તિઓ એટલી બધી વધશે કે જે અભાવની સ્થિતિમાં પણ સહન કરવી પડત નહીં.

ગુંચવાયેલી આંટીનો છેડો શોધતાં શોધતાં છેવટે તે વ્યક્તિત્વના કેન્દ્રબિંદુમાં જોવા મળે છે. મનુષ્યનું સામર્થ્ય અસીમ છે, પરંતુ તેને સદ્ ઉદ્દેશોમાં વાપરવાની તક મળવી જરૂરી છે. આ કાર્ય કોણ કરશે ? આ સામર્થ્ય જીવનના શ્રેષ્ઠતાલક્ષી તત્ત્વજ્ઞાનમાં નિશ્ચિત રૂપે રહેલું છે. તત્ત્વજ્ઞાનનો સંબંધ તેની આસ્થાથી છે, જે વ્યક્તિના અંતરના ઊંડા પડળોને સ્પર્શે છે. કાયદાકીય નિયમો અને બૌદ્ધિક શિક્ષણ તો એ દિશામાં થોડીગણી મદદ કરી શકે છે. અંતરમનની આસ્થાઓની સૂચના મુજબ વિચારણા અને ક્રિયા પદ્ધતિને અનુસરવું પડે છે. કાયદા અને ધર્મનો ઉપદેશ બંને તે સ્થિતિમાં અપંગ સાબિત થાય છે. આસ્થાકેન્દ્ર જ વ્યક્તિનું મુખ્ય નાભિકેન્દ્ર છે. તે કેન્દ્રને સ્પર્શ કર્યા સિવાય વ્યક્તિત્વને શ્રેષ્ઠતાલક્ષી બનાવી શકાય નહીં. ટૂંકમાં, તત્ત્વજ્ઞાનના સામર્થ્યને સર્વોપરિ મહત્ત્વ આપી શકાય છે અને તેને વ્યક્તિત્વ અને સમાજનું ભાગ્યવિધાતા કહી શકાય છે.

ઈશ્વર પ્રેમ અને ભક્તિ જ સનાતન છે

પરમપિતા પરમાત્માથી વિમુખ થઈને જીવે પોતાની એક અલગ દુનિયા બનાવી લીધી છે. જેવી રીતે નાનું બાળક ઘરના આંગણાંની માટી એકઠી કરીને એક નાનકડું ઘર બનાવીને તેમાં વિવિધ પ્રકારની સાધન સામગ્રી રાખવા ઇચ્છે છે, પરંતુ તેના માટે તેની પાસે નથી તો જગ્યા કે નથી યોગ્યતા. તેથી તેની ઇચ્છાઓ સંતોષાતી નથી. ઘરનું સ્વામીત્વ ભોગવનાર પિતા પણ તેની ઇચ્છાને સંતોષી શકતા નથી. તેના નાનકડા ઘર મુજબ તેને બેચાર પૈસા અને ૫૦-૧૦૦ ગ્રામ સામગ્રી આપે છે. જેનાથી બાળકને સંતોષ કે આનંદ મળતો નથી. આમ, નાનકડી એકતામાં સંપૂર્ણતાની આશા રાખનાર બાળકની જેમ જીવને પણ પોતાની લઘુતા માટે અસંતોષ અને પીડા જ થાય છે.

પોતાના અંતઃકરણના ઊંડાણમાં જોતાં જ તેને જણાય છે કે પોતે અત્યાર સુધી જેની ઇચ્છા કરી રહ્યો હતો તે સર્વ કામનાઓ તો બંધનરૂપ હતી. તેનાથી કાયમી આનંદ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહીં. આ બધી જ વસ્તુઓ ક્ષણભંગુર છે. રૂપિયા, પૈસા, વસ્ત્ર, આભૂષણ, બંગલા, પંખા, રેડિયો, નોકરી, પદ, પ્રતિષ્ઠા, માતા-પિતા, પુત્ર-પત્ની. સહૃદયી મિત્ર, કુટુંબ વગેરેનો ગમે તેટલો મોહ કે પ્રેમ રાખો તો પણ એક દિવસ તો આ બધું જ છૂટી જ જવાનું છે. ગીતામાં કહ્યું છે, “સંસારમાં ગુણ જ ગુણ દેખાય છે. વસ્તુની જ્યાં સુધી સીમા, મર્યાદા કે સમય છે ત્યાં સુધી તે થોડુંગણું પણ સુખ આપી શકે છે, તેના પછી જીવ ફરીથી એકલો પડી જાય છે. ફરીથી એજ લઘુતા, એજ ભય, એજ ઇચ્છાઓ, એજ દોડધૂપ, એજ ખેંચતાણ અને એજ અશાંતિ. ઇચ્છાઓ કે મહત્વાકાંક્ષાઓ કેડો મૂકતી નથી. મૃગજળની જેમ સુખ અને શાંતિની શોધમાં જીવ

સંપૂર્ણ સંસારનું મંથન કર્યા કરે છે, છેવટે નિરાશા, દુઃખ, અપમાન, ચિંતા, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ અને અસફળતા સિવાય બીજું કંઈ હાથમાં આવતું નથી.” અનેક દેશોના ભાગ્યવિધાતા નેપોલિયનનો અંત પણ કેવી દુઃખદ સ્થિતિમાં આવ્યો. મહાન પુરુષાર્થી સિકંદર દવાના અભાવે મર્યો. પોતાની આ પરિસ્થિતિ પર વિચાર કરતાં કરતાં જીવ છેવટે ઈશ્વરની શરણમાં આવે છે. ઘણું રખડયા પછી પોતાનું સર્વસ્વ, પોતાના શાશ્વતપ્રાણ, લક્ષ્ય, ગંતવ્ય અને પ્રકાશને મેળવીને તેનું અંતઃકરણ ભરાઈ આવે છે અને અત્યાર સુધીની તેની પરિસ્થિતિ માટે તેને દુઃખ અને પશ્ચાતાપ થાય છે. ફરીથી આ ભ્રમજાળમાં ફસાઈ ન જવાય તે માટે તે ડરતાં ડરતાં ભગવાનની સ્તૂતિ પણ કરે છે - “હે પ્રભુ ! સંસારની ઝંઝટોમાં હું તને કદાચ ભૂલી જાઉં, તો પણ તું મને છોડીશ નહીં. હું તારો પ્રાણ છું, તારો અંશ છું. મેં પ્રમાદ અને ભૂલો ઘણી જ કરી છે પણ હે પ્રભુ ! મને હવે એવું જ્ઞાન આપો, એવી શક્તિ આપો કે જેનાથી મારી જર્જરિત જીવનનેયા પાર થઈ જાય. આકર્ષણોથી ભરેલાં આ સંસારસાગરથી મારું જીવન પાર ઉતરી જાય.

હે પ્રભુ ! તારાથી હું કેમ વિખૂટો પડ્યો, તેની મને ખબર નથી. આમાં પણ તારું કંઈક રહસ્ય છે? હું મારી ખુદની ઇચ્છાથી એકલો આ સંસારમાં આવ્યો કે પછી મારી નાદાનિયત અને ભૂલો પર હસવા માટે તું પડદમાં છુપાઈ ગયો છે. પરંતુ હે પ્રભુ ! આ રમત રમવાની શક્તિ હવે મારામાં રહી નથી. જ્યારથી આ સંસારની અસારતા મેં જાણી લીધી છે ત્યારથી સૃષ્ટિના એકએક કણમાં અને મારી અંદર પણ તમારો જ પ્રેમ દેખાય છે. હે પ્રભુ ! આ કેવી વિટંબણા છે ? તમને આંખોથી ઓઝલ પણ થવા દેતી નથી અને તમને મળવા કે

તમારામાં સમાવવાનો અવસર પણ નથી આપતી ? થાકેલા જીવને આરામ આપો. તેને તમારી ગોદમાં સમાવી લો. પ્રાણોમાં છુપાવી લો જેનાથી ભય, લજ્જા અને વિષાદરૂપી આવરણ દૂર થઈ જાય. આ બધું તમારા દ્વારા જ થઈ શકે છે. હે પ્રેમના શાશ્વત સિન્ધુ ! સંસારનો બધો જ મેલ તમારી નિર્મળતામાં ધોવાઈ જાય છે. હે પ્રભુ ! તમે એટલા પ્રકાશવાન છો કે સમગ્ર સંસારનું અજ્ઞાનરૂપી અંધારું તમારામાં સમાઈ જાય છે. તમે નિર્ભળને બળવાન બનાવનાર, તરછોડાયેલાને હૃદયસરસા ચાંપનાર છો, તમારું શરણું છોડીને જીવ બીજે ક્યાંય જઈ શકતો નથી.

આમ, ચારેબાજુ જ્યારે પરમાત્માનો પ્રકાશ જ પ્રકાશ દેખાય છે અને જીવ પોતાની લઘુતાને અનુભવીને દુઃખી મને પરમાત્માને પોકારે છે તો તેનું અંતઃકરણ શુદ્ધ થઈને તેમાંથી પરમાત્માનો દિવ્યપ્રેમ પ્રકાશિત થાય છે. પ્રેમના કારણે જ ચળચળ સ્થાવરજંગમ બધાં કાર્યરત રહે છે. પ્રેમમાં જ પરમેશ્વર છે. પ્રેમ પવિત્ર છે. આસક્તિ, મોહ, મમતા અને વાસનામાં અપવિત્રતા હતી. જ્યારે તેનું અસ્તિત્વ જ ન રહ્યું તો ગંદકી કેવી ? જીવમાત્રના સૌંદર્યનો સાગર, ચૈતન્યતાની શક્તિ અંતઃકરણમાંથી ઉદ્ભવે છે. જ્યારે બધું જ આપણું છે, બધાં આપણાં છે તો પછી અભાવ, અજ્ઞાન અને આશક્તિ ક્યાં હોય ? ચારેબાજુ આનંદ આનંદ છવાયેલો જોવા મળે છે.

પ્રતિક્રિયાનો નિયમ તો જડ વસ્તુઓમાં પણ છે. આપણો સ્થૂળ અવાજ પણ પડઘારૂપે પાછો આવે છે તો ઊંડાણમાંથી ઉઠેલી ભાવનાઓનું તો પૂછવું જ શું ? જીવ જે ભાવથી પરમાત્માને પોકારે છે તે ઊંડાણથી પરમાત્માનો પ્રેમ, આશીર્વાદ અને પ્રકાશ તેના સુધી પહોંચે છે. તે કહે છે - "વત્સ ! આપણે બંને એક જ છીએ. તું મારાથી જુદો થયો છે જ ક્યારે ? અત્યાર સુધી તું જે કઈ કર્યું તે મારી ઇચ્છા પ્રમાણે જ થયું છે. તેમાંથી જે બરાબ હતું તેનો શોક કર્યા વિના તેને મારી ઇચ્છા સમજીને મને સોંપી દે. આ પાપ છે તેવું માન્યા

વિના તેને મારી ઇચ્છા, મારી કક્ષા યાત્રા માન. હવે તું બધી ખરાબીઓ મને સોંપીને નિશ્ચિત થઈ જા. તું જ્યારે મોહમાયાના બંધનને તોડીને 'અહં'થી સ્વતંત્ર થઈ રહ્યો છે તો તે કરેલી ભૂલોને પોતાની કેમ માને છે ? તારું સંપૂર્ણ અભિમાન છોડીને તું પૂર્ણપણે જ્યારે મારી શરણમાં આવી ગયો છે તો તારા પાપોને ધોવાની જવાબદારી મારી છે. આત્મીયતાની આ સાધનામાં શરૂઆતથી માંડીને અંત સુધી મધુરતા અને સૌંદર્ય જ ભરેલું છે. આવી મધુરતા અને સૌંદર્ય સંસારના કોઈપણ પદાર્થમાં મળી શકતી નથી. જીવની જેમ સંસારનો દરેક કક્ષા નાનો અને અભાવગ્રસ્ત છે. આત્મીયતા જ તેનું વિવાદરહિત અને નિર્ભયી સ્વરૂપ છે. પરમાત્મા પ્રત્યેની પોતીકાપણાની ગાઢ ભાવનામાં જ જીવનને મધુરતા અને આનંદ આપનારી શક્તિ રહેલી છે. જેણે પણ પરમાત્મા સાથે આત્મીયતા અને તન્મયતા કરી લીધી છે તેનો આત્મવિશ્વાસ અનંત બની જાય છે. પરમાત્માનો વૈભવ તેનો પોતાનો વૈભવ બની જાય છે. આત્મવિસ્તારને પરિણામે વૈભવ, અખંડ શાંતિ અને અસીમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી મનુષ્યનું લક્ષ્ય આત્મવિસ્તારનું હોવું જોઈએ. આત્મીયતાને પોતાના પરિવાર સુધી સીમિત રાખવી કે પરમાત્માની વિશાળ સત્તા સુધી વિસ્તાર કરીને અનંત વૈભવના સ્વામી બનવું તે દરેક મનુષ્યના હાથની વાત છે. આત્મીયતાની વૃદ્ધિથી માધ્યમ અને આનંદની વૃદ્ધિ થાય છે.

મનુષ્યે કોઈ એવી કળા શીખી લેવી જોઈએ કે જેનાથી વિપત્તિના સમયમાં પણ પોતાનું ગુજરાન કરી શકે. પાંડવોને તેમનો અનુભવ વનવાસના સમયમાં કામ લાગ્યો. ભીમે રસોઈનું, અર્જુને નૃત્યનું, દ્રૌપદીએ દાસીનું, પોતપોતાની કળાને અનુરૂપ વિરાટ નગરમાં કામ મેળવી લીધું હતું.

જન્મ પહેલાં જ અપેક્ષિત સંસ્કારોનું સિચન કરવામાં આવે

ભગવાને મનુષ્યનું શરીર અને જીવન નીરોગી અને સામર્થ્યપૂર્ણ બનાવ્યું છે, પરંતુ જો તેને ગર્ભાવસ્થાથી જ યોગ્ય સારસંભાળ અને ભાવનાત્મક પોષણ મળવાને બદલે ક્ષતિયુક્ત અને કુસંસ્કારી વાતાવરણમાં પોષવામાં આવે, તો વિનાશકારક પરિબળોની અસર તેના પર પડ્યા વિના રહેશે નહીં. તેનો આહારવિહાર, રહેણીકરણી, ચારિત્ર્યનું પાલન અને સંરક્ષણ વગેરે અંત સુધી બગાડતાં રહીએ, તો તેનું પરિણામ દુઃખદ જ નીપજશે. તે સ્વાભાવિક શારીરિક અને માનસિક રોગોથી ઘેરાયેલો રહેશે અને પોતપોતાના કુટુંબ અને સમાજ માટે બોજો બનશે. આર્થિક દૃષ્ટિએ પછાત તથા સમૃદ્ધ અને વિકસિત દેશોમાં આવા દુદર્શાગ્રસ્ત વ્યક્તિઓની સંખ્યા કેટલી વિશેષ છે, એને જોઈને દુઃખ થાય છે. મનુષ્યે પોતાનું, પોતાના સંતાનોનું અને કુટુંબનું જો યોગ્ય ધ્યાન રાખીને કર્તવ્ય નિભાવ્યું હોત તો દયાજનક સ્થિતિ આટલી ઝડપથી ન વધી હોત.

કોમળ છોડવાઓની કેટલી વિશેષ સારસંભાળ રાખવી પડે છે એ વાતથી કુશળ માળી સારી રીતે પરિચિત છે. લજામણીની વેલને આંગળીનો સ્પર્શ થતાં કરમાઈ જાય છે. બીજાંકુર ફૂટ્યા પછી જો કોમળ મૂળને યોગ્ય પ્રમાણમાં પાણી, હવા, ગરમી અને પોષક તત્ત્વો ન મળે તો તે વૃક્ષ બનતાં પહેલાં સૂકાઈને નાશ પામે છે. આ જ હકીકત બાળકોના વિકાસની સાથે સંકળાયેલી છે. પેટમાં ગર્ભરૂપે રહેલો ભ્રૂણ માતાપિતાના સ્વભાવ અને સંસ્કારોને ઝીલે છે અને વાતાવરણ મુજબ પોતાનું વ્યક્તિત્વ વિકસાવે છે. જેમ યોગ્ય આહારવિહારથી બાળકના જીવનનું રક્ષણ થાય છે, તેમ અયોગ્ય આહારવિહારથી બાળક રોગી બને છે તથા અકાળે મૃત્યુ પણ પામે છે.

બાળકનો જન્મ થવો એ એક પુશીની વાત છે તેની જેમ તે મોટું થતાં તેની પાસે મોટી મોટી સિદ્ધિઓની આશા કરવી એ બીજી વાત છે, પરંતુ એના કરતાં સૌથી મોટી અગત્યની વાત એ છે કે બાળપણ દરમિયાન તેની જેટલી દેખભાળ રાખવી જરૂરી હતી તે રાખી કે નહીં. આની ગેરહાજરીમાં બાળકનું ભવિષ્ય અંધકારમય બને છે અને વડીલોને પણ તેના દંડ સ્વરૂપે કેટલોય પશ્ચાતાપ કરવો પડે છે.

બાળકોને જન્મ આપવો એ સરળ છે, પરંતુ તેની સાથે સંકળાયેલી જવાબદારીઓ નિભાવવી એ ખૂબ મુશ્કેલ છે. જવાબદારીઓની અવગણના કરવાથી બાળકોની મનઃસ્થિતિ બગડે છે. બાળકોનો સામાન્ય ક્રમમાં થતો વિકાસ મોડો થવો, ગુમસુમ રહેવું, ક્રોધી કે જિદ્દી બનવું, સૂવાના સમયે શ્વાસ રોકતાં રહેવું, ઊંઘમાં ડરતાં રહેવું, માથું પછાડવું, ગાળો બોલવી વગેરે સમસ્યાઓનું સર્જન થવું બાળકના ભાવનાત્મક પોષણનો અભાવ ગણાય છે. આવા બાળકો મોટપણે ગુનાખોર બને છે અને અનેક સામાજિક સમસ્યાઓ ઊભી કરે છે. આ સંદર્ભમાં બાળકોના ભાવનાત્મક વિકાસનો ઊંડો અભ્યાસ કરનારા પ્રખ્યાત સમાજશાસ્ત્રી બ્રૂનો બૅટલહેમે પોતાના પુસ્તક “ચિલ્ડ્રન ઓફ ધી ડ્રીમ”માં વિવિધ પ્રકારના દંપતિઓની મનઃસ્થિતિ રજૂ કરી છે. તેમના કહેવા મુજબ આજના કહેવાતા સભ્યસમાજમાં બાળકોને જન્મ આપવો એ એકમાત્ર કર્તવ્ય બની ગયું છે. અતિ આધુનિક સભ્ય કહેવાતા સંરક્ષક માતાપિતા બાળકનો જન્મ થયા પછી તેને પાલનપોષણ માટે અન્ય કોઈના હાથમાં સોંપી દે છે. બાળકના સંરક્ષણ અને પાલનપોષણની તેઓ કોઈ જવાબદારી સમજતા નથી. આવા ઉપેક્ષાભર્યા વાતાવરણમાં પોષાયેલાં બાળકો પોતાના

માતાપિતાને ભૂલી જાય છે અને સમાજની કોઈ પણ મર્યાદા કે બંધનોને તોડવામાં સહેજ પણ સંકોચ રાખતા નથી. બ્રિટન, અમેરિકા જેવા સમૃદ્ધ, સભ્ય અને સુવિકસિત કહેવાતા દેશોમાં છેલ્લા બે દસકાઓમાં બાળ ગુનેગારોની સંખ્યામાં ૨૦ ટકા વધારો આને લીધે થયો છે. ભારતમાં આ રોગ ચેપીરોગોની માફક ઘણી ઝડપથી ફેલાઈ રહ્યો છે. આનું એક મુખ્ય કારણ જન્મદાતાઓ અને સંરક્ષકો દ્વારા બાળકોના વિકાસ પ્રત્યે શરૂઆતથી દાખવેલી અવગણના છે.

બાળકોની ઉંમર વધતાં જરૂરિયાતો પણ વધતી જાય છે અને કાર્ય કરવાની ક્ષમતાનો વિકાસ થતો જાય છે. આ કાર્યોને પ્રખ્યાત બાળમનોવેજ્ઞાનિક ડૉ. હોમર લેને બે વર્ગમાં વહેંચ્યા છે. એક કાર્ય રચનાત્મક છે, જેના દ્વારા બાળકો પોતાનો આંતરિક આનંદ વિકસાવે છે. બીજું કાર્ય ભોગાત્મક છે, જેના દ્વારા તેઓ પોતાની બાહ્ય શક્તિનું પ્રદર્શન કરે છે અને વિનાશાત્મક તેમજ સુખદાયક કાર્ય કરવા લાગે છે. આ કાર્યો દ્વારા બાળકોને અન્ય લોકોને દુઃખ પહોંચાડવામાં આનંદ આવે છે.

આવી દશામાં વડીલોએ બાળકોમાં રચનાત્મક કાર્યો પ્રત્યે રુચિ પેદા કરવી જોઈએ. વિનાશાત્મક અને ભોગાત્મક કાર્યો પ્રત્યે અશ્રદ્ધા પેદા કરવા માટે નાનીમોટી શિક્ષા અથવા સમજપૂર્વકનો દંડ પણ લાભદાયક થઈ શકે છે. બાળકોના ચારિત્ર્ય નિર્માણમાં નૈતિક શિક્ષણના પ્રવચનો કે ભાષણબાજીની કોઈ અસર પડતી નથી, પરંતુ સર્જનાત્મક કાર્યો દ્વારા જ બાળકો પર નૈતિક શિક્ષણની અસર કાયમી થાય છે. રચનાત્મક કાર્યો પ્રત્યે રુચિ વધવાથી અન્યની સેવામાં નિજાનંદ મળે છે. એનાથી બાળકોની આંતરિક ક્ષમતાનો વિકાસ થાય છે. આ કાર્ય સદ્ગુણો અને સત્પ્રવૃત્તિઓના વિકાસમાં મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. એનાથી ધીધેધીમે બાળકોમાં સુસંસ્કારો રેડી શકાય છે. એનાથી ઊલટું ભાવનાત્મક પોષણના અભાવે અને વિનાશાત્મક કાર્યોમાં જોડાયેલાં બાળકોને જ્યારે બહારની સફળતા મળતી નથી ત્યારે તેમનામાં

લઘુતાગ્રંથિની ભાવના ધર કરી જાય છે. આથી જ્યારે તે પોતાની સરખામણી રચનાત્મક પ્રવૃત્તિવાળા બાળકો સાથે કરે છે ત્યારે પાછળ રહેવાને લીધે ઈર્ષાળુ અને ટીકાખોર બની જાય છે. આવા બાળકો મોટપણે ગુનાખોરીની દુનિયા તરફ વળે છે અને ઘર, કુટુંબ તેમજ સમાજ માટે અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ પેદા કરે છે.

આ બાબતમાં ડૉ. હોમર લેને કેટલાય વર્ષો સુધી બાળકો પર અલગ અલગ પ્રયોગો કર્યાં છે. છેવટે તેમણે સાર રૂપે શોધ્યું કે બધા બાળકો જન્મજાત રૂપથી રચનાત્મકવૃત્તિ ધરાવતા હોય છે. તેમની આ રચનાત્મક વૃત્તિને વડીલોએ યોગ્ય દિશામાં વાળવી જોઈએ. સર્જનાત્મક કાર્યોના અભાવમાં જ બાળકો વિનાશાત્મક અને ભોગાત્મક કાર્યો તરફ આગળ વધે છે.

વિનાશાત્મક પ્રવૃત્તિ કરનારા એક બાળકના ઉપદ્રવથી બધા શિક્ષકો પરેશાન થઈ રહ્યા હતા. વાલીએ ઘણી શાળાઓ અદલબદલ કરાવી. છેવટે એક યોગ્ય શિક્ષક મળી ગયા. તેમણે તે બાળકને સજારૂપે છેલ્લી પાટલી પર બેસવાની વ્યવસ્થા કરી. શિક્ષકે બીજા દિવસથી તે બાળકને પ્રેમપૂર્વક ભણાવવાનું શરૂ કર્યું અને પ્રોત્સાહન આપતાં રહ્યા. સ્નેહ, પ્રેમ અને પ્રોત્સાહનપૂર્ણ શિક્ષણે બાળકનો કાયાકલ્પ કરી નાખ્યો. વર્ગનો સૌથી ઉદ્વૃત બાળક થોડા જ દિવસોમાં તે વિદ્યાલયનો સૌથી વધુ પ્રતિભાશાળી વિદ્યાર્થી સાબિત થયો.

વાસ્તવમાં બાળકોમાં સંસ્કારોનું બીજારોપણ માતાના પેટમાંથી શરૂ થઈ જાય છે. આથી નરરત્નોને પેદા કરવા માટે પ્રાચીનકાળની જેમ આજે પણ ઘર-કુટુંબનું વાતાવરણ સ્વચ્છ અને સુસંસ્કારી બનાવવું જોઈએ. આ બાબતમાં સતર્કતા રાખવાથી પેદા થનારા બાળકોનું જીવન ઉચ્ચ બને છે. મહાભારતમાં અભિમન્યુની એક કથા આવે છે, જે સાબિત કરે છે કે ગર્ભાવસ્થાથી જ બાળકોમાં સંસ્કાર રેડી શકાય છે અને ઇચ્છા મુજબ તેમનું ઘડતર કરી શકાય છે. આવું જ બીજું ઉદાહરણ અષ્ટાવકનું છે. એમને આત્મજ્ઞાનનું સંપૂર્ણ શિક્ષણ

તેમના પિતા દ્વારા ગર્ભાવસ્થામાં જ આપવામાં આવ્યું હતું.

આ હકીકતનું સમર્થન હવે વિજ્ઞાનની નવીન શોધો દ્વારા થઈ ગયું છે કે માતાપિતાના સ્વાસ્થ્ય અને ચિંતનને અનુરૂપ જ બાળકોના સંસ્કાર અને ટેવોનું ઘડતર થાય છે અને તેને અનુરૂપ જ વ્યવહાર કરે છે. આ સંદર્ભમાં જર્મન અખબાર 'સર્જ'માં જર્મન વૈજ્ઞાનિકોની નવીન અને મહત્વપૂર્ણ શોધોની રજૂઆત કરી છે. તેમાં બાળકોને ગર્ભમાં જ પ્રશિક્ષણ આપવાની વાત કરી છે. ગર્ભાવસ્થામાં જ બાળકને આધુનિક દુનિયાની માહિતી સંભળાવવામાં આવે છે. ભાષાના અભાવમાં ગર્ભસ્થ બાળક ભાષા તો શીખી શકતું નથી, પરંતુ તેનું અચેતન મન સંકેતના રૂપમાં મોટાભાગની માહિતીઓ સંગ્રહિત કરી લે છે.

આજ સુધી પ્રાપ્ત પરિણામોથી એ સાબિત થઈ ગયું છે કે જે-જે ગર્ભસ્થ બાળકોને પ્રશિક્ષિત કરવામાં આવ્યા, તેઓ જન્મ પછી વધુમાં વધુ ઝડપથી સાંસારિક માહિતીઓ ગ્રહણ કરવા લાગે છે. આવા બાળકો નાની ઉંમરમાં જ પોતાની જરૂરિયાતોની સમગ્ર જાણકારી ઘણી સરળતાથી સંકેત રૂપમાં માતાપિતાને આપી દે છે. તેમનો વિકાસ પણ ખૂબ ઝડપથી થાય છે. આ બાળકોમાં બાકીની બધી વિશેષતાઓ અન્ય બાળકોના જેવી જ હોય છે, પરંતુ સમજદારી, આત્મવિશ્વાસ, સાહસ વગેરે બાબતોમાં અન્ય બાળકો કરતા ઘણા આગળ હોય છે. જે જ્ઞાન સામાન્ય બાળકો બે-ત્રણ વર્ષમાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તે સ્તરની જાણકારી અને સમજ ગર્ભાવસ્થામાં પ્રશિક્ષિત બાળકો આઠથી બાર મહિનામાં જ મેળવી લે છે. આ પ્રકારના પ્રયોગો કેટલાય દેશોમાં ચાલી રહ્યા છે. વૈજ્ઞાનિકો ભાષા, વિજ્ઞાન, ગણિત, નાગરિકશાસ્ત્ર વગેરેનું પ્રશિક્ષણ અનેક ગર્ભસ્થ બાળકોને આપવામાં જોડાયેલા છે. જો તે પ્રયોગ પૂર્ણરૂપથી સફળ થાય તો મહાભારતની અગાઉ જણાવેલી ઘટનાની પ્રામાણિકતા અસંદિગ્ધ બની જશે.

આધુનિક મનોવૈજ્ઞાનિકોએ પણ પોતાના

સંશોધનોમાં બતાવ્યું છે કે બાળક માતાના ગર્ભમાંથી જ સાંભળવાનું અને શીખવાનું શરૂ કરી દે છે. એવું જાણવા મળ્યું છે કે જો ગર્ભવતી માતાને કોઈ કવિતા કે સંગીતને વારંવાર સંભળાવવામાં આવે તો જન્મ લીધા પછી બાળક તે સંગીત કે કવિતાને તુરત જ ઓળખી અને શીખી લે છે. ગર્ભાવસ્થા પછી જ્યારે બાળક જન્મ લે છે, તે સમયે પણ તેનામાં ઘણા બધા ગુણ અગાઉથી શીખેલા જણાય છે. સોવિયેટ રશિયામાં મનોવૈજ્ઞાનિકોએ કેટલાક નવા જન્મેલા બાળકોમાં તરવાની ક્ષમતા જન્મજાત રૂપથી જોઈ છે, તેઓએ પોતાના પ્રયોગોમાં જોયું છે કે જન્મથી ચાર મહિનાની અંદર બાળકોમાં તરવાની પૂરતી ક્ષમતા હોય છે. બાળકોને પાણીમાં ડૂબાડી દેવાથી શ્વાસ લેવાનું અટકી જાય છે, પરંતુ બાળક પાણીની અંદર માછલીની જેમ કૂદાકૂદ કરવા લાગે છે. તરનારા બાળકો જલદીથી ચાલવા લાગે છે, જોકે ન તરનારા બાળકો મોડેથી ચાલવાનું શરૂ કરે છે. બાળકોને જન્મથી જ તરવાનો મહાવરો આપવામાં આવે તો તેમનામાં આ ગુણ આજીવન એક સફળ તરવૈયાના રૂપમાં જોવા મળે છે.

મનોવૈજ્ઞાનિક પરિસ્થિતિઓના જાણકાર ડૉ. એન્થોની સ્ટોરના મત મુજબ બાળક બાળપણથી જ પોતાના માતાપિતાનું સંરક્ષણ ઇચ્છે છે, પરંતુ તેઓ ક્યાં અપેક્ષિત સંસ્કાર અને સંરક્ષણ પૂરું પાડે છે. તેમને સંસ્કાર આપવાને બદલે તેમની અવગણના કરે છે. આજે એવી સ્થિતિ છે કે ૩૬ ટકા માતાપિતાનો દૈષ્ટિકોણ એવો બની ગયો છે કે તેમના બાળકો તેમને જો ગળામાં કે પગમાં પડે છે તો તેમને ગમતું નથી. માતાઓ સમયના અભાવને કારણે અથવા 'ફિગર' યોગ્ય રાખવાના ચક્કરમાં બાળકોને અમૂત તુલ્ય દૂધ પણ પીવડાવતી નથી. જો આ જ ઉપેક્ષાયુક્ત દૈષ્ટિકોણ આગળ વધતો જશે તો નજદીકના ભવિષ્યમાં વાત્સલ્યભાવ જ ખલાસ થઈ જશે. આ ભાવનાત્મક પરિપોષણના અભાવમાં બાળકો મંદબુદ્ધિ અથવા માનસિક વિકૃતિઓનો શિકાર બનીને પરિવાર, સમાજ અને રાષ્ટ્ર માટે ભારરૂપ જ સાબિત થશે.

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી

(વસંત પંચમી, સને ૧૯૮૮)

ગાયત્રી મંત્ર અમારી સાથોસાથ બોલો.
ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગોદેવસ્ય
ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।

ભાઈઓ અને દેવીઓ,

સર્વની પાસે સમય છે. તેને કેટલાક લોકો મોકો સમજીને ઓળખી શકે છે. જે લોકો તે મોકાનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરે છે તેઓ જ મજા પામી શકે છે. બાકીના લોકો તો એમ જ જિંદગી વિતાવી લે છે અને જાનવરોની જેમ પેટ ભરીને પ્રજનનમાં ડૂબેલા રહે છે. પેટ અને પ્રજનનનું કાર્ય તો પશુપક્ષીઓ અને મનુષ્યો સમાનરૂપે કરતાં હોય છે, પરંતુ જે લોકો મોકાને યોગ્ય રીતે સમજી લે છે તેઓ તેનો લાભ લેવામાં પોતાનું સૌભાગ્ય સમજે છે.

રેલગાડી સમયસર આવે છે. જો આપણે સમયસર પ્લેટફોર્મ પર પહોંચીએ તો રેલગાડી પકડી શકીએ છીએ, પરંતુ જો સમય ચૂકી જઈએ તો બીજી ગાડીના સમય સુધી રાહ જોવી પડે છે. વઘુમાં એ દિવસની ટિકિટ નકામી જાય છે અને નવી ટિકિટ ખરીદવી પડે છે. આ રીતે સમયનું ધ્યાન રાખવું હંમેશ માટે જરૂરી છે. પાક માટે બીયારણ વાવવાનો એક ખાસ સમય હોય છે. જો તે સમય વીતી ગયા પછી કોઈ પણ સમયે બીયારણ વાવવાથી પાક અને આવક પણ થતી નથી. ઠીક સમય પર બીયારણ વાવવાથી જ સારી ઉપજ અને આવક પ્રાપ્ત થાય છે. પાક લણવાનો પણ ખાસ સમય હોય છે. જો સમયસર પાક લણી લઈએ તો ઘર પર અનાજ પહોંચશે અને એમને એમ મહીનો પંદર દિવસ ગુમાવી દઈએ તો થોડું સરખું અનાજ પ્રાપ્ત થશે.

જિંદગીમાં કોઈવાર એવો મોકો આવે છે કે જે વેળા તમારા પડોશમાં કોઈનું મૃત્યુ થયું હોય છે

અને તમને પડોશી સ્મશાન ઘાટ સુધી સાથ આપવા બોલાવે છે. તમે કહો, “નહીં સાહેબ, હાલ સમય નથી, પરમ દિવસે જોઈશું અને આવીશું તો પછી તે વ્યક્તિ જિંદગી પર્યંત ખ્યાલ રાખશે કે તેના ઘરમાં માતાજીનું મૃત્યુ થયું હતું અને તમે ગયા ન હતા. ‘ન ગયાનું કલંક’ જિંદગી પર્યંત તમારી સાથે રહેશે. સમય ચૂકી જવાથી તમે તેને પૂરું કરી શકશો નહીં. કોઈના ઘેર લગ્ન હોય અને તે કહે કે તેના ઘેર મહેમાન આવ્યા છે, તમે પણ આવજો. અરે સાહેબ, પંદર દિવસ પછી આવીશું. આ વેળા તો અમે આવી શકતા નથી. હાલમાં રજા નથી, અત્યારે તો અમારે ઘણું કામ છે. તો પછી જિંદગી પર્યંત લગ્નમાં ન ગયાનું કલંક માથા પર રહેશે. ઘરમાં બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે ઘરવાળા અને પડોશીની બધી સ્ત્રીઓ એકત્ર થઈ જાય છે અને ધ્યાન રાખે છે કે પ્રસૂતાને કોઈ પરેશાની ન થાય. તે વેળા મહિલાઓ સમયસર હાજર રહે તો કામમાં આવે છે અને બાળકનો જન્મ થયા પછી જઈને કહે છે અમને ખબર તો પડી હતી, પરંતુ અમે સૂઈ ગયા હતા તેથી આવ્યા નહીં તો તે બરાબર નથી.

સમયનું ઘણું મહત્ત્વ છે. સમયની કિંમત છે. સમયસર યોગ્ય કામ કરી લેવું તેમાં મનુષ્યની બુદ્ધિમાની અને સૌથી મોટી ખુશાલીની વાત છે. તમારા માટે પણ આ સમય ખાસ સમય છે. આ સમયને જો તમે ઓળખી લો અને તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી લો, તો સમજશો કે તમે ઘણા ભાગ્યવાન છો અને તમારું જીવન સાર્થક બનાવ્યું છે. સમયરૂપી સંપત્તિને મેળવીને તમે માલામાલ બની ગયા છો. જો તમે મોકાને સમજીને ઓળખશો નહીં અને તેને હાથમાંથી ગુમાવી દેશો તો પશ્ચાતાપ કર્યા સિવાય છુટકો નથી. આ ઘણો

કિંમતી સમય છે. એક વખત રામચંદ્રજી મુસીબતમાં આવ્યા હતા અને તેમણે વાનરો, હનુમાનજી, સુગ્રીવ, રીંછ વગેરેને કહ્યું હતું, “ભાઈઓ, અમને મદદ કરો.” હનુમાનજી રામચંદ્રજીની મદદે દોડી ગયા હતા. તે વેળા હનુમાનજી સુગ્રીવના ત્યાં નોકરી કરતા હતા અને કોઈ પણ રીતે પોતાનું ગુજરાન કરતા હતા. પરંતુ રામચંદ્રજીનો પોકાર થતાં, તેઓ મોકો ઓળખી ગયા અને મદદ કરવા દોડી ગયા હતા. આનું શું પરિણામ મળ્યું તે તો તમે જાણો છો. રામચંદ્રજીની મદદ કરવા પહાડ ઊખેડીને લાવ્યા, સમુદ્રને પાર કર્યો, લંકાને સળગાવી અને સીતાજીને શોધી લાવ્યા. રામરાજ્યની સ્થાપના માટે તેમણે સમગ્ર જીવન ખર્ચા દીધું અને પોતે ધન્ય બની ગયા. આજે હનુમાનજીની સર્વત્ર પૂજા થાય છે. હનુમાનજી તે સમયને ચૂકી ગયા હોત અને રામચંદ્રજીને કહ્યું હોત કે સમય નથી, એક વર્ષ પછી જોઈશું. હાલમાં નોકરી પરથી રજા મળતી નથી, હજુ તો છોકરીનું લગ્ન કરાવવાનું બાકી છે, અમુક કામ અધુરાં છે, તો હનુમાનજી તે મોકાને ગુમાવી દેત અને સુગ્રીવને ત્યાં નોકરી કરતાં હોત. વાનરના વાનર જ બની રહેત અને હનુમાનજી દેવતાના રૂપમાં કદાચ પૂજાતા ન હોત.

જે લોકોએ મોકાનો લાભ લીધો છે તેઓ ધન્ય થઈ ગયા છે. પરંતુ તે કયો સમય હોય છે? જ્યારે ભગવાન પોકાર કરે છે તે અસામાન્ય સમય હોય છે અને જ્યારે મનુષ્ય ભગવાનને પોકારે છે ત્યારે તે સામાન્ય સમય હોય છે. મનુષ્ય પોતાની મુસીબતો દૂર કરવા ભગવાનને પોકારે છે. તે પૈસા માટે, બાળકો માટે કોર્ટકેસથી છુટવા માટે, ઝગડાથી બચવા માટે, બીમારી દૂર કરવા માટે ભગવાનને પોકારે છે. પોકાર કરવાથી ભગવાન પણ કંઈ આપે તો છે. તે ના પાડતો નથી. આપણા દરવાજા પર ભિખારી આવે છે તો તેને ના પાડતા નથી. કોઈને ભોજન, કોઈને પૈસા, કોઈને કંઈ વસ્તુ આપીને વિદાય કરીએ છીએ. પરંતુ એક મોકો એવો પણ આવે છે જ્યારે માગવા માટે કોઈ શક્તિ આવે છે અને શક્તિ કરતાં પણ મોટી શક્તિ આવી જાય

તો તેને કંઈ આપ્યા પછી વ્યક્તિ ધન્ય બની જાય છે. દશરથજીના ત્યાં વિશ્વામિત્ર આવ્યા હતા. ખબર છે ને તે કેમ આવ્યા ? માગવા આવ્યા હતા. શું માગવા આવ્યા હતા ? બાળકો માગવા આવ્યા હતા. તેમણે બતાવ્યું કે યજ્ઞના રક્ષણ માટે અમારે તેમની જરૂર છે. સ્વયં વિશ્વામિત્ર રાક્ષસો સાથે લડી શકતા હતા. તેઓ પણ રાજા હતા. આ પહેલા તેઓ પોતાની જિંદગીમાં સેંકડો લડાઈઓ લડી ચૂક્યા હતા. તેઓ બધા રાક્ષસોને મારી શકતા હતા, પરંતુ તેમણે માર્યા નહીં, કારણ કે ઋષિનો ધર્મ અલગ છે. ઋષિએ પોતાના પર માનસિક સમતોલન જાળવવું જોઈએ. ઋષિમાં ક્ષમાભાવના હોવી જોઈએ, પરંતુ રાક્ષસો સામે લડવા કોઈક તો જોઈએ. તેના સિવાય કામ થાય નહીં. ઋષિ ન લડે તો બીજા કોઈએ તો લડવું જોઈએ.

દશરથજીના મનમાં પહેલા તો એ વિચાર આવ્યો કે અમારા બાળકો છે તો અમારી પાસે રહેશે, મોટા થશે અને અમારી સેવા કરશે, અમારું ઘર અને રાજપાટ સંભાળશે. અમારે બાળકોને શા માટે ઋષિને ત્યાં મોકલવા ? પાછળથી એમના ગુરુ વશિષ્ઠજીએ તેમને સલાહ આપી. તેમણે સમજપૂર્વક કહ્યું કે આ સમયે વિશ્વામિત્ર બાળકો માગવા માટે આવ્યા છે. તેઓ વારંવાર આવશે નહીં. મહર્ષિને મદદ કરનારા સિપાઈઓ તો ગમે ત્યાંથી મળી આવશે, પરંતુ આ વખતે આપના બાળકો સોંપીને ધન્ય બની શકો છો. આવી તક ફરીથી આવશે નહીં. આથી તમે એમને ખુશીથી સોંપી દો અને રાજા દશરથે પોતાના બંને બાળકોને વિશ્વામિત્રને સોંપી દીધા.

પરિણામ શું આવ્યું ? વિશ્વામિત્રની સાથે જવાથી બંનેનું ભલું થયું. ઋષિએ તેમને અનેક વિદ્યાઓ શીખવી અને અમોઘ અસ્ત્રશસ્ત્રો અર્પણ કર્યાં. શંકરજીનું ધનુષ્ય જે તોડવું ઘણું મુશ્કેલ હતું તે પણ તેમાં હતું. તે ધનુષ્ય તોડવામાં રામચંદ્રજી સફળ થયા. પરશુરામજી નારાજ થયા હતા કે અમારા ગુરુજીનું ધનુષ્ય કોણે તોડી દીધું ? સીતાજીની સાથે રામચંદ્રજીના લગ્ન થયા. લંકાનો

નાશ કરવામાં અને સમગ્ર રાક્ષસવૃત્તિને દૂર કરવામાં રામચંદ્રજી સફળ થયા. રામરાજ્યની સ્થાપના કરવામાં સફળ થયા. આ બધું કેવી રીતે થયું ? જો રામ રાજકુમાર રહ્યા હોત તો કદાચ આટલું થઈ શકત નહીં. વિશ્વામિત્રની શક્તિ અને દશરથની બુદ્ધિમાનીથી જ સંભવ બન્યું. યોગ્ય સમય પર જો કોઈ યોગ્ય કામ માટે પોતાના બાળકોને સોંપી દેવા પડે તો પણ શું નુકસાન છે? આવું જ કામ રાજા દશરથે ગુરુ વશિષ્ઠની આસાથી કર્યું ત્યારે ગુરુ વિશ્વામિત્ર, રાજા દશરથ અને રામચંદ્રજી ધન્ય બની ગયા. ભગવાન રામનું નામ લેનારા પણ ભવસાગર પાર કરી ગયા. જો રામ વિશ્વામિત્રની સાથે ગયા ન હોત અને અયોધ્યામાં જ સમય પસાર કર્યો હોત તો રાજા બની જાત અને પુત્ર-પૌત્રોને ખવડાવતાં રહેત, પરંતુ પરશુરામ અને રામચંદ્રજીનું આપણે બધા કદાચ નામ લેતા ન હોત, કદાચ તેમને ઓળખ્યાં ન હોત. સંભવ છે કે તેમનાં મંદિરો પણ ન બનત અને રામાયણ પણ લખાઈ ન હોત. ગુરુ વશિષ્ઠજીએ, રાજા દશરથે અને રામલક્ષ્મણે મોકાને ઓળખી લીધો. બધા લોકોએ મોકાને ઓળખી લીધો અને લાભ ઉઠાવ્યો. લાભ લઈને બધા ધન્ય બની ગયા અને એક મોટું કામ પરિપૂર્ણ થયું.

સાંભળો, બીજું કંઈ થયું ? શું શું થયું ? ઘણી ગજબની વાતો થઈ. રાજા ઈન્દ્ર દેવમાનવ હતા. તેઓ મોકાને ઓળખીને મહર્ષિ દઘીચિની પાસે હાડકાં માગવા આવ્યા. દઘીચિ મોકાને ઓળખી ગયા, સમજ્યા કે હાડકાં તો આપવા પડશે. તાવમાં મનુષ્ય મરી જાય છે. એક્સીડેન્ટમાં કેટલીક વખત મોટર નીચે અને રેલગાડીની નીચે આવી જાય છે અને હાડકાંનું કચુંબર થઈ જાય છે. દરરોજ હત્યાઓ થાય છે. તેમણે રાજાપુશીથી યોગ્ય મોકા પર ઉચ્ચ ઉદ્દેશ માટે પોતાનાં હાડકાં દાનમાં આપી દીધાં. તેનું કેટલું શાનદાર પરિણામ આવ્યું કે મહર્ષિ દઘીચિ અને ઈન્દ્ર રાજા ધન્ય બની ગયા. વૃત્તાસર જેવા રાક્ષસની મુસીબતોમાંથી મુક્તિ મળવાથી સમગ્ર દુનિયા ધન્ય બની ગઈ. દેવતાઓ ધન્ય

બની ગયા કારણ કે દઘીચિએ યોગ્ય મોકા પર યોગ્ય કામ કર્યું.

આ ઉપરાંત બીજી કંઈ કંઈ ઘટનાઓ બતાવું કે જેમણે યોગ્ય સમય પર કામ કર્યું હોય ? એક રામકૃષ્ણ પરમહંસ હતા. તેઓ એક છોકરા પાસે ગયા. તે છોકરો તેમની પાસે વારંવાર આવતો હતો. આથી તેઓ તેની પાસે પહોંચી ગયા. તેમણે કહ્યું, “નરેન્દ્ર આ સમયે મારે તારી ઘણી જ જરૂરિયાત છે અને તું ભણવામાં અને પરીક્ષા આપવામાં પડ્યો છે. તને સમજમાં આવતું નથી કે મારું કેટલું બધું કામ બગડી રહ્યું છે.” તેણે કહ્યું, “સારું સ્વામીજી, હું તમારી સાથે ચાલું છું. તમે જ્યાં જવાનું કહેશો ત્યાં પહોંચી જઈશ.” આમ કહીને તેઓ સ્વામીજી પાસે ચાલી ગયા. વિવેકાનંદ સ્વયં ગયા નહીં, પરંતુ રામકૃષ્ણ પરમહંસ તેમને બોલાવવાં તેમના ઘર પર ગયા અને કહેવા લાગ્યા વત્સ, અમારી સાથે ચાલો. અમારે ઘણું જરૂરી કામ છે. આમ ભગવાન પણ કેટલીય વખત માગવા માટે આવે છે. મનુષ્યો તો ભીખારીની માફક માગતા જ રહે છે અને કહે છે અમને આ આપો, તે આપો. પરંતુ કોઈ કોઈ વખત એવા પણ મોકા આવે છે જ્યારે ભગવાન પણ માગવા આવે છે.

રાજા બલિના ત્યાં ભગવાન માગવા ગયા હતા તે વાત તો તમે જાણતા હશો. તે વખતે બલિ રાજા પોતાના સિંહાસન પર બેસી રહ્યા અને ભગવાન વામનના રૂપમાં નાના બાળકની જેમ સંકોચાઈ ગયા. ભગવાન નાના થઈ ગયા અને બલિ મોટા થઈ ગયા. જે માગવા આવે છે તે નાના થઈ જાય છે અને આપનારા મોટા બની જાય છે. આ પ્રકારના કેટલા મોકા આવ્યા ? ચાણક્યે પણ આવું જ કર્યું હતું. તેઓ ચંદ્રગુપ્તને શોધવા તેના ઘર પર ગયા હતા અને કહેવા લાગ્યા, “બેટા અમારું મોટું કામ બગડી રહ્યું છે. તારે ચક્રવર્તી રાજા બનવાનું છે અને ભારતને ઘણો ઊંપર લઈ જવાનો છે. અમારા ઉદ્દેશ માટે મોટા કામ માટે જીવન આપવું પડશે.” તે સમયે ચંદ્રગુપ્તે કહ્યું હોત, “અરે સાહેબ, મારે નોકરી

કરવાની છે, લગ્ન કરીને બાળકો પેદા કરવાના છે અને દુકાન ચલાવવાની છે. તો સંભવ છે કે તે મોકો ચંદ્રગુપ્તના જીવનમાં આવ્યો ન હોત અને યાજ્ઞક્યને પણ તે મોકો ન મળ્યો હોત. તે સૌભાગ્ય ભારતભૂમિને મળ્યું ન હોત. તે સૌભાગ્ય બધાને એટલા માટે મળ્યું કે તે બધા મોકાને ઓળખી ગયા અને પોતપોતાની રીતે પોતાની જાતને સમર્પિત કરી દીધી.

આ સિવાય બીજી કઈ કઈ ઘટનાઓ છે ? હું અનેક ઘટનાઓ અને વાર્તાઓ સંભળાવી શકું છું. તમે કઈ કઈ ઘટનાઓ સાંભળશો ? ચાલો, તમને બીજી ઘટનાઓ સંભળાવું છું. રામદાસે એક છોકરાને પકડી લીધો. તે આમતેમ ફરી રહ્યો હતો. તેને કહ્યું, “બેટા, તારે છત્રપતિ બનવાનું છે. તારે મોટું કામ કરવાનું છે.” ના સાહેબ, મારી મા રાહ જોઈ રહી હશે, મારે ઘરનું કેટલુંક કામ કરવાનું છે. મને નવરાશ નથી, બે મહિના પછી આવીશ. આમ જો બહાના બતાવ્યા હોત, તો જીવનમાં જે સૌભાગ્ય મળ્યું તે મળત નહીં. તમને શિવાજી અને રામદાસની, યાજ્ઞક્ય અને ચંદ્રગુપ્તની, વિવેકાનંદ અને રામકૃષ્ણની, દશરથ અને રામચંદ્રજીની તેમજ ઋષિની વાર્તા બતાવી. આ વાર્તા એટલા માટે બતાવી છે કે તે લોકોના જેવો જ આ સમયે પણ મોકો છે. આ પ્રકારના મોકા તમે ચૂકી જાઓ તો પછી હંમેશાં પશ્ચાતાપ જ કરવો પડશે. આવું સૌભાગ્ય ઇચ્છશો તો પણ બીજી વખત પ્રાપ્ત થશે નહીં.

રામ-રાવણના યુદ્ધ પહેલાં ખિસકોલીએ જોયું કે રામ પર મુસીબત આવી છે અને તેમને સહયોગીઓની જરૂરિયાત છે, આથી મારે પણ તેમને મદદ કરવી જોઈએ. ખિસકોલીએ પોતાના વાળમાં રેતી ભરીને પુલ પર પાથરવી શરૂ કરી દીધી. બસ તે ધન્ય બની ગઈ. આ ઘટના તમે પણ જાણો છો. આજે બધા ખિસકોલીની ગાથા ગાય છે અને તે રામાયણનું પાત્ર બની ગઈ. ખિસકોલીની પીઠ પર આજે જે કાળા પટ્ટા દેખાય છે, તે રામચંદ્રજીના સ્નેહથી ફેરવેલા હાથથી આંગળીઓનું

નિશાન છે. આમ કેમ બન્યું ? કારણ કે યોગ્ય સમય પર તેણે યોગ્ય કામ કર્યું હતું.

આ ઉપરાંત બીજા કયા કયા પાત્રોએ સમય ઓળખીને કામ કર્યું ? રીંછ-વાનરોના પ્રસંગો તો તમે જાણો છો. ગાંધીજીની વાત તો વર્તમાન સમયની વાત છે. સ્વાધીનતા સંગ્રામમાં જે સ્વતંત્રતા સૈનિકોએ ભાગ લીધો તેમને સ્વતંત્રતા સંગ્રામના સૈનિકનું સર્ટીફિકેટ મળ્યું છે અને તેમને આજે પેન્શન અને સન્માન મળે છે. તેમની દરેક જગ્યાએ કદર થાય છે. પ્રવાસ માટે ‘ફી પાસ’ મળે છે. જો તે લોકોએ મોકા પર ધ્યાન ન આપ્યું હોત અને સમય ચૂકી ગયા હોત તો આજે જે સગવડો અને સન્માન મળે છે તે મળત નહીં. ચાલો, આજે આપણે સ્વતંત્રતા સંગ્રામના સૈનિકો બની જઈએ. ભાઈ સાહેબ, હવે તે કેવી રીતે શક્ય બનશે, તે મોકો તો વીતી ગયો છે. તે વેળા જેઓ સહયોગી બન્યા તેમને લાભ મળ્યો, બાકીના બીજા લોકો મોકો ચૂકી ગયા છે. ભગવાન ગૌતમ બુદ્ધની સાથે જે લોકો ત્રિશ્લુ સંઘોમાં જોડાઈ ગયા તેમણે તે સમયે ધર્મચક્ર પ્રવર્તનની ભૂમિકા ભજવી શક્યા. જે લોકો ન જોડાયા તેઓ વંચિત રહી ગયા. રામચંદ્રજીની સેનામાં જે રીંછ-વાનરો સહયોગી બન્યા તેમને કેટલું શ્રેય અને સન્માન મળ્યું તે તમે જાણો છો.

ઈતિહાસમાં આજે તેમનું જ નામ લેવાય છે અને અમર થઈ ગયા છે. જે લોકો ન આવ્યા એવા ઘણા રીંછ-વાનરો, શિયાળ-સસલા, હાથી-સિંહ જેવા અનેક પ્રાણીઓ પોતપોતાના મદદમાં ઘરમાં બેસી રહ્યા હશે. તેઓએ સમયને ઓળખ્યો નહીં અને યુદ્ધમાં ભાગ લીધો નહીં. તો પછી શું થયું ? તે બિચારા જેવા ને તેવા જ જાનવરના રૂપમાં જ રહી ગયા. પરંતુ જેઓ પોતાનું મોતનું જોખમ ઉઠાવીને જોડાઈ ગયા, તે રીંછ-વાનરો દેવતા બની ગયા અને રામચંદ્રજી સાથે વિમાનમાં બેસીને અયોધ્યા પહોંચી ગયા. દેવલોક પહોંચી ગયા. આવા મોકા વારંવાર આવતા નથી.

હનુમાનજીના જેવી જ અર્જુનની પણ વાત છે.

ગીતામાં અર્જુન એમ કહેતો હતો, “હું ભીખ માગીને મારું ગુજરાન ચલાવીશ. મને સખ્ય મળે કે અધિકાર મળે તેનાથી શું લેવા દેવા ?” પરંતુ ભગવાને કહ્યું-ના, અમારે તે જરૂરી છે. તારે જરૂરી ના હોય તો કંઈ નહીં. તું તો દુકાન ચલાવીને પણ ગુજરાન કરી શકીશ, પરંતુ અમે કેમ કરીને ગુજરાન કરીશું ? અમે ભારતને મહાભારત બનાવવા ઇચ્છીએ છીએ. તેમાં તારી સહાયની જરૂરિયાત છે. અર્જુન પહેલા તો આનાકાની કરતો રહ્યો, પરંતુ પાછળથી વિવેકબુદ્ધિ જાગતાં કહેવા લાગ્યો, “કરિષ્યે વચનં તવ” તમારું કહેવું માનીશ અને આદેશ મુજબ વર્તીશ. બસ, આ જ ઘટના અમારા જીવનને સ્પર્શતી છે. આજે જે વસંત પંચમીનો દિવસ છે તેની શી વિશેષતા છે ? એની કોઈ વિશેષતા નથી. માત્ર એક જ વિશેષતા છે, ‘કરિષ્યે વચનં તવ’ની એક એવી સર્વશક્તિમાન સત્તાએ અમોને આવાહન કર્યું અને એ કહ્યું કે તારી પાસે જે કંઈ છે તે અમને સોંપી દે અને મારી પાસે શું હતું ? કંઈ જ ન હતું. મારી પાસે સમય હતો, જે મેં તેમના ચરણોમાં અર્પણ કરી દીધો અને કહ્યું “હું તમારી સાથોસાથ ચાલીશ. તમે જે આજ્ઞા કરશો તે મુજબ કામ કરીશ.” અને થયું પણ તે મુજબ જ. સંપૂર્ણ જિંદગી તે પ્રમાણે વિતાવી. મેં શું મેળવ્યું ? શું ખોયું ? તમને ખબર છે ને કે મેં શું ગુમાવ્યું છે. મેં કંઈ પણ ગુમાવ્યું નથી. તમે મારા ગામમાં આવો, જુઓ કે મારી સાથેના બીજા લોકો પૈકી કોઈ વેપાર કરે છે તો કોઈ ખેતી કરે છે. બધા લોકો જેમ તેમ સાધારણ જિંદગી જીવે છે. પરંતુ અમે સારી અને શાનદાર જિંદગી જીવીએ છીએ. આ કેમ સંભવ બન્યું ? આ સંભવ એટલા માટે બન્યું કે અમે યોગ્ય સમયે યોગ્ય હાથમાં સમર્પણ કર્યું.

આજે આવી જ માંગ છે. યુગ બદલાઈ રહ્યો છે. સુપ્રભાત થનાર છે. રાત્રિ સમાપ્ત થનારી છે. પુષ્પો ખીલનારા છે. પક્ષીઓ કલરવ કરનારા છે. ઉષાકાળ નજદીક છે. આવી પુણ્ય વેળાના પ્રાતઃકાળમાં તમારે ઉઠવાની જરૂરિયાત છે. ચેતવાની

જરૂરિયાત છે. કૂકડો પોકાર કરી રહ્યો છે અને કહે છે, “પ્રાતઃકાળ થઈ ગયો છે, ઊઠો.” મંદિરોમાં શંખનાદ અને ઘંટનાદ થઈ રહ્યો છે અને ઊઠવાનો સંકેત કરે છે. મસ્જિદોમાં બાંગનો પોકાર ઊઠવાનો સંકેત કરે છે. આ સૂવાનો અને પડી રહેવાનો સમય નથી. સમય બરબાદ કરે ચાલે તેમ નથી. આ સમય પેટ ભરવાનો સમય નથી. આ બહાના બતાવવાનો સમય નથી. આ સમય લોભ મોહ કરવાનો નથી. આ સમયે નવા વિશ્વની રચના કરવા તમારી શક્તિ અને સમયનો ખર્ચ કરવાની જરૂરિયાત છે. બસ, એક જ માંગ છે-જો તમે મોકાને ઓળખી લો અને તમારા સમયને આપી શકો તો કંઈ નુકસાન થનાર નથી. તમારી એ ખોટી શંકા છે કે અમે મરી જઈશું તો અમારા બાળકો ભૂખે મરશે, અમારી પર મુસીબતો આવશે અને કામ બગડી જશે. આ બધી તમારા મનની નબળાઈ છે. “ક્ષુદ્ર હૃદય દૌર્બલ્યં”, તમારા હૃદયની દુર્બળતા સિવાય બીજું કંઈ પણ નથી.

આ વેળાએ સમયની માંગ છે કે તમે તમારા સમયનો, શ્રમનો, શક્તિનો મોટામાં મોટો હિસ્સો સમાજની સંરચના માટે અને મહાકાળનો પોકાર પૂરો કરવા, તેમ જ યુગનો પડકાર ઝિલવા માટે સમર્પિત થઈ જાઓ. તમે જ્યાં રહો છો ત્યાં પેટ ભરવાના કામ ઉપરાંત થોડો સમય બચાવવો જોઈએ. તે બચાવેલા સમયથી તમારા ક્ષેત્રમાં કોઈ મહત્વપૂર્ણ કામ કરી શકો છો. વધુ સમય ખર્ચવા માટે અમારી શક્તિપીઠો છે. તમારા પેટનું પોષણ થશે. બાબા, પેટ-પેટ ભૂમો ના પાડો. પેટ નહીં, મનુષ્યની દાનત ખરાબ છે. પક્ષી કે પશુઓને પેટ ભરવાની કોઈ સમસ્યા નથી. તો શું તે મનુષ્યને સતાવશે ? તમે બહાના ના બતાવો કે અમારું ગુજરાન કેમ થશે, ઘરનું શું થશે, અમારી જવાબદારીઓ કોણ પૂરી કરશે ? તમે હયાત નહીં હોય તો પણ તમારા બાળકોનું અને ઘરવાળાઓનું પાલન-પોષણ થશે. તમારા સિવાય કોઈ ભૂખે મરશે નહીં. તે વિશે અમારો વિશ્વાસ કરી જુઓ.

તમને બસ એક જ વાત કહેવાની કે તમે

સમાજ, દેશ, ધર્મ, જનજાગૃતિ અને લોકમંગળ માટે સમયદાન કરો. હું વિશ્વાસ આપું છું કે તમે ફાયદામાં રહેશો. અમે ફાયદામાં જ રહ્યા છીએ. વિશ્વાસ રાખો. અમને અને મહાપુરુષોને સાક્ષીરૂપે જુઓ. ગાંધીજીએ વકીલાત કરી હોત તો માત્ર વકીલ જ રહ્યા હોત. વિનોબા ભાવે જો શિક્ષણનું કાર્ય કરતાં રહ્યા હોત તો અધ્યાપક જ બની ગયા હોત. જવાહરલાલ નહેરુ પણ વકીલાત કરી રહ્યા હોત. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ સાધારણ વકીલ હતા, તેઓ વકીલ જ બની રહેત. પરંતુ આ બધા મહાપુરુષોએ પોતાની જાતને લોકમંગળ માટે સમર્પિત કરી દીધી તો આગળ આવ્યા અને મજામાં તેમજ ફાયદામાં રહ્યા. કોઈ પણ નુકસાન વેઠ્યું નહીં. આજે લોકોમાં જો સાહસ હોય, હિત ત્યાગની અને દેશભક્તિની ભાવના હોય, મોકાને ઓળખતા હોય, તો સમજશો કે આ યુગસંધિની વેળા છે. યુગ બદલાઈ રહ્યો છે. આ સમયે તમારા જેવા ભાવનાશીલ મનુષ્યોની ખૂબ જ જરૂરિયાત છે. તમે જનજાગૃતિ માટે ઊભા થઈ જાઓ. તે માટેના કાર્યક્રમો કયા છે ? કાર્યક્રમો તો ઘણા જ સરળ છે અને તેને અમે બતાવી પણ દીધા છે. આ સમય પર બસ ચાર કાર્યક્રમો રાખ્યા છે.

નારી જાગરણ માટે તમારે સમય ખર્ચવાનો છે. નારીજાગરણ સિવાય પુરુષ જાતિ અધુરી છે. પુરુષ અધુરો રહેશે તો દુનિયા અધુરી રહેશે. અડધી દુનિયા કેદખાનામાં પડી રહે તો બાકીની દુનિયા કેવી રીતે આગળ વધશે. ગરીબી નિવારણ માટે આપણે ઘણું મોટું કામ કરવાનું છે. આપણે ત્યાં મોટા ભાગની વસતી ખેતી પર નિર્ભર છે અને બિચારા ખેડૂતો થોડા જ દિવસોની મજૂરી મેળવે છે. ત્યાર બાદ તેમને કોઈ કામ હોતું નથી, આથી કુટિર ઉઘોગો વિકસાવવા જરૂરી છે. આપણા દેશમાં ખેતીની સાથે કુટિર ઉઘોગો સહાયક બની શકે છે. આજે પ્રત્યેક મનુષ્ય કમજોર બની રહ્યો છે. કારણકે રહેણીકરણી, ખાનપાન, આહારવિહારની બાબતમાં તેને જાણકારી નથી. સ્વાસ્થ્ય યોગ્ય રહે તે માટે સ્વાસ્થ્ય સંગઠન અમારો કાર્યક્રમ છે. આથી સ્વાસ્થ્ય સંગઠન માટે તૈયારી કરવાની છે. ચોથો

કાર્યક્રમ જનજાગૃતિનો છે. એનો અર્થ છે પ્રત્યેક મનુષ્યના વિચારોનું પરિવર્તન કરવું, ચેતના અને ભાવનાને બદલવી. તમે લોકોને જોયા હશે કે તેઓ કેવું હલકું અને ગંદકીયુક્ત જીવન જીવી રહ્યા છે. મનુષ્યને કુરિવાજો અને મુઠ માન્યતાઓએ કેટલો બધો જકડી રાખ્યો છે. નશાખોરી અને દહેજ જેવી પ્રથાઓમાં કેટલું બધું ધન બરબાદ થાય છે ? ફેશનબાજીમાં લોકો કેટલો બધો ખોટો ખર્ચ કરે છે ? આ એવી મુસીબતો છે કે તેમાંથી આપણે સ્વયં બચવું પડશે અને જનતાને તેમાંથી બહાર લાવવી પડશે. સરકાર મદદ તો કરશે એ વાત ઠીક છે. સરકાર પોતાનું કામ કરશે. પરંતુ જનમાનસને બદલવા ઘરેઘર જવાની અને લોકચિંતન બદલવાની વાત છે. આ માટે તમારે આગળ આવવું પડશે. આ કાર્ય તમારા સિવાય બીજું કોઈ કરી શકશે નહીં. તમારે જ કરવું જોઈએ.

હું તમારી સમક્ષ એ વિનંતી લઈને આવ્યો છું કે તમે સમયને ઓળખો અને તેને ભગવાનના કામમાં વાપરો. ભગવાને-મહાકાળે તમને પોકાર કર્યો છે કે તમે દુનિયાની સમસ્યાઓને ઉકેલવા, ભૂતકાળને બદલવા અને ભવિષ્યને ઉજ્જવળ બનાવવા આગળ આવો. ત્યાગ માટે અને મોટા કાર્યો કરવા સ્વયંને સમર્પિત કરો. પછીથી જુઓ કે તમે બધા કેટલી ખુશીમાં રહો છો, તમને કેટલો બધો સંતોષ અને સન્માન મળે છે, ભગવાનની કેટલી બધી કૃપા મેળવો છો. આજે કસોટીનો સમય છે. જો તમારામાં હિંમત હોય અને તમારી પાસે વિવેક હોય તો મારી તમને વિનંતી છે કે તમે કદમ આગળ વધારો. નવયુગના નિર્માણના કાર્યોમાં સમયદાન આપો અને તે માટે હિંમત રાખો. આ હિંમત તમને હનુમાનજી અને અર્જુનની જેમ સહાય કરશે અને ધન્ય બનાવશે. બસ, તમને આટલો જ આગ્રહ છે. આજની વાત સમાપ્ત.

ૐ શાંતિ !

આ સંપૂર્ણ વિશ્વ પરમાત્માનું જ રૂપ છે. સંસારને પરમાત્માનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ માનીને એની સેવા કરવી જોઈએ.

સૌરભ વિખેરતી પરા પ્રકૃતિનનો સંદેશ પોતાનું ઉપવન વિકસાવો અને સ્વયં મહેકાવો.

★ યુગ શક્તિ ગાયત્રી વાંચો અને વંચાવો,

આધ્યાત્મથી વધીને સરસ સુંદર, સત્ય, અને શ્રેયસ્કર સમસ્ત સૃષ્ટિમાં બીજું કશું જ નથી. તે મનુષ્યને આત્મ શાંતિ, સુખ અને ઐશ્વર્ય પ્રદાન કરે છે. મનુષ્યને બુદ્ધિમાન, મેદાવી અને પ્રખર પ્રતિભા સંપન્ન બનાવવાની શક્તિ જો ક્યાંય હોય તો આધ્યાત્મમાં છે. ઊંચું વિચારવાનું, શ્રેષ્ઠ કરવાનું અને થોડું ઘણું મેળવવામાં જો કોઈ સહાયક થઈ શકે તો તે અધ્યાત્મ જ છે. સાચું એ છે કે મનુષ્ય જીવનથી જોડાયેલ પ્રત્યેક સમસ્યાનું સમાધાન પણ જો ક્યાંક હોય તો તે પણ ફક્ત આધ્યાત્મમાં જ છે.

આ તથ્યોને જો ચથાર્થ કરોટી પર કસવામાં આવે તો આ બધી વાતો મનમાં ઉપજાવી કાઢેલી લાગે છે. કે આપણે આધ્યાત્મવાદી છીએ, દેશ આધ્યાત્મવાદી છે. પરંતુ આ કથનથી બધી રીતે વિરુદ્ધ દેશ પુરી રીતે નિર્બળ છે, નિરક્ષર છે, આત્મહીનતાથી જકડાયેલ છે, આળસમાં ડૂબેલ છે, અપરાધ, અવાંછનીયતા અને ઉદ્ધતમાં ડૂબેલ છે. લાગે છે ક્યાં તો વૈદ્ય દ્વારા નિદાનમાં ભૂલ થઈ, ઔષધિ જે ન આપવાની હોય તે અપાઈ ગઈ ક્યાં તો રોગીએ કુપથ અપનાવી અને સ્વસ્થ થવાની અપેક્ષામાં પોતાનું આરોગ્ય જ ગુમાવી દીધું. આધ્યાત્મની ઉપહાસાસ્પદ સ્થિતિ અત્યારે જેવી છે તેવી કદાચ પહેલાં કદી નહીં રહી હોય. એટલા માટે આજના એક સુશિક્ષિત અને વિચારશીલ કહેવડાવનાર વર્ગ પુરી રીતે તેનાથી કિનારો કાપી લીધો. એક વર્ગ તે છે જે અલ્પજ્ઞ છે, અંધવિશ્વાસમાં ડૂબેલ હોય છે. તેની દૃષ્ટિમાં આધ્યાત્મનો એક માત્ર અર્થ

કામનાઓની પૂર્તિ જ છે. તેના માટે તે પૂજા, ઉપાસના, માનતા તીર્થાટન, ગંગાસ્નાન, આદિ દરેક પ્રકારના દેખાવા કરતા રહે છે. મળતું તો કશું જ નથી ઘન બેગણું કરવાની લાલસામાં જે કંઈ ગાંઠનું હોય છે તે પણ ખોઈ બેસે છે. આમ છતાંય આધ્યાત્મ વિદ્યાની પાઠશાળાઓ લોકોને એક જ પાઠ ભણાવવામાં લાગી છે. દેવતાની શરણમાં આવો મનવાંછિત ફળ મેળવો પરંતુ ઇચ્છિત ફળ મળતું નથી.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ આ યુગના પહેલા ઋષિ છે જેમણે સાહસપૂર્વક આ માન્યતાને બદલી અને તેને તથ્ય તર્ક તથા વિજ્ઞાન સંમત સ્વરૂપમાં પ્રસ્તુત કરી, આ પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની પહેલી ક્રાંતિ છે જેનાથી બુદ્ધિજીવી સમાજ ચોંકી ઉઠ્યો, જીવનચાપનમાં આધ્યાત્મના સમાવેશ પર સહમત થયા. તેને આ મિશનની સર્વોપરિ સફળતાના રૂપમાં સ્વીકારી રહ્યા છે.

થોડું ધ્યાનથી જોઈએ તો ખબર પડશે કે આ વર્ગની દૃષ્ટિ અને અપેક્ષામાં અલ્પજ્ઞ શ્રદ્ધાળુ વર્ગની દૃષ્ટિ અને અપેક્ષામાં બહુ અંતર નથી. આ વર્ગ પણ કામનાઓની પૂર્તિ માટે અધીર રહે છે અને આટલા બુદ્ધિ સંગત પ્રતિપાદનો પછી પણ આધ્યાત્મ વિજ્ઞાનની વ્યવહારિકતાથી હજી પણ ઘણી દૂર છે.

એમાં સંદેહ નથી કે આધ્યાત્મમાં બહું પ્રાપ્ત કરવાની ક્ષમતા છે, પરંતુ તે કોઈ જાદુના રૂપમાં નહીં પાત્રતા વિકાસ કરી લીધા પછી જ સંભવ છે. ઓલંપિકમાં પદક મેળવવો હોય તો વ્યાયામ કરવો જ પડશે. પરીક્ષામાં સારા નંબર ત્યારે આવશે જ્યારે વાંચવામાં પૂરતો પરિશ્રમ કર્યો હશે. ચૂંટણીમાં વિજયનો એક જ ઉપાય છે

મતદાતાથી નિરંતર સંપર્ક તેમના કષ્ટ મુશ્કેલીઓમાં સહભાગી બની અને સમસ્યાઓનું વ્યવસ્થિતિ સમાધાન શોધવું. ઘન તો પગની ઘૂળ છે પરંતુ એના માટે જેમણે “ઉદ્યોગિનઃ પુરુષ સિંહૌ મુપૈતિ લક્ષ્મી” વાળો પાઠ વાંચ્યો હોય, તેને પણ આધ્યાત્મના શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ, ઉપાસનાની પવિત્રતા અને એકાગ્રતા જપ-તપના સંચય, મધુર વ્યવહારના કર્મફળ અર્થાત બીજાઓથી હાર્દિક સહયોગ એ બધામાં ઈશ્વર અંશ હોવાનો ભાઈચારો જ આધ્યાત્મિક આધાર છે જેનાથી દેવતાઓના અનુદાન-વરદાન વરસે છે. કોઈએ સ્તવન કરી કોઈ દેવતાથી ઘડો ઘન પ્રાપ્ત કરી લીધું હોય એવું એક પણ ઉદાહરણ પૃથ્વી પર નહીં હોય. કોઈને અનાયાસ મળી જવાથી જો દેવી અનુદાન માનવામાં આવે તો કોઈ પણ ઈશ્વર ભક્ત અને આધ્યાત્મવાદીએ દીન-દરિદ્ર ન થવું જોઈએ, પરંતુ સ્થિતિ કંઈક આનાથી અવળી છે.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે આ તથ્યને સમજીને યુગ શક્તિ ગાયત્રી પત્રિકા શરૂ કરી યુગ શક્તિ ગાયત્રી અર્થાત વ્યવહારિક આધ્યાત્મ, જો કે તેમાં ઈશ્વર ભક્તિના લેખ નથી હોતા, પણ ઈશ્વર ભક્તોના જીવન ચરિત્ર, ઉલ્લેખ, ઉદ્ધાર તથા સંસ્મરણ હોય છે. જીવાત્માના અમરતાના શ્લોક નથી હોતા પરંતુ મહાન પુરુષોના કર્મયોગ હોય છે. એમાં કર્મફળ પરલોક પુનર્જન્મ અતિન્દ્રિય ક્ષમતાઓ, માયાવાદના દર્શનશાસ્ત્ર નથી હોતા પણ વ્યક્તિગત જીવનના ઉત્કર્ષ પારિવારિક જીવનમાં સુખ સમૃદ્ધિ, સામાજિક જીવનમાં પવિત્રતા અને કૃતજ્ઞતાના એવા માર્ગદર્શન હોય છે. જેને અપનાવી કોઈ પણ વ્યક્તિ હસતી હસાવતી સફળ વિંદગીના વરદાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે તેથી યુગ શક્તિ ગાયત્રી માસિક પ્રકાશિત કર્યું. પશ્ચિમનાં લેખકો સર્વશ્રી સ્ટેટ માર્ડન, જેમ્સ ઐલેન, ડેલ

કાર્નોગીના લેખો પુસ્તકોએ ત્યાંના લોકોને એવી રીતે વ્યવહારિક આધ્યાત્મ શીખવાડી યશ પ્રાપ્ત કર્યો, લાખો લોકોને કષ્ટ, મુશ્કેલી, અપરાધ અને આત્મહત્યાથી બચાવ્યા. એમના સાહિત્યના પ્રત્યે ન કેવળ પશ્ચિમમાં પરંતુ પૂર્વમાં પણ જે સન્માન છે જો તે સન્માન ભારત અને વિદેશમાં યુગ શક્તિ ગાયત્રી ને મળે તો આધ્યાત્મથી મળનારા અલૌકિક લાભને સચોટ થયાનો અનુભવ કરી શકાય છે. તેને દરેક વિદ્યાર્થીએ વાંચવું જોઈએ, પ્રત્યેક ગૃહિણી તેને જરૂર વાંચે. દરેક વાંચવું જોઈએ. કેમકે આમાં ન કોઈ રહસ્ય છે અને ન કોઈ મગજને મુંઝવનાર ગૂઠ દર્શનશાસ્ત્ર એમાં વ્યવહારિક જીવનના મનોરંજન, પથ-પ્રદર્શન છે. જેણે લાખો લોકોને પ્રસન્નતા અને પ્રફુલ્લતા, સુખ સમૃદ્ધિ બક્ષી છે. એને બધા ધર્મ, પંથ, સમુદાય, સંપ્રદાયના લોકો વાંચી શકે છે. કેમકે એમાં માન્યતાઓનો કોઈ વિરોધ નથી.

વસંત પર્વ પર પ્રકૃતિ પોતાની મેળે હાસ્યની લહેરો લે છે. તે સર્વત્ર ફૂલોની મુસ્કાન, પરાગની ગંધ અને અંગ અંગમાં એવી ઉમંગ ભરી દે છે. જેનાથી ઘરડાં પણ નારી ઉઠે છે. પ્રકૃતિની આ પરા પ્રેરણામાં યુગ શક્તિ ગાયત્રીનું સાચું દૃશ્ય સમાયેલ છે. એને જે પણ વાંચશે તેના જીવનમાં નવ ચૌવન, નૂતન ઉલ્લાસ અને યુગનું નવ નિર્માણ થયું એવું પ્રતિભાસિત થશે. ભૂલશો નહીં આ “મહાજનોનો પંથ” છે. એને વાંચવાનો અર્થ છે આપ મહાપુરુષોની પાછળ ચાલ્યા, એવી સ્થિતિમાં આપ જીવનની સફળતાઓથી વંચિત રહી જશો એવું કદી સંભવે નહીં એને સ્વયં પણ અવશ્ય વાંચો બીજાઓને વંચાવો આજના મુરઝાયેલ જન જીવનમાં એકવાર ફરીથી વાસંતી ઉલ્લાસ જગાવો.

●
લીલાપત શર્મા

યુગ નિર્માણ સમાચાર

અમદાવાદ (ગુજરાત) ગાયત્રી પરિવાર અમદાવાદના તત્વાવધાનમાં ૨૪ નવેમ્બરના રોજ ૧૦૮ કુંડી ગાયત્રી મહાયજ્ઞનું આયોજન કરવામાં આવ્યું. આ આયોજનમાં અમદાવાદ સમેત આસપાસના કેટલાય જિલ્લાના હજારો લોકોએ ભાગ લીધો અને મહાયજ્ઞમાં આહુતિ આપી પોતાને કૃતાર્થ કર્યા. વિદિ-વિદાન મુજબ મહાયજ્ઞનો શુભારંભ શોભાયાત્રાથી કર્યો, જેમાં સૌભાગ્યવંતી મહિલાઓ અને કન્યાઓ સામેલ થઈ. શહેરના કાર્યક્રમ સ્થળ અખબાર નગરથી નારણપુરામાં ફરી યજ્ઞસ્થળ પર પાછી ફરી આ દરમિયાન શોભાયાત્રાની આકર્ષક ઝાંખી જોઈ લોકો આનંદ વિભોર થઈ ગયા. તેમજ શોભાયાત્રાને ચાર રસ્તાઓ પર દસ પંદર મિનિટ રોકી ગરબા કરવા લાગ્યા. શોભાયાત્રાનું મુખ્ય આકર્ષણ એ હતું કે બહેનોએ કળશના સ્થાને પ. પૂ. ગુરુદેવ રચિત પ્રજ્ઞાપુરાણ તેમજ વેદોના દિવ્ય સંદેશ ગ્રંથોને પોતાના માથા ઉપર લઈ શોભાયાત્રા માં ભાગ લીધો. આવું વિશેષ દૃશ્ય જોઈ લોકો આનંદિત થઈ ઉઠ્યા.

આ રીતે લોકોને સંદેશ આપવામાં આવ્યો કે બધી માનવ જાતિ માટે આ જગતમાં જો કંઈ શ્રેષ્ઠ અને પવિત્ર હોય તો તે જ્ઞાન છે. માનવ માટે એના સિવાય બીજું કંઈ શ્રેષ્ઠ અને કલ્યાણકારી નથી. જ્ઞાન સમસ્ત સમસ્યાઓનું સમાધાન છે. જ્ઞાન જ માનવને માનવતાનો બોધ કરાવે છે. જ્ઞાન જ મોક્ષ પ્રદાયક છે. એની સાથે જ ઋષિઓ દ્વારા યજ્ઞ પ્રક્રિયા દ્વારા આહુતિ આપતી ઝાંખી પણ શોભાયાત્રામાં આકર્ષણનું કેન્દ્ર રહી.

બીજા દિવસે સવારે આઠ વાગે ૧૦૮ કુંડીય યજ્ઞનો રીમોટ કન્ટ્રોલ સ્વીચ દ્વારા મશાલ પ્રજ્વલિત કરી શુભારંભ પૂ. પંડિતજી દ્વારા કરવામાં આવ્યો. મશાલ પ્રજ્વલિત થઈ ઉઠતાં ઉપસ્થિત જન સમૂહ પ્રસન્નચિત થયો. ત્યારબાદ શ્રદ્ધાપર્વક વાતાવરણમાં યજ્ઞનો ઋર્મક્રાંડ પ્રારંભ

થયો. આ શુભ અવસરે મંત્ર દીક્ષા તેમજ અનેક સંસ્કારો સંપન્ન થયા. આ પ્રસંગે ઉદ્બોધન કરતાં પૂ. પંડિત લીલાપત શર્માજીએ યજ્ઞનું મહત્ત્વ અને તત્ત્વદર્શન પર ઓજસ્વી ઉદ્બોધન કર્યું જેના મુખ્ય અંશ પ્રસ્તુત છે.

બહેનો તથા ભાઈઓ

ગાયત્રી મંત્ર સસ્વરે

ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્

યજ્ઞ કોને કહેવાય ? યજ્ઞનો અર્થ શું છે ? આજે અમે આપને તેનો અર્થ બતાવીએ છીએ. આપણે યજ્ઞ તો કરવા લાગ્યા. રોજ યજ્ઞ કરીએ છીએ. રોજ યજ્ઞમાં મંત્ર સાથે આહુતિ આપીએ છીએ. પરંતુ કોઈ આપણ ને પૂછે કે ભાઈ તમે જે સળગતા અગ્નિમાં આટલી કીમતી વસ્તુઓ, ખાદ્ય વસ્તુઓ, મેવા મિષ્ટાન્ન સ્વાહા-સ્વાહા કરતાં નાખતાં રહો છો, એ શા માટે કરો છો? એનો હેતુ શું છે? એનાથી સારું તમે કોઈ ભૂખ્યા ગરીબને આપી દેતા, કંઈ નહિ તો એનું પેટ તો ભરાતું ત્યારે આ પ્રશ્નો નો ઉત્તર મોટા ભાગના પરિજન એ આપતા કે આ પ્રકારે સામગ્રી, વસ્તુઓ, મેવા મિષ્ટાન્ન અગ્નિને સમર્પિત કરવામાં આવે છે, તેનાથી બધાનું ભલું થાય છે, બધા લોકોને તેનો લાભ મળે છે. સારા વિશ્વનું કલ્યાણ થાય છે. આ છે યજ્ઞનો આશય. પરંતુ ભાઈઓ યજ્ઞનો આ અર્થ તો ભારત વર્ષમાં રહેનાર બાળક પણ જાણે છે દરેક વ્યક્તિ જાણે છે. યજ્ઞનો શો અર્થ થાય છે ? એ અમે આપને બતાવીએ છીએ. વાસ્તવમાં યજ્ઞ એક વિજ્ઞાન છે. એક વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ છે. યજ્ઞનો અર્થ થાય છે. “વસુદૈવ કુટુંબકમ” આખું વિશ્વ આપણું પરિવાર છે. તેની ભલાઈ તેના કલ્યાણમાં જ આપણું કલ્યાણ છે. જો વિશ્વમાં સુખ-શાંતિ છે તો આપણને પણ સુખ-શાંતિ મળશે. જો વિશ્વમાં કલહ, કલેશ, રોગ, શોક, છે તો આપણે પણ તેનાથી અછૂત નહીં રહીએ. તો આપણે વિશ્વને સ્વસ્થ સુંદર બનાવવું જોઈએ. એ આપણો ધર્મ છે પરમ પુનીત કર્તવ્ય છે. એના માટે યજ્ઞ જ એક માત્ર એવું માધ્યમ છે જે વિશ્વને સુખ-શાંતિનું જીવન આપી શકે છે. યજ્ઞથી સૌથી પહેલી વાત તો પર્યાવરણ ઠીક રહે છે.

તેનાથી વાતાવરણની શુદ્ધિ થાય છે. બીજી વાત આજે દુનિયામાં અનેક પ્રકારના અજબ-ગજબ રોગ ફેલાઈ રહ્યા છે. યજ્ઞથી રોગ ખતમ થાય છે. ત્રીજી સૌથી મોટી વાત તેનાથી મનુષ્યની બુદ્ધિ -વિવેક ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ સાત્વિક રહે છે. બુરા વિચાર, ગંદા વિચાર વિકસતા નથી. તેનાથી સમાજમાં આપસમાં વૈમનસ્ય નથી થતું અને દેવીતત્વોનું સંવર્ધન થાય છે. યજ્ઞનો એક અર્થ થાય છે. પુરુષાર્થ અર્થાત આ પ્રત્યક્ષ જીવ જગતને તે પરમ પિતા પરમેશ્વરની ઘરોહર માની તેના કલ્યાણમાં જ લાગી રહેવું. તેના કલ્યાણમાં જ પોતાનું કલ્યાણ સમજવું. આમ તો યજ્ઞના કેટલાય પ્રકાર છે હમણાં જે યજ્ઞનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું તેને દ્રવ્ય યજ્ઞના નામથી ઓળખાય છે. દ્રવ્ય યજ્ઞ એટલે કે સામગ્રી દ્વારા અગ્નિમાં મંત્રોચ્ચાર સાથે હવન કરવું પરંતુ શાસ્ત્રોમાં એનાથી પણ વધુ ઉત્કૃષ્ટ એક યજ્ઞ બતાવાયો છે. તે યજ્ઞ છે જ્ઞાન યજ્ઞ.

અર્થાત હે પરંતપ! દ્રવ્ય યજ્ઞથી જ્ઞાનયજ્ઞ શ્રેષ્ઠ છે. કેમકે કેટલાય કર્મ છે તે બધા જ્ઞાનમાં સમાપ્ત થાય છે. એથી જ્ઞાનયજ્ઞ સર્વોપરિ પુણ્ય શુભ કાર્ય છે.

જ્ઞાન જ મનુષ્યને અન્ય જીવદારીઓથી ભિન્ન તથા ઉત્કૃષ્ટ બનાવે છે. જ્ઞાન દ્વારા જ મનુષ્ય પોતાની માનસિક તથા શારીરિક ક્ષમતાઓ તથા યોગ્યતાઓનો વિકાસ કરી ઉન્નતિ કરે છે. અને જ્ઞાનના બળ પર સૃષ્ટિમાં પરમાત્મા પછી પોતાનું વિભિષ્ટ સ્થાન બનાવે છે. મનુષ્યના બુદ્ધિ વિવેક આધ્યાત્મિક પ્રકાશનું કારણ જ્ઞાન જ હોય છે. જ્ઞાનના આધારે જ મનુષ્ય આત્મા, પરમાત્મા, સત્ય અસત્ય, પ્રકૃતિ અને પુરુષને ઓળખી તેનાથી યથાયોગ્ય સંબંધ સ્થાપિત કરે છે.

એટલા માટે જ્ઞાનના પ્રચાર-પ્રસાર ને બ્રહ્મભોજની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. માનવ જીવનની સાચી સાર્થકતા જ્ઞાનથી જ છે. પરંતુ આ

જીવન માટે બંને પ્રકારના યજ્ઞ અનિવાર્ય છે. આ બંને યજ્ઞોના સંયોગથી જ માનવ જીવનનું કલ્યાણ સંભવ છે. સ્થૂળ શરીર માટે દ્રવ્ય યજ્ઞ અને સુક્ષ્મ તથા કારણ અર્થાત આત્મા માટે જ્ઞાન યજ્ઞ છે. જેવી રીતે નર તથા માંદાના સંયોગથી સૃષ્ટિનું ઉત્પાદન થાય છે. બરોબર તે જ રીતે દ્રવ્ય યજ્ઞ તથા જ્ઞાન યજ્ઞથી માનવ જીવનનો ક્રમ ઠીક ચાલે છે. પ્રકૃતિ પણ આ પર જીવીત છે. તેથી આ યજ્ઞોની સાથે જ જ્ઞાનને કદી ન ભૂલશો. એના માટે સત્સાહિત્યનો પ્રચાર કરો. તેને ઘરે-ઘરે પહોંચાડો આજે સમાજમાં કેટલીય સમસ્યાઓ, કુપ્રવૃત્તિઓ વિકસતી રહી છે. એનું એક માત્ર કારણ જ્ઞાનનો અભાવ છે. એટલા માટે આજની સૌથી મોટી આવશ્યકતા જ્ઞાનયજ્ઞના પ્રચાર-પ્રસારની છે. જ્ઞાનયજ્ઞથી જ સારી સમસ્યાઓનો ઉકેલ સંભવ છે. જ્ઞાનયજ્ઞથી સારો સમાજ સમુન્નત થશે.

યુગ પરિવર્તનનો આપણો સંકલ્પ જ્ઞાનયજ્ઞથી જ પૂરો થશે. કેમ કે જ્ઞાનમાં જ તે માનવથી મહામાનવ બની જાય છે. તેના માટે પરમ પૂજ્ય દ્વારા લખાયેલ સાહિત્ય સર્વશ્રેષ્ઠ છે. તેને સ્વયં વાંચો અને બીજાઓને વંચાવો.

વડોદરા (ગુજરાત) અહીંયા ગાયત્રી ચેમ્બર્સ વડોદરામાં ગાયત્રી પરિવાર કાર્યકર્તાનું સંમેલન ૨૫ નવેમ્બરે કરવામાં આવ્યું. આ સંમેલનમાં પરિવારના એક હજાર કાર્યકર્તાઓએ ભાગ લીધો. આ સંમેલનને સંબોધિત કરતા પૂ. પંડિત લીલીપત શર્મા એ સમસ્ત કાર્યકર્તાઓને પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે બતાવેલ રસ્તે ચાલવાની અપીલ કરી.

ત્યારબાદ પૂજ્ય પંડિત લીલાપત શર્માએ ગાયત્રી ચેમ્બર્સના પ્રમુખ અરવિંદભાઈ દ્વારા ગાયત્રી પરિવાર ને અનુદાનમાં અપાયેલ એક ચેમ્બરનું ઉદ્ઘાટન કર્યું અને અરવિંદભાઈના આ પુનીત યોગદાન માટે તિલક લગાવી અભિનંદન કર્યું. એની સાથે જ ગાયત્રી પરિવાર ચેમ્બરમાં પ્રારંભ કરાયેલ યુગ નિર્માણ સાહિત્ય કેન્દ્ર લઘુ ઉદ્યોગો તથા કુટીર ઉદ્યોગોનું ઉદ્ઘાટન પૂ. પંડિતજી ના કર કમલો દ્વારા થયું.

ધ્યાનમાં લાવ્યા નહીં

રોજ ખોવાયેલ બરબાદ દિવસો અમોને યાદ આપ્યા નહીં,

ધ્યાનમાં લાવ્યા નહીં.

ઠાક છે પ્રાણ પેટ ભરીને જીવે.

એક ક્ષણ કેમ જીવવું બીજાના માટે.

દરરોજ ખોવાયેલ મહા પ્રાણ ધન ધ્યાનમાં લાવ્યા નહીં.

ધ્યાન માં લાવ્યા નહીં.

જીવન શું ફૂલોની મહેક બનીને રહી.

જ્વાસની ગતી ક્યારે બંધ થઈ શકે.

નાદથી શું જગાવ્યું તે ક્ષણ ને આપણે ધ્યાનમાં લાવ્યા નહીં.

ધ્યાનમાં લાવ્યા નહીં.

ઝરણા- ઝરણા ભેગા મળ્યાથી ક્યારે તો,

બની શકે તળાવ નદી સમુદ્ર ક્યારેક.

એક પણ વાગ્યાં આપણે અભિચ્છતા ઝરણું ક્યારેક,

ધ્યાનમાં લાવ્યા નહીં.

પ્રાણ અનુદાન કેટલું મળ્યું છે આપને,

દેવ વરદાન કેટલા મળ્યા છે આપને.

એક ક્ષણ જેટલું જાણ તમોએ ચુકવ્યું ક્યારેક ?

ધ્યાન માં લાવ્યા નહીં.

રોજ ખોવાયેલ બરબાદ દિવસો અમોને યાદ આપ્યા નહીં

ધ્યાન માં લાવ્યા નહીં.

-એ. કે. વણકર

અનુક્રમિકાકા

૧. ધર્મનો પવિત્ર પ્રવાહ	૧	૧૧. તન્મે મનઃ શિવસંકલ્પમસ્તુ	૨૫
૨. શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિત્વનું નામ સદ્વિચાર	૨	૧૨. વિશ્વરૂપી બગીચામાં પુષ્પની જેમ સુગંધ ફેલાવો	૨૬
૩. શિક્ષાની સાથે વિદ્યાનો સમન્વય થાય	૫	૧૩. તેજપુંજ જ્યોતિ અવતરણની વિશેષ સાધના	૩૦
૪. ભગવાન ભાવના ભૂખ્યા છે	૮	૧૪. નવ નિર્માણનું જીવન દર્શન	૩૩
૫. વિનાશકાળે વિપરિત બુદ્ધિ	૧૧	૧૫. ઈશ્વર પ્રેમ અને ભક્તિ જ સનાતન છે	૩૫
૬. ઉપ સના, સાધના, આરાધનાની ત્રિવેણી	૧૩	૧૬. જન્મ પહેલાં જ અપેક્ષિત સંસ્કારોનું સિંચન કરવામાં આવે	૩૫
૭. સ્વાદના બદલે સ્વાસ્થ્ય પર ધ્યાન આપો	૧૬	૧૭. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી	૪૦
૮. હે આત્મન ! મારી શરણમાં આવો	૧૮	૧૮. આત્મીય અનુરોધ	૪૬
૯. પર્યાવરણ સંરક્ષણ : આપણું સર્વનું કર્તવ્ય	૨૧	૧૯. યુગ નિર્માણ સમાચાર	૪૮
૧૦. જીવન સાધનાનાં સોનેરી સૂત્રો	૨૪		

નવીન પ્રકાશિત લઘુ પુસ્તિકાઓની યાદી

૧. કામદેવ ગાયત્રી	૧૮. મંત્ર વિજ્ઞાન
૨. ગાયત્રીની દિવ્ય શક્તિઓ	૧૯. સિદ્ધિદાત્રી ગાયત્રી
૩. જીવનની સાર્થકતા	૨૦. સામૂહિક સાધનાની એક સશક્ત કાર્યપદ્ધતિ
૪. અવતાર ઉપાસ્ય ગાયત્રી	૨૧. ગાયત્રી મહિમા
૫. દુઃખ નિવારણ કરનાર ગાયત્રી	૨૨. ગાયત્રી સ્મૃતિ
૬. સ્ત્રીઓની ગાયત્રી સાધના	૨૩. વિશ્વવ્યાપી સંકટોનું સમાધાન
૭. શક્તિના સ્ત્રોત ચોવીસ અક્ષર	૨૪. ગાયત્રી વિશાએની શંકાનું સમાધાન
૮. ગાયત્રી મહાત્મ્ય	
૯. પ્રજ્ઞાયોગની સાધના	૨૫. સર્વન શિલ્પી
૧૦. માનવીમાં દેવત્વનું અવતરણ	૨૬. સેવા એ જ પુરુષાર્થ
૧૧. યુગ શક્તિ ગાયત્રીનું અભિનવ અવતરણ	૨૭. કંઈ તો વિચારો
૧૨. વેદમાતા, દેવમાતા, વિશ્વમાતા	૨૮. સમયની માંગ
૧૩. ગાયત્રી ઉપાસના શા માટે કરવી ?	૨૯. ખૂદને બદલો
૧૪. ગાયત્રી અને યજ્ઞ	૩૦. માનસિક સમતુલા
૧૫. દેવ સંસ્કૃતિના પ્રતીક શિખા અને યજ્ઞોપવીત	૩૧. નિરોગી જીવનનું રહસ્ય
૧૬. ગાયત્રીના પ્રત્યક્ષ ચમત્કાર	૩૨. માનસિક તાણથી બચો
૧૭. ગાયત્રીનું રહસ્ય	

યુગ શક્તિ ગાયત્રી પત્રિકાને પ્રકાશિત કરવાનો ઉદ્દેશ્ય પરિજનોને મહા પુરુષો દ્વારા બતાવેલ શ્રેષ્ઠ માર્ગ ઉપર ચાલવાની પ્રેરણા આપવાનો, જીવન વ્યવહારને પ્રશિક્ષણ આપવાનો હતો. ઘણા સમયથી આ પ્રયોગ ચાલી રહેલ છે જેનાથી લાખો લોકોને પ્રકાશ મળેલ છે.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવનો જીવન વ્યવહાર તો આ યુગમાં સર્વશ્રેષ્ઠ માર્ગદર્શન છે તેમાં પરિપૂર્ણતા પણ છે. આ મહાપુરુષની પ્રેરણાઓ પાઠકો સુધી પહોંચે એવી આંતરિક ઈચ્છાઓ ઘણા સમયથી મનમાં હતી, પહેલી વાર આગામી વસંત પર્વ ઉપલક્ષે ફેબ્રુઆરી ૮૦ની પત્રિકા વિશેષાંક રૂપે પ્રકાશિત થઈ રહી છે. જેથી અમારા પ્રિય પરિજનો વ્યવહારિક જીવનમાં પથ પ્રદર્શનનો લાભ લઈ શકે. અંકો મર્યાદિત સંખ્યામાં છપાશે જેથી આજે જ ગ્રાહક બની-બનાવી આ અમૂલ્ય વિશેષાંકનો લાભ લેશો.